

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет педагогічної освіти та соціальної роботи
Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

Андрій Колосок

Вступ до спеціальності

Конспект лекцій

Луцьк 2022

УДК 364.3(075.8)
В 85

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 1 від «21» вересня 2022 р.).

Рецензенти: Кравчук О. Я. – к.е.н., доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Луцького НТУ;

Чернета С. Ю. – к.п.н., доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи ВНУ імені Лесі Українки.

Колосок А. М.

В 85 Вступ до спеціальності : конспект лекцій / укладач Андрій Мирославович Колосок. Луцьк : ПП «Поліграфія», 2022. 90 с.

У виданні розкрито поняття та сутність соціального забезпечення, історичні аспекти його виникнення та розвитку, зарубіжний досвід, місце в системі соціального захисту. Висвітлено прикладні аспекти соціального забезпечення, розглянуто соціальну політику, соціальне обслуговування, соціальне страхування, окрему увагу приділено професійним та морально-етичним якостям фахівця у галузі соціального захисту населення/соціального інспектора.

Рекомендовано студентам денної та заочної форми навчання галузі знань 23 Соціальна робота, спеціальності 232 Соціальне забезпечення.

УДК 364.3(075.8)
Колосок А. М., 2022
Волинський національний
університет імені Лесі Українки, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	7
1.1. Поняття соціального забезпечення та його призначення	7
1.2. Соціальне забезпечення: дискусії та реалії	7
1.3. Соціальне забезпечення як механізм стабілізації і збереження соціуму	9
1.4. Соціальне забезпечення в контексті життєвого простору особистості	11
2. СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ ТА ЇХ СПОЖИВАЧІ	14
2.1. Соціальне забезпечення - як професія	14
2.2. Зміст поняття «соціальні послуги» та види соціальних послуг	14
2.3. Послуги по задоволенню матеріально-побутових потреб споживачів	15
2.4. Соціально-культурні послуги та їх різновиди	15
2.5. Соціальні послуги як механізм забезпечення всесторонніх потреб громадян	17
3. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	20
3.1. Зародження благодійництва та філантропії	20
3.2. Ктиторська система соціального забезпечення	21
3.3. Роль Гетьманщини у становленні благодійництва в Україні	22
3.4. Становлення соціального забезпечення у XVIII ст.	23
3.5. Особливості благодійності в XIX - XX ст.	24
4. ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	27
4.1. Соціальне забезпечення як напрям розвитку держави	27
4.2. Соціальні стандарти пенсійного забезпечення в Україні	28
4.3. Право на соціальне забезпечення як конституційна норма	29
4.4. Соціальні ризики	30
5. СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	33
5.1. Співвідношення понять соціального захисту та соціального забезпечення	33
5.2. Сфера дії соціального захисту	34
5.3. Основні принципи соціального захисту	34
5.4. Правова база соціального забезпечення в Україні	37
6. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	39
6.1. Моделі соціального захисту	39
6.2. Стандарти соціального забезпечення в сучасних соціально-правових державах	40
6.3. Особливості створення фінансової бази соціального забезпечення	42
6.4. Зміст принципів соціального забезпечення в сучасних державах соціально- демократичної орієнтації	43
6.5. Система соціального захисту в країнах-членах Європейського Союзу	45
7. СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	47
7.1. Головні засади державної соціальної політики	47
7.2. Проблема взаємозв'язку соціальної політики та соціального забезпечення	48
7.3. Моделі соціальної політики	48
7.4. Соціальна держава як мета соціальної політики	49
7.5. Взаємозв'язок соціальної політики та соціальної роботи	51
8. СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	54
8.1. Сутність та суб'єкти соціального обслуговування	54
8.2. Види та принципи соціального обслуговування	55
8.3. Соціальне обслуговування громадян похилого віку	56
8.4. Соціальне обслуговування неповнолітніх	59
9. СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА АДАПТАЦІЯ	62
9.1. Соціальна реабілітація та адаптація інвалідів	62
9.2. Соціальна адаптація безробітних	64
9.3. Санаторно-курортне лікування	65

9.4. Забезпечення протезно-ортопедичними виробами.....	66
10. СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	68
10.1. Соціальне забезпечення та соціальне страхування: дихотомія співвідношення.	68
10.2. Накопичувальна система пенсійного страхування: система організації та реалізації.	69
10.3. Основні види пенсійних виплат із коштів Накопичувального фонду.	72
10.4. Форми недержавного пенсійного забезпечення.	74
11. ПРОФЕСІЙНІ ЯКОСТІ ФАХІВЦЯ У ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	
НАСЕЛЕННЯ/СОЦІАЛЬНОГО ІНСПЕКТОРА	76
11.1. Особисті якості фахівця у галузі соціального захисту.....	76
11.2. Професійні вимоги до соціального інспектора.	77
11.3. Професійне становлення соціального інспектора.	78
11.4. Професіоналізм як стандарт діяльності соціального інспектора.	79
11.5. Функціональні обов'язки та правовий статус інспектора з соціальної допомоги.	80
12. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЯКОСТІ ФАХІВЦЯ У ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	
НАСЕЛЕННЯ/СОЦІАЛЬНОГО ІНСПЕКТОРА	82
12.1. Клієнти соціальної допомоги.....	82
12.2. Моральні цінності соціального інспектора.	82
12.3. Принципи соціальної допомоги.....	84
12.4. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України.....	86
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	88

ВСТУП

Анотація курсу. Змістом навчальної дисципліни є чіткі уявлення про існуючі проблеми соціальної політики в Україні та професійні можливості фахівця у галузі соціального захисту населення/соціального інспектора щодо вирішення конкретних проблем соціальної політики; система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків.

Постреквізити – одержані знання будуть необхідні для вивчення навчальних дисциплін: «Соціальна політика», «Економічні основи соціального захисту», «Система соціального захисту», «Соціальна допомога різним категоріям населення», «Технології соціального аудиту та інспектування» та ін.

Мета навчальної дисципліни: полягає у формуванні в студентів розуміння сутності, змісту, функцій та завдань соціальної політики, уявлень про основні напрями та механізми соціального забезпечення й підтримки різних категорій населення в Україні, а також у спонуканні студентів до осмислення своєї майбутньої професійної діяльності.

Завдання дисципліни:

- ознайомити зі змістом та структурою соціального забезпечення;
- проаналізувати ситуацію щодо визначення сутності та змісту поняття «соціальне забезпечення» у сучасному науковому дискурсі;
- сформулювати уявлення про структуру соціального забезпечення та умови його здійснення в Україні і за кордоном, розкрити форми та методи соціального забезпечення;
- показати як працює система соціального обслуговування і соціальних служб України;
- ознайомити із емпіричним досвідом України та іноземних країн та існуючими підходами (інструментарієм) щодо соціального забезпечення;
- показати глибинний зв'язок соціального забезпечення з повсякденним життєвим світом людини та домінуючими ціннісними орієнтирами;
- виробити у студентів базові аналітичні та інструментальні компетентностей в сфері соціального забезпечення.

Навчальна дисципліна спрямована на формування інтегральної компетентності (ІНТ): здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної діяльності соціального забезпечення або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Структура навчальної дисципліни зображена у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Схема курсу денної форми навчання

Назви змістових модулів і тем	Усього годин денна/заочна ¹	Лек.	Пр.	Сам. роб.	Конс.	Форма контролю ² .	Бал оцінювання
Змістовий модуль 1. Теоретико-методологічні основи соціального забезпечення							
Тема 1. Поняття та сутність соціального забезпечення	11,5	3	3	5	0,5	ДС, Т, РЗ/К	3
Тема 2. Соціальні послуги та їх споживачі	11,5	3	3	5	0,5	ДС, Т, РЗ/К	3
Тема 3. Історичні аспекти виникнення та розвитку соціального забезпечення в Україні	13,0	3	3	6	1	ДС, Т, РЗ/К	3
Тема 4. Державні гарантії соціального забезпечення в Україні	13,0	3	3	6	1	ДС, Т, РЗ/К	3

Тема 5. Соціальне забезпечення в системі соціального захисту	13,0	3	3	6	1	ДС, Т, РЗ/К	4
Тема 6. Зарубіжний досвід соціального забезпечення	13,0	3	3	6	1	ДС, Т, РЗ/К	4
Разом за модулем 1	75	18	18	34	5	Т, МКР/КР	30
Змістовий модуль 2. Прикладні аспекти соціального забезпечення							
Тема 7. Соціальне забезпечення як складова соціальної політики	13	3	3	6	1	ДС, Т, РЗ/К	3
Тема 8. Соціальне обслуговування в сфері соціального забезпечення	13	3	3	6	1	ДС, Т, РЗ/К	3
Тема 9. Соціальна реабілітація та адаптація	13	3	3	6	1	ДС, Т, РЗ/К	3
Тема 10. Соціальне страхування як форма соціального забезпечення	13	3	3	6	1	ДС, Т, РЗ/К	3
Тема 11. Професійні якості фахівця у галузі соціального захисту населення/соціального інспектора	11,5	3	3	5	0,5	ДС, Т, РЗ/К	4
Тема 12. Морально-етичні якості фахівця у галузі соціального захисту населення/соціального інспектора	11,5	3	3	5	0,5	ДС, Т, РЗ/К	4
Разом за модулем 2	75	18	18	34	5	Т, МКР/КР	30
Разом	150	36	36	68	10	Максимальна оцінка балів	100

Примітки: ¹ Всього годин лекцій і практичних занять. ² Форма контролю: ДС – дискусія, ДБ – дебати, Т – тести, ТР – тренінг, РЗ/К – розв’язування задач/кейсів, ІНДЗ/ІРС – індивідуальне завдання/індивідуальна робота студента, РМГ – робота в малих групах, МКР/КР – модульна контрольна робота/ контрольна робота, Р – реферат, а також аналітична записка, аналітичне есе, аналіз твору тощо.

1. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

План

- 1.1. Поняття соціального забезпечення та його призначення.
- 1.2. Соціальне забезпечення: дискусії та реалії.
- 1.3. Соціальне забезпечення як механізм стабілізації і збереження соціуму.
- 1.4. Соціальне забезпечення в контексті життєвого простору особистості.

1.1. Поняття соціального забезпечення та його призначення.

Трансформація суспільних відносин, що відбувається в Україні, є складним і суперечливим процесом, який вимагає нового цілісного знання про існування індивіда в динамічному соціальному просторі. Набувають актуальності засоби соціального забезпечення для оптимізації можливостей окремих індивідів за будь-яких обставин.

Пріоритетними темами аналізу соціально-гуманітарної науки повинні стати соціальний процес, з його стрімкими і неоднозначними змінами, і людина, не тільки як абстрактний суб'єкт цього процесу, а й як конкретний індивід, який переживає цей процес на рівні структур повсякденності. Процес переживання не є однаковим для кожного, іноді він вимагає активного втручання з боку суспільства. Однією з форм такого втручання є соціальна допомога та соціальне забезпечення.

Проблеми визначення сутності і розуміння соціального забезпечення, його теоретико-методологічного значення для побудови практичної моделі реалізації, на думку багатьох дослідників (Л. М. Штефан, І. Ф. Прокопенко, В. І. Лозова та ін.), залишаються сьогодні відкритими. У науково-дослідній літературі щодо усвідомлення сутності соціального забезпечення утворилася «понятійна розірваність», яка приводить до того, що його найчастіше ідентифікують з соціальною педагогікою, соціальною допомогою, та соціальною медициною (В. В. Бочарова та ін.).

Вітчизняна наука ототожнює соціальне забезпечення (соціальну роботу), соціальну допомогу, включаючи просвітницьку діяльність, освіту, медицину, соціальну політику. Ця обставина обумовлена тим, що на Заході становлення соціального забезпечення мало безперервний характер, власну еволюцію розвитку, а вітчизняній моделі притаманний дискретний характер його розвитку, що детерміновано деякими специфічними факторами. Таким чином, при розгляді зазначеної проблематики у науковій літературі вживаються поняття «соціальна політика», «соціальна робота» та «соціальне забезпечення». Найширшим поняттям в зазначеному переліку є саме соціальне забезпечення. Що ж означає термін «соціальне забезпечення»? Зрозуміло одне: **не можна зводити сутність соціального забезпечення тільки до одного з видів підтримки або до частини соціальної системи соціального устрою, або теоретичних досліджень специфіки соціального забезпечення, що здійснюється, та його організації.** Ми свідомо уникаємо більш розповсюдженого варіанту розгляду цієї проблеми на рівні держави (І. І. Мигович, В. В. Камаєва, В. Є. Савка та ін.) оскільки вважаємо, що сама ідея соціального забезпечення первинно виникає не на рівні соціальних інститутів, а на рівні саме повсякденної суспільної взаємодії та взаємовідносин, а вже потім відбувається процес його інституціоналізації, віддзеркаленням якого наразі є соціальна політика будь-якої держави.

1.2. Соціальне забезпечення: дискусії та реалії.

Спробуємо визначитися з базовим поняттям «соціальне забезпечення». Сьогодні вказує на те, що однозначності у розумінні цього поняття не існує, воно залишається невизначеним навіть у професійному науковому дискурсі, що призводить до ускладнень як у методологічній, так і у практичній площині. Дискусії з приводу розуміння соціального забезпечення нагадують ситуацію кидання каміння у воду, коли кола розходяться усе ширше і ширше, охоплюючи усе нові контексти: чи соціальні, чи законодавчі, чи функціональні, чи етичні і кількість цих кіл, з кожним роком розвитку соціального забезпечення, стає усе більшою. Загальна картина, яка складається нині на основі дослідження як вітчизняних, так і

зарубіжних авторів, засвідчує: проблема постійно перебуває у полі зору науки. Візьмемо для порівняння ряд дефініцій.

Соціальне забезпечення - це соціальний феномен, що зосереджує увагу на глибинній сутності людини та її соціальних зв'язках, соціальному прогнозі, моделюванні соціальних процесів та їх розвитку, що надає можливість виявлення оптимальних шляхів вирішення соціальних суперечностей та конфліктів на макро - і мікрорівні.

Соціальне забезпечення - це суспільне явище, яке є моделлю підтримки, яку суспільство реалізує у конкретний історичний період, відповідно до особливостей національно - культурного та соціально-політичного розвитку.

Соціальне забезпечення - це елемент соціальної системи, що відповідає за вирішення соціальних, економічних та психологічних проблем у суспільстві. С.з. працює над створенням умов, сприятливих для відновлення і покращення здатності індивідів до соціального функціонування.

Соціальне забезпечення - це механізм самоконтролю соціального, спрямований на вирішення різноманітних конфліктів, суперечок та зсувів, що виникають у просторі його існування. Соціальне забезпечення характеризується інтегративними, міждисциплінарними підходами.

Як бачимо, єдиної точки зору у науковців немає, але можна визначити три основних положення:

- це необхідний соціальний елемент, що включає ряд заходів соціальної підтримки населення;
- це форма соціального захисту;
- це механізм суспільного самоконтролю над соціальною системою.

Існує багато думок щодо природи, мети, суті, функцій соціального забезпечення. Залежно від мети дослідження науковцями при розгляді проблем соціальної підтримки вживаються різні поняття: «соціальна політика», «соціальний захист», «соціальна робота», «соціальні послуги». Окрім того, самі ці поняття залежно від авторства наукових розвідок, набувають різної інтерпретації, що призводить до ускладнення смислової демаркації поміж ними. Так, у зарубіжних джерелах, зокрема в розвідках Ф. Нойман, Ш. Рамон, Г. Фон Хаферкамп, С. Шардлоу вживаються поняття «державна допомога», «надання соціальних виплат і соціального розподілу», «соціальні послуги», «соціальна робота». Національна асоціація соціальних працівників США у своїх теоретичних працях з цієї проблематики більше застосовує поняття «соціального забезпечення».

У науковій школі переважно вживається поняття **«соціальна робота»**. Дослідники зробили вагомий внесок у розробку теоретико-методологічної бази «соціальної роботи» як наукової дисципліни. Цій проблематиці присвятили свої наукові розвідки С. А. Белічева, В. Г. Бочарова, С. І. Григор'єва, Л. Г. Гусякова, Н. С. Данакіна, В. І. Жукова, Г. І. Зайнишева, І. А. Зимня, А. А. Козлова, В. В. Колкова, П. Д. Павленок, А. М. Банова, А. С. Сорвіна, Є. Р. Смірнова, Л. В. Топчій, М. Ф. Фірсова, Є. І. Холостова, Б. Ю. Шапіро, Т. В. Шеляга, Н. Б. Шмільова, Н. П. Щукіна, В. Н. Ярьска.

В їх працях «соціальна робота» розглядається здебільшого як інструмент реалізації державної соціальної політики, «особливий вид діяльності, метою якої є задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів різних груп населення, створення умов, що сприяють відновленню чи покращенню здатності людей до соціального функціонування. Головна мета соціальної роботи за ними - турбота про добробут і розкриття можливостей та здібностей особистості, сім'ї, суспільства до нормального соціального функціонування». Вони розглядають цю діяльність на трьох рівнях: макро-, мезо- і мікрорівні. На макрорівні «соціальна робота», на думку дослідників, є системою певних заходів з покращення середовища існування людей. На мезорівні «соціальна робота» - вид діяльності з надання допомоги людині, сім'ї і різним групам нужденних. На макрорівні «соціальна робота» - це діяльність спрямована на задоволення запитів особистості. На цьому рівні «соціальна

робота» постає як вид професійної діяльності, спрямованої на те, щоб поновити або зберегти соціетальні і психоментальні зв'язки індивіда із соціумом, групою або окремим індивідом.

Вітчизняні дослідники та практики останнім часом також оперують в основному поняттям «**соціальна робота**», хоча на рівні державних структур влади частіше вживається поняття «**соціальне забезпечення**», що значно звужує розуміння сутнісного смислу цього явища і вказує на те, що на державному рівні ще не існує його чіткого розуміння. Українські науковці вважають, що соціальна робота виникає там, де є взаємодія людей з їхнім оточенням. Щодо наукових розвідок, то, О. Горпинич, Н. Іванова, В. Коляденко, А. Сіленко та ін. зосереджують увагу на прикладних аспектах соціальної роботи. Окремі дослідники, наприклад, І. І. Мигович, наполягають на тому, що «...насамперед, потрібне уточнення сутності та змісту соціальної роботи...». А. І. Андрющенко, О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, А. Й. Капська, Г. М. Коваль, В. В. Полтавець, С. Я. Харченко, зосереджують увагу на проблемах теорії і практики соціальної роботи на визначенні понятійно-категорійного апарату, предмета та об'єкта. Так, вітчизняні вчені В. І. Андрющенко, М. П. Лукашевич та інші, спираючись на теоретичні пошуки О. Холостової, розуміють «**соціальну роботу**» як професійну діяльність з надання допомоги інвалідам, групам і спільнотам, посилення чи відродження їхньої здатності до соціального функціонування та створення сприятливих умов для досягнення цих цілей. Такі пошуки притаманні кожній сфері діяльності у період її інституціоналізації та динамічного розвитку.

1.3. Соціальне забезпечення як механізм стабілізації і збереження соціуму.

За останнє десятиріччя у зв'язку із становленням соціального забезпечення безпосередньо в Україні, зі збільшенням кількості соціальних агенцій, формуванням ринку надання соціальних послуг усе більше починають говорити про соціальне забезпечення як про механізм самоконтролю суспільства над самим собою. І чим раніше суспільство усвідомить необхідність цього механізму, тим ефективніше воно навчиться вирішувати і запобігати соціальним проблемам і соціальній напрузі, які можуть виникати час від часу. Ці розмірковування дозволяють зробити узагальнене визначення соціального забезпечення.

Соціальне забезпечення - це механізм суспільного самоконтролю, формування якого стало результатом раціонального усвідомлення необхідності такого забезпечення у суспільстві для його подальшого поступу і який у той самий час не порушує принципів лібертарності, виконує найважливішу для суспільства функцію стабілізації і збереження соціуму, підтримання й гармонізації суспільних відносин, забезпечення умов для постійного його розвитку. Окрім того, це життєво важливий механізм, оскільки надає змогу суспільству досягти відносної рівноваги в своєму існуванні і ним актуалізуються такі важливі питання: як визначити міру необхідного соціального забезпечення, щоб не трансформувати його на споживацтво? Як узгодити міру свободи дій соціального забезпечення зі свободою тих, кому вона надається?

Варто зазначити, що ці питання так і залишаються риторичними і не дослідженими достатньою мірою насамперед сааме через неоднозначність розуміння соціального забезпечення. І. І. Мигович пропонує шукати відповіді на ці питання в контексті самої системи соціального забезпечення. Але він зазначає, що цю систему «... можна розглядати у вузькому й широкому сенсі. Ми не є прихильниками першого, що зводиться лише до пенсійного забезпечення, допомоги інвалідам і ще декількох видів соціального захисту. Перевагу віддаємо комплексному розв'язанню соціальних проблем». Необхідність пошуку відповідей на ці питання з розвитком соціального забезпечення відчувається усе гостріше, але саме суспільство, з огляду на здебільшого задеклароване прагнення до гармонізованості і збалансованості, ще насправді не готове до такого поступу, що заважає визначити поле дії соціального забезпечення.

У ролі вихідного нами обрано саме поняття «соціальне забезпечення», яке, на нашу думку, вбирає усі аспекти цього явища, і в першу чергу - функціональний. Це поняття є історико-теоретичним, інтегративним виразом усвідомленої соціальної дії людства щодо

самозбереження і тому повинно відповідати як загальнонауковому принципу системності, так і принципу доповнюваності. Ці принципи дають можливість позбавитися однобічного бачення соціальних процесів, створюють умови для залучення до наукового аналізу усіх шкіл і напрямів наукової думки. Тому визначення соціального забезпечення з самого початку має виходити з компліментарності, яка інтегрує у собі права й обов'язки щодо змістовної сторони соціального забезпечення: припис щодо піклування, конкретизацію змісту самого забезпечення і у той самий час повагу до прав інших і захист від замаху на життя та самореалізацію кожного. Ця компліментарність поєднує два основних способи розмірковування - про світ та моральний вибір. Один з них - «обов'язок», смисл якого у виконанні зобов'язань щодо людських потреб, які виникають на рівні структур повсякденного буття та прав окремої людини. Інший — «право», основу якого утворюють принцип справедливості, рівності та прав окремої людини.

На підставі аналізу сутнісного розуміння «соціального забезпечення» спробуємо визначити ознаки його принципової відмінності від «соціальної політики» та «соціальної роботи». Поняття «соціальне забезпечення», на нашу думку, зосереджує увагу на глибинній сутності людини та її соціальних зв'язках, соціальному прогнозі, моделюванні соціальних процесів та їх розвитку, що надає можливість виявлення оптимальних шляхів вирішення соціальних суперечностей та конфліктів не тільки на макро- а й на мікрорівні. Як суспільне явище, соціальне забезпечення є своєрідною моделлю підтримки, яку суспільство реалізує у конкретний історичний період відповідно до особливостей національно-культурного та соціально-політичного розвитку. Окрім того, соціальне забезпечення у своєму функціональному аспекті при вирішенні певних проблем виходить за межі державності і не визнає кордонів (наприклад, проблеми СНІДу, наркотичної залежності та ін.), що набуває особливого значення у зв'язку з глобалізаційними змінами, оскільки воно виконує найважливішу для людини функцію стабілізації та гармонізації основ її життєдіяльності. Іншими словами, це механізм спрямований на вирішення соціальних, економічних та психологічних проблем у суспільстві, на створення умов, сприятливих для відновлення і покращення здатності людей до соціального функціонування. Фактично *соціальне забезпечення* — це механізм самоконтролю соціального, спрямований на вирішення різноманітних конфліктів, суперечок та зсувів, що виникають у просторі його існування.

Тоді, як поняття «соціальна політика» розглядають переважно в контексті державної політики певної країни як один з її аспектів, цілеспрямований на діяльність у суспільстві щодо забезпечення належного соціально-культурного та матеріального рівня життя членів цього суспільства та надання допомоги різним враженим категоріям людей.

Соціальну політику розглядають як сукупність заходів держави та інших суб'єктів політики, спрямованих на розвиток класів, соціальних груп, соціальних верств (страт), національних та інших етнічних спільнот, мовних, конфесійних груп, що утворюють суспільство, а також на розвиток (соціалізацію) людини. Така політика зорієнтована на захист усіх елементів структури суспільства, а також окремих осіб від деструктивних процесів у суспільстві на певних етапах його розвитку.

Об'єктом особливої уваги соціальної політики є соціальне забезпечення (пенсійне забезпечення у старості, у разі інвалідності тощо), зайнятість, система охорони здоров'я, освіта, житлова політика, а також сімейна та гендерна політика.

Реалізація соціально значущих цілей і розв'язання соціальних завдань відбувається через соціальну політику, яка є складовою частиною внутрішньої політики держави, реалізується в соціальних програмах та практиці регулювання відносин у суспільстві в інтересах широких соціальних груп населення і, відповідно до цього, може виступати лише одним із інституціоналізованих аспектів соціального забезпечення. Вона замикається в межах конкретної держави, виходячи з її економічних можливостей та ідеології, якою визначається стратегія її політики як такої. Соціальна політика завжди замкнута на конкретну державу та її можливості, які, власне кажучи визначатимуть зміст соціальної політики, результати якої можуть бути відчутними як на індивідуальному рівні, так можуть бути і ніякими. Всупереч

«соціальної політиці» залежно від міри актуальності та загальності тієї чи іншої соціальної проблеми, «соціальне забезпечення» не обмежується лише територіальними державними інституціями, з метою *запобігання поглиблення та скорішого вирішення соціальної проблеми* воно сприяє «руйнації» кордонів та залучає до її вирішення усю світову спільноту.

Соціальна робота залежно від її трактування може виступати як організаційна структура або інструмент реалізації соціальної політики держави і у такому випадку або максимально наближатися до самої соціальної політики, або якщо вона визначається як «вид соціальної діяльності, спрямованої на гармонізацію особистісних і суспільних відносин через надання допомоги окремим індивідам, групам людей і спільнотам, які відчувають труднощі у соціальному функціонуванні, шляхом захисту, підтримки, корекції і реабілітації, а також шляхом зміни або реформування окремих елементів соціальної системи» максимально наближатися до соціального забезпечення. У своєму розвитку соціальна робота набуватиме сутнісних ознак технології сприяння формуванню, здійсненню і реабілітації життєвих сил людини. Але, як би там не було, вихідним аспектом для кожного з цих понять є забезпечення, тому ми вважаємо, що у взаємовідносинах та взаємодії суспільства, спрямованих на оптимізацію існування індивіда, визначальним є саме соціальне забезпечення.

1.4. Соціальне забезпечення в контексті життєвого простору особистості.

Соціальне забезпечення, як складний механізм розв'язання актуальних соціальних проблем, здійснюване в межах конкретного суспільства, не є штучною надбудовою, якщо воно претендує на допомогу. Воно намагається відповідати тому життєвому простору, в межах якого здійснює своє буття суб'єкт соціального забезпечення тепер - і - зараз, тим гуманістичним цінностям, що визначають світогляд людини, її готовність до співробітництва та надання допомоги. Цей життєвий простір, який ми називаємо «своїм» і де наше буття неодмінно перетинається з буттям інших людей, з якими ми співіснуємо, яким співчуваємо, тобто з буттям, наявність якого ми мусимо брати до уваги, стаючи у певне відношення до власних життєвих можливостей у процесі самореалізації. Ця принципова відкритість нашого життєвого простору не зникає, не гаситься, не в'язне у міцній тканині інтерсуб'єктивного буття. Людина - істота буттєво укорінена у свій життєвий простір повсякденного існування. «Буття у світі», характерне для людського існування, - це не лише просторове відношення людського тіла до інших речей світу, а й смислове - відношення світу до існуючої у ньому людини.

Світ відкривається людині феноменологічно, як такий, що потенційно корисний, цінний і потрібний їй, або ж як такий, що шкодить їй чи викликає у неї відразу. Він завжди виступає як дещо цінне для нас: або важливе, або байдуже, але завжди значуще. Наявності життєвого простору неможливо позбавитися, він набуває нового змісту, нових кольорів в залежності від зміни конкретно-історичних обставин, але він є. За своєю суттю життя людини не дається їй у готовому вигляді, а є лише можливістю. «Життєвий світ» людини обумовлює специфіку суспільних взаємовідносин і зрештою інтерпретацію самого суспільства. Тому адекватність соціального забезпечення можлива лише за умови врахування специфіки цього життєвого простору. З цього приводу М. Гайдеггер констатував: реально здійснити злет до універсального можна лише за умови, коли існує вкоріненість у рідному ґрунті, у повсякденному бутті, життєвому просторі. Проблемний, повсякденний світ людей - ось, що знаходиться в фокусі соціального забезпечення. Соціальна практика, за своєю суттю, багатогранна та інтегративна, а тому соціальне забезпечення повинно поставати як ідеальна модель узагальнених тенденцій підтримки на рівні структур повсякденності. А якщо це так, то кількість соціальних змін, що впливають на соціальні процеси та самопочуття особи, дозволяє вести мову лише про вірогідні, інтепретативні, феноменологічні моделі і результати в діяльності суб'єктів та об'єктів соціальної взаємодії. Враховуючи, що соціальні відносини характеризуються багатозначністю, розмитістю смислів та суб'єктивізмом оціночних

суджень. Усе це необхідно усвідомити не зовнішньо, а внутрішньо: не тільки усвідомити, а й відчувати, пережити, вистраждати.

Здебільшого труднощі усвідомлення сутності соціального забезпечення обумовлені тими ускладненнями, що виникають безпосередньо у практиці його реалізації при зіткненні з реальними проблемами, адже кожний випадок соціального забезпечення є унікальним і неповторним при збереженні спільних рис, оскільки спрямований в остаточному підсумку на індивіда.

У фокусі стратегії соціального забезпечення є людина, в її цілісності, цілісності її світу, її індивідуальності та універсальності. Взаємодія людей створює особливий світ, унікальну цілісність, у межах якої індивід здатний, з одного боку, відчувати, переживати, бажати, бути нездоланим, мати силу життєвої необхідності, а з другого, - свідомо діяти, співпереживати, відчувати радість, біль. Формування світу людини - складний процес пізнання, закріплення, творчого освоєння світоглядних, ідеологічних, моральних настанов суспільства, процес засвоєння соціальних якостей, знань та навичок, створених суспільством, на підґрунті чого формується своє бачення та оцінка подій.

Соціальне явище або процес виникає тоді, коли поведінка навіть одного індивіда потрапляє під вплив іншого або їх спільності незалежно від того, чи присутні фізичний індивід або спільність. Саме у процесі взаємодії з урахуванням очікувань, дотримуючись визнаних норм і правил, індивіди впливають один на одного, сприяють засвоєнню тих чи інших якостей суспільних відносин. Взаємодія індивідів у життєвому просторі не буває однозначною. Життя настільки багате й різноманітне, що теорія не може передбачити поради на всі випадки. Умови й обставини життєдіяльності людей змінюються. Та й саме населення і конкретна особа весь час знаходяться у русі, їх потреби й інтереси оновлюються, збагачуються. Міняються також можливості їх задоволення, що визначає постійну новизну і специфічність соціальних проблем.

Порушення усталених способів взаємодії індивідів у життєвому просторі з необхідністю приводить до суспільної трансформації, а суспільна трансформація - це завжди і скрізь непростий, суперечливий, болючий процес. Злам усталених і формування нових умов, уявлень, цінностей, норм, відносин відбуваються у протидії, конфліктах, боротьбі, яка, природно, супроводжується труднощами, здобутками, деформаціями, помилками, втратами. Ця сукупність факторів суспільного процесу часто стає тягарем для індивіда і унеможливорює його повноцінний розвиток, спричиняючи викривлення, а іноді і маргіналізацію самого суспільства. Усунути таку ситуацію у суспільстві, оптимізувати існування індивіда та організувати його у складному соціально-економічному просторі й покликане соціальне забезпечення.

У сучасному вимірі соціального простору соціальне забезпечення виступає як відносно самостійна синкретична (міждисциплінарна) система теоретико-практичних знань та навичок, що вбирає напрацювання інших наук, які відбулися набагато раніше за неї, зокрема психології, соціології та ін., вивчає особливості й закономірності поведінки індивіда (або групи) як біосоціальної істоти, що є носієм специфічних потреб, морально-психологічних якостей, особистісних поглядів, переконань, статусно-рольових позицій. *Головне - створити людині потрібні для самореалізації умови, кваліфіковано спрямовувати її власні зусилля у цьому складному процесі, допомогти їй знову міцно «стати на ноги», повернутися до гідного життя.* **Основною метою соціального забезпечення є допомогти людині мобілізувати, примножити й реалізувати свої можливості у подоланні життєвих труднощів.**

Соціальне забезпечення як феномен людської цивілізації поєднує у собі загальнолюдські цінності та унікальні особливості. Ствердження перших неможливе, якщо кожен індивід не реалізує і не розкриє свого потенціалу, індивідуальної самобутності на основі вільного вибору, досягнутого рівня культури, національної самосвідомості, політичної і духовної свободи. Але індивідна самореалізація повинна узгоджуватися з такими самими прагненнями інших «Я», особливо, якщо через певні перешкоди вони опинилися в скрутному становищі. Варто зазначити, що серед багатьох спільних рис, притаманних різним народам, є здатність

до співчуття, співпереживання, готовність відгукнутися на чужу біду, прийти на допомогу. Ці людські якості існують здавна, з часом змінюють форми і способи вираження. І одним з критеріїв цивілізованості суспільства, передумовою його поступального розвитку завжди вважалась гуманність та соціальна справедливість.

Гуманізм - одна з онтологічних форм людського буття та покладання світу. **Гуманізм** розглядається як людяність, любов до людини, повага до людської гідності, відноситься до буттєвого устрою кінцевого людського існування і є фундаментальним моментом, підґрунтям можливостей людини, з одного боку, та її кінцевості як такої - з іншого.

Гуманізм неоднозначний, він містить у собі внутрішні суперечності і як форма життєвої практики, і як система мислення. Проблеми, з якими зустрівся і які не зміг вирішити гуманізм, є одночасно онтологічним підґрунтям не гуманності, свавілля, зла, пригнічення, які були відтворені тоталітарними режимами, відчуження та інших формах. Як форма життєвої практики гуманізм породжує конкретні гуманні та негуманні відносини, добра та зла, свободи та сваволі поміж соціальними, етичними, політичними та іншими суб'єктами. У цій якості гуманізм виявляється в таких орієнтаціях та настановах як людяність, піклування, любов, повага, відповідальність, моральний закон, обов'язок. Цим ідеалом суспільство намагається керуватися від античних часів (Платон, Емпедокл, Аристотель) до наших днів.

Соціальне забезпечення не є варіантом релігійної доброчинності, яка своїм корінням увиходить у Середньовіччя. **Доброчинність та соціальне забезпечення поєднує лише спільна альтруїстична настанова.** За всіма нашими параметрами - цілями, методами і структурі, - вони значно різняться. Важливішою рушійною силою людей, які займалися доброчинністю, було їх почуття морального обов'язку і прагнення робити добро. Ці риси впливали з віри у безсмертя душі. Акцент робився у цьому випадку не на людині, яка творить добро, а внесок її вимірювався розміром та тривалістю допомоги. Сучасне соціальне забезпечення виходить з того, щоб людина, якій воно надається, змогла обходитися без цього соціального забезпечення. Втілення цієї ідеї в життя вимагає не тільки чітких законів і відповідних матеріальних ресурсів, необхідна також спеціальна система індивідуалізованої допомоги тим людям, які з тих чи інших причин не вписуються у сучасне суспільство, залишаються за бортом. Подальший розвиток соціального забезпечення обумовлений певними соціально-економічними причинами, пов'язаними з процесами розвитку капіталістичних відносин та їх впливом на соціальну сферу. Зміни у характері суспільного виробництва (підвищення ролі відповідальності людини на виробництві, наявність великих трудових колективів, залучення жінок та дітей у виробництво) акцентували особливу увагу на особі працівника та життєвих умовах. Масова урбанізація, що супроводжувалася міграціями, докорінно змінювала стереотипи життєдіяльності великої кількості людей та загострювала проблеми адаптації людини до умов, які постійно змінюються. Соціальна ситуація, що існувала на виробництві, супроводжувалась загостренням конфліктів (боротьба працівників за свої права) і, як наслідок, зростання революційних настроїв, зростання освіченості, інформованості населення, ускладнення структури життєдіяльності людини.

Сучасне соціальне забезпечення характеризується інтегративними, міждисциплінарними підходами. Його розвиток відбувається в трьох напрямках. *По-перше*, визначається місце соціального забезпечення у структурі суспільної життєдіяльності. *По-друге*, йде пошук власного теоретичного обґрунтування. *По-третє*, виокремлюються конвенційні зв'язки з іншими формами суспільної життєдіяльності. Гуманістичний світогляд, заснований на визнанні невід'ємних прав людини, у тому числі права на гідне, повноцінне і щасливе життя для кожного, незалежно від його національних, расових, релігійних, вікових, статевих, індивідуальних або соціальних особливостей. Тому **соціальне забезпечення є практичною реалізацією гуманістичного світогляду.** Поняття гуманізму близьке за своїм змістом і походженням до гуманітарних проблем та інтересів суспільства, що стосуються міжособистісних взаємовідносин, сімейних зв'язків, людських контактів. Це розуміння особливо актуальне для сучасного суспільства, оскільки основу вирішення гуманітарних проблем утворюють гуманістичні принципи.

2. СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ ТА ЇХ СПОЖИВАЧІ

План

- 2.1. Соціальне забезпечення - як професія.
- 2.2. Зміст поняття «соціальні послуги» та види соціальних послуг.
- 2.3. Послуги по задоволенню матеріально-побутових потреб споживачів.
- 2.4. Соціально-культурні послуги та їх різновиди.
- 2.5. Соціальні послуги як механізм забезпечення всесторонніх потреб громадян.

2.1. Соціальне забезпечення - як професія.

Працівник з соціального забезпечення надає матеріальну, соціально-культурну, психологічну та медичну допомогу громадянам країни, окремим верствам населення у яких є соціальні та матеріальні проблеми і, в першу чергу, людям похилого віку та інвалідам, багатодітним сім'ям, дітям - сиротам.

Соціальне забезпечення передбачає:

- державне забезпечення в рамках соціальної політики;
- підключення різноманітних фондів та органів соціального захисту, для роботи, як з громадянами, так і з кризовими групами населення;
- роботу з фондами та громадськими організаціями по захисту соціальних потреб населення;
- соціально-педагогічну роботу з сім'ями та дітьми в умовах кризових ситуацій;
- соціальну адаптацію осіб з психічними відхиленнями, роботу в сфері соціального страхування (алко- та наркозалежні, ВІЛ-інфіковані, учасники АТО);
- соціальну реабілітацію дітей та дорослих з обмеженими можливостями;
- медико-соціальну роботу з населенням;
- соціальну роботу з асоціальними сім'ями і дітьми з девіантною поведінкою.

Фахові можливості та призначення професії «соціальне забезпечення»:

- в соціальних і спеціальних закладах та медичних установах (інтернати, спеціалізовані дитячі садки, школи, хоспіси тощо...);
- в органах праці і соціального захисту населення;
- в реабілітаційних центрах для дітей та підлітків з обмеженими можливостями;
- в Центрах психологічної та медичної реабілітації дорослих громадян з обмеженими можливостями та психічними відхиленнями;
- в будинках-інтернатах для інвалідів та людей похилого віку, сиротинцях;
- тощо...

2.2. Зміст поняття «соціальні послуги» та види соціальних послуг.

Соціальна спрямованість нового етапу інституційних та економічних перетворень в Україні вимагає детального розгляду питань, пов'язаних з наданням послуг, які відносяться до компетенції органів влади. У зв'язку з цим виникає питання про співвідношення ринкових і державних основ у наданні соціальних послуг. При цьому серед представників різних наукових напрямів існує розуміння того, що сам інститут соціальних послуг на початку третього тисячоліття потребує істотних змін, пов'язаних, насамперед, з глобалізацією, активним розвитком інформаційного суспільства та необхідністю впровадження нових сучасних форм і методів державного управління. Між тим, сам зміст та характеристики соціальних послуг і досі є предметом численних наукових дискусій та обговорення.

Слід відзначити, що протягом всіх років незалежності України в наукових та державно-управлінських колах точиться дискусія щодо сутності соціальних послуг. При цьому, ця дискусія не закінчилася навіть у зв'язку з ухваленням Закону України «Про соціальні послуги», в якому зазначено, що **«соціальні послуги - це комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем»**.

Значна кількість науковців при цьому, не погоджується з даним визначенням, апелюючи до міждержавного стандарту «ГОСТ 30335-95 Послуги населенню», який діє в Україні з середини 1990-х років. **Послуга** в цьому стандарті визначається як *«результат безпосередньої взаємодії виконавця і споживача, а також власної діяльності виконавця щодо задоволення потреби споживача»*. При цьому відзначається, що за функціональним призначенням послуги, що надаються населенню, поділяються на матеріальні та соціально-культурні.

2.3. Послуги по задоволенню матеріально-побутових потреб споживачів.

Матеріальна послуга визначається, як *послуга по задоволенню матеріально-побутових потреб споживача послуг*.

Матеріальні послуги знаходяться в полі зору багатьох контролюючих державних структур, адже у даній сфері є простір для незаконних спекуляцій. Наприклад, ось яке визначення дане Головним управлінням державної служби України у наказі «Про затвердження Методичних рекомендацій для державних органів та органів місцевого самоврядування з питань протидії корупції»: **Матеріальні послуги** - це будь-які дії майнового характеру, тобто дії, які потребують певних витрат праці для збільшення або поліпшення якості майна, а отже, мають свою грошову оцінку. Отримання таких послуг пов'язане з витратами майнового характеру (певного майна чи праці). При вчиненні корупційного діяння зацікавлена особа одержує такі блага без витрати ним свого майна і своєї праці за рахунок коштів держави або інших осіб. Такими послугами можуть бути: отримання коштів або матеріальних цінностей.

Матеріальні послуги, в більшості випадків, процесуально виражені в матеріальній допомозі. Матеріальної допомоги потребують студенти, слухачі навчальних закладів, особи, які опинилися в складних життєвих ситуаціях, але мова може йти і про відносно працездатних, фізично здорових людей. Надання їм допомоги не регулюється правом соціального забезпечення.

Таким чином, основним правовим індикатором, навколо якого об'єднуються всі правовідносини з права соціального забезпечення, є втрата працездатності особи і неможливість вийти самостійно із скрутного становища. При визначенні мети цієї галузі слід виходити також з того, що право людини на соціальний захист є одним із найважливіших конституційних прав громадян. Це право базується на **статті 46 Конституції України**, яка передбачає право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується за рахунок внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Органи місцевого самоврядування за своєї ініціативи надають соціальну допомогу в різних формах особам, які потребують матеріальної допомоги (наприклад, картки для отримання продуктів харчування тощо). Особлива частина відрізняється динамічністю і швидкою реакцією на потреби тих осіб, які опинилися в скрутному становищі внаслідок аварій, стихійного лиха, тяжких хвороб тощо.

2.4. Соціально-культурні послуги та їх різновиди.

Соціально-культурна послуга - це *послуга по задоволенню духовних, інтелектуальних потреб і підтримка нормальної життєдіяльності споживача*.

Соціально-культурна послуга забезпечує підтримання та відновлення здоров'я, духовний та фізичний розвиток особистості, підвищення професійної майстерності. До соціально-культурних послуг можуть бути віднесені *медичні послуги, послуги культури, туризму, освіти, житлово- комунальні послуги* тощо. Таким чином, останнє визначення значно

розширює зміст поняття «соціальна послуга», додаючи до них окрім допомоги соціально незахищеним верствам послуги у сфері освіти, медицини, культури тощо.

Соціально-культурна сфера охоплює сукупність галузей підприємств, що виробляють і реалізують товари і послуги, необхідні для задоволення соціально-культурних потреб людини. Діяльність організацій цієї сфери має змістовий (соціокультурний) та економічний аспекти.

Змістовий (соціокультурний) аспект діяльності організацій соціокультурної сфери полягає у збереженні, виробництві, розповсюдженні, засвоєнні культурних цінностей, у процесі якого змінюються відносини між людьми. Цей аспект передбачає наявність в окремих груп населення та осіб конкретних культурних потреб, а у підприємств соціокультурної сфери можливостей для їх задоволення.

Економічний аспект діяльності організацій соціокультурної сфери передбачає певний їх організаційно-правовий статус, наявність матеріально-технічної бази, джерел фінансування, механізмів планування, ціноутворення тощо.

Організації соціокультурної сфери зосереджуються на наданні соціальних (освіта, наукове обслуговування, охорона здоров'я, санаторно-курортні та оздоровчі послуги, фізична культура і спорт, туризм) послуг, а також послуг у сфері культури (культура і мистецтво).

У сфері соціально-культурних послуг (охорона здоров'я, освіта) значну частку займають безоплатні послуги, що певною мірою гальмує дію ринкових механізмів. Однак питання організації торгівлі соціально-культурними послугами набувають все більшої актуальності із загостренням конкуренції, збільшенням витрат, зниженням рівня рентабельності і прибутковості підприємств, погіршенням якості послуг.

Головна *мета* надання соціально-культурних послуг полягає в задоволенні потреб споживачів і отриманні певної вигоди суб'єктами, які їх продукують. Основними елементами успішної реалізації соціально-культурних послуг є ефективна система просування їх на ринок, оптимальна цінова політика.

Вагоме місце в сфері соціально-культурних послуг посідає туризм, який є однією з найдинамічніших форм міжнародної торгівлі послугами, а у багатьох державах – основним джерелом фінансових надходжень.

Туристичні послуги - *послуги суб'єктів туристичної діяльності щодо розміщення, харчування, транспортного, інформаційно-рекламного обслуговування, а також послуги закладів культури, спорту, побуту, розваг, спрямовані на задоволення потреб туристів.*

Туристичні послуги наділені специфічними соціально-оздоровчими особливостями, завдяки цьому вони поєднують в собі економічні, соціальні, гуманітарні, виховні та естетичні якості.

За призначенням їх поділяють на:

- основні, що регламентуються договором туристичного обслуговування і путівкою: транспортування, розміщення, харчування туристів, екскурсійні послуги;
- додаткові, що залежать від розвитку інфраструктури туризму: фізкультурно-оздоровчі, медичні послуги, культурно-видовищні заходи, додаткові екскурсії;
- супутні, що сприяють підвищенню якості обслуговування туристів: забезпечення сувенірною продукцією; торговельне, валютно-кредитне, інформаційне обслуговування; послуги спеціальних видів зв'язку.

Важливу позицію серед соціально-культурних послуг займають житлово-комунальні послуги. Адже житлово-комунальне господарство є важливою соціальною галуззю народного господарства, що задовольняє потреби населення, підприємства та організації в житлі, розв'язанні комунальних проблем.

Житлово-комунальне господарство - це комплекс самостійних служб, покликаних задовольняти потреби територіальної громади у комунальних послугах (санітарно-технічних, енергетичних, транспортно-комунальних та готельних).

У галузі житлово-комунального господарства функціонують тисячі підприємств та організацій різних форм власності, експлуатується майже 25% основних фондів держави.

Підприємства та організації житлово- комунального господарства в сучасних умовах забезпечують на договірних засадах споживачам, у т. ч. бюджетним організаціям, понад 40 видів послуг.

Житлово-комунальні послуги - це результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання і перебування осіб у жилих і нежилих приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил.

Житлово-комунальні послуги поділяються:

1) *Залежно від функціонального призначення на:*

- комунальні послуги (централізоване постачання холодної та гарячої води, водовідведення, газо- та електропостачання, централізоване опалення, вивезення побутових відходів тощо);

- послуги з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій (прибирання будинкових приміщень і прибудинкової території, санітарно-технічне обслуговування, обслуговування будинкових мереж, утримання ліфтів, освітлення місць загального користування, поточний ремонт, вивезення побутових відходів тощо);

- послуги з управління будинком, спорудою або групою будинків (утримання на балансі, укладання договорів на виконання послуг, контроль за дотриманням умов договору тощо);

- послуги з ремонту приміщень, будинків, споруд (заміна, підсилення елементів конструкцій і мереж, їх реконструкція, відновлення несучих елементів конструкцій тощо).

2) *За видами на:*

- санітарно-технічні (постачання води, каналізація, вивезення й знешкодження відходів і сміття, прибирання території населеного пункту, утримання місць загального користування, чищення димоходів, здійснення протипожежних заходів, дезінфекція та ін.);

- теплоенергетичні (електро-, газо- і теплопостачання та ін.);

- квартирні (капітальний ремонт будинків, споруд, обладнання, поточний ремонт житлового фонду, у т. ч. профілактичний та непередбачений, експлуатація, утримання, обслуговування ліфтів та ін.);

- транспортно-комунальні (проїзд у міському транспорті, в т. ч. приватному, ремонт доріг);

- готельні (надання умов для проживання, харчування клієнтів, доставка речей, квитків та ін.).

3) *Залежно від порядку затвердження цін (тарифів) на житлово-комунальні послуги їх поділяють на такі групи:*

- житлово-комунальні послуги, ціни (тарифи) на які затверджують спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади;

- житлово-комунальні послуги, ціни (тарифи) на які затверджують органи місцевого самоврядування для надання на відповідній території;

- житлово-комунальні послуги, ціни (тарифи) на які визначаються виключно за договором (домовленістю сторін).

Плату за житлово-комунальні послуги нараховують щомісячно відповідно до умов договору. Розмір її визначають на основі затверджених цін (тарифів) і показань засобів обліку або відповідно до затверджених норм. Плату за утримання будинків, споруд, прибудинкових територій встановлюють залежно від їх капітальності, рівня облаштування і благоустрою.

2.5. Соціальні послуги як механізм забезпечення всесторонніх потреб громадян.

Беручи до уваги сучасні західні державно-управлінські концепції, науковці вводять у обіг загальне поняття «**послуги населенню**», виділяючи серед них *державні послуги, адміністративні, муніципальні та соціальні послуги.*

Під **державними** розуміються *послуги, що надаються органами державного управління суспільству та окремим його членам для задоволення їх потреб, гарантованих громадянам демократичної, соціальної і правової країни її конституцією*. Надання державних послуг, пов'язано з діяльністю апарату державної служби, а їх функціональна спрямованість і перелік залежить від нормативно-законодавчого закріплення.

Певною мірою виокремлення понять «державна», «адміністративна», «муніципальна», «соціальна», «господарська» послуга дають категорії «суб'єкт надання послуги» та «джерела фінансування». Зіставлення перелічених послуг та зазначених категорій демонструє, що надання державної послуги здійснюється державним органом влади або підприємством, державною установою, чи організацією, яким повноваження щодо надання державної послуги делеговані цим органом влади і здійснюється лише з коштів державного бюджету.

Ознаками державних послуг є :

- надання громадянам та їх об'єднанням, юридичним і фізичним особам (далі споживачам) послуг саме державними органами та відповідними державними структурами з коштів державного бюджету;
- орієнтування дій державних органів при наданні послуг на реалізацію функцій і завдань держави, визначених Конституцією України та іншими законодавчими актами щодо забезпечення прав і свобод громадян;
- надання державної послуги у формі акта уповноваженого органу, який встановлює окремі права і обов'язки зацікавлених споживачів;
- нормативне закріплення та забезпечення державою санкціонованої можливості отримання конкретному сторонньому відносно до даного державного або муніципального органу споживачеві відповідного результату на основі поданої ним заяви;
- індивідуальність надання послуги;
- надання послуги безпосередньо в державному органі;
- наявність у положеннях про орган державної влади і його структурних підрозділів спеціального пункту про обов'язки надання державних послуг, визначених чинним законодавством про державну службу і відомчою нормативно-правовою базою стосовно правового регламентування надання державних послуг;
- наявність конкретного адресата-споживача державної послуги, тобто особи, яка звернулася за отриманням відповідної послуги;
- універсальність вимог до всіх одержувачів послуг (відсутність дискримінації), технологічних перешкод;
- окремого кола осіб згідно з чинним законодавством;
- кожна державна послуга має бути занесена до Реєстру державних та адміністративних послуг.

До ознак адміністративної послуги відносяться:

- адміністративна послуга надається за заявою (зверненням) юридичної або фізичної особи;
- надання адміністративних послуг пов'язано із забезпеченням умов для реалізації суб'єктивних прав конкретної особи;
- адміністративні послуги надаються адміністративними органами (насамперед, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування) і обов'язково через реалізацію владних повноважень. Тобто отримати конкретну адміністративну послугу можна лише у відповідному адміністративному органі;
- результатом адміністративної послуги в процедурному значенні є адміністративний акт (рішення або дія адміністративного органу, яким задовольняється заява особи), який має конкретного адресата – споживача адміністративної послуги;
- послуги надаються адміністративними органами шляхом реалізації їх владних повноважень;
- результатом розгляду звернення є адміністративний акт, що має індивідуальний характер (паспорт, свідоцтво, ліцензія, дозвіл тощо);

- адміністративний акт, наданий адміністративним органом, має конкретного адресата-споживача адміністративної послуги, тобто особу, яка звернулася за даною послугою;
- право на отримання особою конкретної адміністративної послуги та відповідне повноваження адміністративного органу має визначатися лише чинним законодавством;
- адміністративна послуга надана особі, має бути включена до Реєстру державних, у тому числі адміністративних, послуг, а платна послуга - до Переліку платних послуг;
- контрольна діяльність (перевірки, ревізії, інспектування тощо) та інша дозвільно-розпорядча діяльність адміністративного органу не є адміністративними послугами.

Адміністративні послуги представляють собою різновид державних послуг, пов'язаний з нормативно-юридичним оформленням, реєстрацією і супроводом діяльності нових організацій, рухів, груп.

Адміністративні послуги наділені рядом специфічних ознак, які характеризують їх зміст та визначають місце в системі публічних послуг взагалі.

Муніципальні послуги - це послуги, які надаються населенню органами місцевого самоврядування та комунальними підприємствами. Вони відрізняються від державних тим, що пов'язані із вирішенням питань і задоволенням потреб, які перебувають у площині відповідальності органів місцевого самоврядування.

На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах перебудови економіки, в цілому у державі та у нашому регіоні відчувається загострення соціальних проблем більшості верств населення.

Соціальні послуги, не мають прямого економічного, фінансового або матеріального виміру та пов'язані безпосередньо із соціальною сферою суспільства. Але, не зважаючи на це, кожна галузь знання по своєму трактує це поняття, наприклад для економістів **соціальні послуги** - це послуги з надання соціального забезпечення дітям, людям похилого віку та спеціальним категоріям осіб з обмеженими можливостями догляду за собою.

Соціальна сфера суспільства визначається, як система життєдіяльності суспільства, яка включає такі складові (підсистеми): *систему відтворення, функціонування та розвитку (задоволення) соціальних інтересів людей, соціальних груп, їх соціальних цінностей (передусім соціальної справедливості), забезпечення їх соціальної безпеки (через політику доходів, систему оплати праці, соціальне страхування, соціальний захист, пенсійне забезпечення, соціальну допомогу тощо); соціальну структуру суспільства і передусім соціальні (соціально-класові, соціально-трудова, сімейно-шлюбні та інші) відносини; установи і підприємства соціальної інфраструктури, спрямовані на надання соціальних послуг (медичних, освітніх, культурних, побутових тощо).*

Узагальнюючи наведені вище визначення, можна зазначити, що **соціальні послуги** - це послуги, які не мають прямого економічного або фінансового виміру, сприяють задоволенню духовних, інтелектуальних потреб і підтримці нормальної життєдіяльності громадян, задоволенню їх соціальних інтересів, забезпеченню соціальної безпеки, розвитку соціальних відносин, і які можуть надаватися як державними, так і комунальними, громадськими і приватними установами.

3. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

План

- 3.1. Зародження благодійництва та філантропії.
- 3.2. Ктиторська система соціального забезпечення.
- 3.3. Роль Гетьманщини у становленні благодійництва в Україні.
- 3.4. Становлення соціального забезпечення у XVIII ст.
- 3.5. Особливості благодійності в XIX - XX ст.

3.1. Зародження благодійництва та філантропії.

У повсякденнім житті під добродійністю ми розуміємо - прояв уваги до людей, не здатних себе забезпечити необхідним для існування, надання їм допомоги в збереженні й організації своєї життєдіяльності, матеріальна й духовна підтримка.

***Благодійництво** — добровільна безкорислива пожертва фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги.*

Офіційно **початок благодійності** пов'язують із 911 р., коли був підписаний договір князя Олега із греками, який містив у собі взаємні зобов'язання про викуп русичів і греків, де б вони не перебували, і відправлення їх на батьківщину. По своїй суті цей договір містив у собі моменти соціальної роботи й був першим свідченням турботи держави про громадян.

Філантропічний період в історії соціального забезпечення змінився у V ст. етапом **суспільної благодійності** (общинно-родової та церковної), який тривав до XVI ст. У Київській Русі він тісно пов'язаний з процесом становлення державності й проникненням християнства. До початку IX ст. у східних слов'ян завершився розклад первіснообщинного ладу. Община, на той час, складалася із родичів та чужих людей (тих, що прийшли). Вона не могла існувати на основі старих племінних звичаїв і була надто слабкою, щоб врятуватися від різного роду загроз. Гарантом безпеки в таких умовах ставав князь із дружиною. На зміну родоплемінним відносинам прийшли територіальні, політичні та військові. Виникли племінні союзи, на базі яких в другій половині IX ст. утворилася Київська Русь. Практика здійснення суспільного захисту в системі роду і громади знайшла відображення у конкретних формах допомоги та взаємодопомоги, основними з яких були релігійно-культурні з різноманітними сакральними ритуалами й атрибутами.

У давніх слов'ян сакральні функції (часто спільно з громадськими) виконували волхви - жреці, віщуни, чаклуни, які були регуляторами суспільних відносин. З метою відновлення благополуччя громади викривали людей, що приховували урожай або негативно впливали на нього. Пізніше їх виганяли з громади чи вбивали. Така традиція зберігалась в окремих регіонах України аж до початку XX ст. Оскільки діяння волхвів нерозривно пов'язані з ідеологією суспільної підтримки, це стало одним із чинників, що давало змогу після скасування язичництва зберігати поганські традиції.

Більш пізньою формою вшанування Богів були *братчини* (мирщини, зсипки), під час яких жителі одного або декількох поселень віддають певну частину продуктів на суспільні потреби. Вони присвячувались святому покровителеві місцевості. Братчини відзначалися одним селищем або кількома «в складчину», де кожен учасник надавав якусь частку продуктів харчування на громадські потреби. Це були своєрідні форми подяки слов'янським Богам за отримані блага, і, в той же час, виконували функції мирного перерозподілу майна.

Іншим важливим механізмом закріплення соціальних відносин, пов'язаним із сакральними функціями, були *родові обряди вшанування предків*. Вважалося, що померлі родичі сприяли родючості та врожаю. В день поховання, і в дні поминань померлого, родина жертвувала якусь милостиню. До суспільних форм допомоги, пов'язаних з культом смерті, належали: громадська тризна, милостиня, «страва» - подання натуральними харчовими продуктами та інше.

У другій половині XII ст. княжа допомога і захист нужденних суттєво змінились. Це обумовлювалося рядом причин, перш за все ростом монастирської і церковної опіки.

Виходячи у своїй **благодійності з морально - релігійних міркувань**, князі схильні були передавати сферу соціальної підтримки у розпорядження церкви і доручити здійснення соціального забезпечення представникам християнської релігії. *Зокрема, у церковному статуті 996 р. згадується про обов'язки духовенства з нагляду та опіки бідних*, причому на утримання церков, монастирів, лікарень, богоділень і на прийом убогих була визначена так звана «**десятина**» (фінансове відрахування від князівських доходів, поступлень від хліба, худоби, судових мит та ін.). Подібні відрахування на церкву і благодійність робили, також, і приватні особи.

У наступні століття *церква й монастирі були осередками соціального забезпечення* убогим і хворим. Монастирі проводили багатопрофільну роботу і стали провідними центрами благодійності виконуючи різноманітні функції: лікування, надання одноразової допомоги харчуванням, милостині, навчання грамоті, контроль над убогими. Вони стали не лише інституціями соціального забезпечення, але й своєрідними органами громадського контролю та місцем покарання для невірних жінок.

Перші в Київській Русі лікарні, де бідні отримували суспільну опіку і користувалися безкоштовним лікуванням, були запроваджені у 1091 р. Переяславським єпископом Охримом (друга пол. XI ст. - 1105 р.; у 1091-1097 рр. Київський митрополит Єфрем II Переяславський). Він першим розробив монастирський статут, виходячи з положень якого будував громадські лазні, безкоштовні лікарні для бідних і мандрівників, стаціонарні відділення для важкохворих. Ціла мережа лікувальних закладів існувала при монастирях на принципах християнського милосердя і протягом семи століть служила людям. При всіх монастирях, що мали кошти, проводилось харчування злидарів і убогих.

Для них влаштовували окремі приміщення. Зміцнівши економічно, **монастирі стали центрами благодійної соціальної діяльності**. Вони виконували чотири основні функції: лікування, забезпечення незаможних (надання одноразової допомоги натуральними продуктами), навчання, контроль.

3.2. Ктиторська система соціального забезпечення.

Поступово оформилась **ктиторська** система соціального забезпечення (ктитор - з грец. будівничий, засновник - особа, на кошти якої збудовано або відновлено церковний храм чи монастир). Її особливість полягала у тому, що той, хто постригається у ченці, зобов'язаний приносити дар монастирю у вигляді, як правило, земельних угідь. Перед нашествям монголотатар у Київській Русі було понад 120 монастирів (найбільш відомий - Києво-Печерський монастир, заснований у 1051 р.), з них маже 100 знаходилися у містах.

Монастирська система поступово витісняла княже благодійництво, стаючи самостійним суб'єктом допомоги.

Особливою щедрістю для допомоги нужденним відрізнявся ігумен Києво-Печерського монастиря святий Феодосій (Феодосій Печерський, близько 1009-1074 рр., один із основоположників чернецтва на Русі).

У X-XIII ст. церковна практика суспільної допомоги розвивалася, також, через парафіяльні організації. На відміну від монастирської допомоги, парафіяльна була більш відкритою. У ній зосереджувалося все общинне, громадське і церковне життя. Діяльність парафій не обмежувалась тільки наданням допомоги калікам чи злидарям, вони здійснювали найрізноманітнішу підтримку - від матеріальної допомоги до виховання та перевиховання. Парафія була територіально-адміністративною одиницею. Пам'ятки писемності свідчать про те, що майже в кожній парафії існували **богодільні**.

До форм парафіяльної благодійності можна віднести: надання грошових кредитів з церковної казни, позики хліба і насіння окремим особам чи громаді (під заставу майна) та ін. Для покинутих дітей при богодільнях влаштовували сирітські притулки. Біля храму часто споруджували спеціальні будівлі, де могли перебути негаразди соціально незахищені парафіяни. Таким чином, *парафіяльна благодійність переслідувана не лише релігійні цілі - порятунок душі людини, але й мету соціальної підтримки і допомоги потребувачим.*

Проте, суспільна *благодійність у Київській Русі мала не тільки позитивні сторони, а й створила гострі соціальні проблеми. Жебрацтво* розглядалося як свого роду необхідність. Саме його існування, згідно тодішніх уявлень, входило в плани Бога, щоб дати можливість тим, хто подає милостиню здійснити богопотрібну справу і тим самим полегшити собі шлях до вічного спасіння. Такий погляд сприяв розвитку професійного жебрацтва, що поступово розрісся до розмірів **великого громадського лиха**. Монастирі і княжо-боярські двори стали центрами, що приваблювали цілі натовпи ледарів, які розраховували знайти там поживу. При багатих княжих дворах з'явилися навіть особливі «штати» постійних жебраків. Держава мирилася з фактом існування злидарства, дивлячись на нього, як на необхідний, посланий Богом хрест, сама ж при цьому виступала виключно в ролі приватного благодійника.

Таким чином, архаїчна форма суспільної допомоги у давніх слов'ян формувалася як відчуття «належності до цілого» - людської спільноти, природи, космосу. З прийняттям християнства в Київській Русі запроваджується конфесійна допомога, побудована на головній заповіді християнського віровчення — любити Бога і любити ближнього, як самого себе. Провідною формою стає церковно-монастирське піклування. У Київській Русі, як правило, благодійництво було справою окремих осіб, пройнятих ідеями християнської моралі, і не вважалося обов'язком держави. На зміну монастирським формам суспільної допомоги приходили парафіяльні, які передбачали надання матеріальної допомоги, позик нужденним членам громади, виховання й перевиховання. Зауважимо що, ніколи згодом в українській історії, на справи суспільної благодійності не виділялося такої значної частини загальних доходів, як у період княжої влади.

3.3. Роль Гетьманщини у становленні благодійництва в Україні.

Важливу позицію в історію вітчизняної доброчинності займають українські гетьмани, козацька старшина та рядові козаки. Чільне місце серед філантропічних діянь цього періоду посідає **підтримка Києво-Могилянської академії**. Ще на початку свого існування Київська братська школа отримала охорону та матеріальну підтримку Війська Запорозького та визначного мецената-фундатора гетьмана Петра **Конашевича-Сагайдачного**. Доброчинна діяльність тривала і в часи гетьмана **Богдана Хмельницького**. Великої уваги надавав Б. Хмельницький Києво-Могилянській колегії. Прикладом надання матеріальної допомоги є розпорядження про передачу Київському Богоявленському монастиреві кількох сіл, надання привілеїв шинкування горілкою й медом без податків, що було важливою статтею прибутків Братського монастиря. Б. Хмельницький продовжував традиції запорожців щодо спорудження православних храмів, жертвування на їх утримання, взяття під захист їх служителів. Широко відома зведена коштом Хмельницького у Суботіві Іллінська церква. Його ж коштом заново позолочений купол собору Михайлівського Золотоверхого монастиря. Низку гетьманських універсалів одержав Києво-Микільський Пустинний монастир. Межигірський монастир одержав від гетьмана село Чернин, містечко Вишгород з селами Петрівці і Мощани. На Лівобережжі опікою гетьмана чи не найбільше користувався Густинський монастир. Універсалами підтверджувались права монастирів на подаровані або куплені землі, млини, пасіки тощо, на сичення меду. Безперечною заслугою гетьмана було те, що у вирі воєнних та політичних подій у його діяльності знайшлося місце для добродійних справ.

Надзвичайну сторінку в історію доброчинності вписав гетьман **Іван Мазепа**. У своїй доброчинно-меценатській діяльності І. Мазепа значну увагу приділив Києво - Могилянській академії. Своїми універсалами Мазепа підтвердив усі попередні надбання Братського монастиря й подарував від себе 17 дворів на Подолі та деякі села. Крім того, Мазепа щороку давав на стипендії студентам 1000 золотих, поповнював бібліотеку різними книжками. Коштом Мазепа постали кам'яні споруди Братського монастиря та Богоявленська церква, збудовано новий навчальний корпус Академії. Прикладів доброчинності Мазепа відомо чимало. Лише на будови та оздобу Києво - Печерської лаври Мазепа витратив більш, як мільйон золотих. З величних церков, побудованих коштом Мазепа поза Києвом, має

особливу цінність Вознесенський собор з монастирем у Переяславі, на що витрачено понад 300 тисяч золотих. У Батурині побудовано п'ять церков на кошти гетьмана. Троїцькому храму І.Мазепа подарував понад 20 тис. золотих, Миколаївському - чотири тис. золотих. На будівництво Воскресенської та Покровської церков було виділено 15 тис. золотих. Троїцька церква над головною брамою Лаври остаточному оформленню й цінному стінопису завдячує І.Мазепі. На кошти гетьмана навколо Верхньої Лаври споруджено кріпосну стіну. На Кирилівській церкві у Києві на кошти Мазепи було збудовано чотири наріжні бані й пишній бароковий причілок на фасаді. За даними С.Павленка, на виділені Мазепою кошти збудовано 26 соборів, церков та дзвіниць.

Меценатство І.Мазепи сягало Палестини, Антіохії, Александрії, грецького Афону і Царгорода. На замовлення гетьмана зроблено срібну плиту до церкви Гробу Господнього в Єрусалимі. Мазепа подарував срібну миску до церкви Гробу Господнього в Єрусалимі з надписом. Збереглася по нинішній день у Єрусалимі Плащаниця, яку подарував до церкви Гробу Господнього гетьман І.Мазепа.

Після 1709 р., незважаючи на складну ситуацію, благодійно-меценатська діяльність не припинилася. Гетьмани і козацька старшина опікувалися культурно - освітньою нивою. Так, гетьман **І. Скоропадський** для матеріального сприяння Київській академії передав Братському монастиреві кілька сіл. Визначними фундаціями **Скоропадського** були розбудова Гамаліївського Харлампієвого монастиря на Глухівщині; відбудова після пожежі 1718 р. Києво-Печерської Лаври; фамільна мурована церква Іоана Предтечі у Стародубі; Троїцький собор у Глухові.

Гетьман **Д. Апостол** видав універсал, що підтверджував права Києво-Братського монастиря на володіння селами та угіддями, які йому належали. Крім того, Д. Апостол відновив щорічні виплати з військового скарбу (200 дукатів). За його правління засновано відому **Глухівську співацьку школу**, в якій за 40 років дістали освіту понад 300 музикантів, солістів і регентів, зокрема й Д. Бортнянський і М. Березовський. Важливою виявилась донаторська, ктиторська і фундаторська діяльність старшини.

Не стояло осторонь благодійності та меценатства й рядове козацтво. Причини щедрості запорожців до храмів і духовенства слід шукати в притаманному козакам легковажному ставленні до грошей, багатства, в погляді на пожертви як на можливість замолювати гріхи, в любові козаків до прикрашання релігійних споруд та ін.

Відзначаючи добродійно-меценатську діяльність часів Козаччини-Гетьманщини як «позитив», задля об'єктивності, історичної правди, не слід забувати й про менш приємні обставини. Не торкаючись політичних аспектів, зазначимо, наприклад, що збереглися скарги з різних міст Гетьманщини на утиски й кривди з боку старшини і духовних осіб. Що ж до селянства, то воно, за словами О. Оглоблина, *«переживало процес дальшого збільшення «підданських» повинностей і загального зубожіння. Концентрація землеволодіння і політичної влади в руках козацької старшини мала своїм головним джерелом і разом з тим своїм головним наслідком зростання визиску селянської маси»*.

3.4. Становлення соціального забезпечення у XVIII ст.

Суспільна опіка оформилась в певну систему при правлінні *Петра I*, який вперше **розрізнув нужденних на дві категорії** і призначив виділяти їм допомогу у відповідності до їх потреб. Цар вказував на попередження в суспільстві жебрацтва як способу боротьби з цим явищем та виділяв з цієї категорії нужденних та професійних жебраків. Через ряд царських указів він прийняв міри з врегулювання приватної благодійності, визначив організовану допомогу суспільству створюючи органи опіки. В одному з своїх указів (1691), він закликав збирати жебраків та тих хто ними притворюється і карати їх. В указі відзначалось, що в Москві люди, пов'язавши руки, ноги, закривши очі ніби сліпі чи кульгаві з притворним лукавством просять во ім'я Христа милостиню, тому їх виявляли, карали, а тих хто продовжував цим займатись, висилали на каторжні роботи.

В 1712 році своїм указом Петро I не тільки **заборонив просити милостиню**, а й **подавати**

її. Одночасно з цим наказувалось відкрити у всіх губерніях притулки, в які розміщувати хворих, немічних та безхатченків. Згідно указів царя здорових жебраків чоловіків та жінок змушували працювати, а на монастирі було покладено відповідальність за утримання колишніх солдатів та сиріт, які після семи років повинні направлятися на навчання ремісничим роботам. На той час митрополитом Іовом при новгородському монастирі був відкритий дитячий притулок, який поклав початок створення системи тайного принесення та залишення «незаконнонароджених» дітей до притулку абсолютно анонімно.

Соціальне оздоровлення суспільства продовжується і починають *створюватися різні заклади та установи благодійного спрямування* (тобто утримання людей в різних установах закритого типу) розраховані на такі категорії як: «незаконнонароджені» діти, нездатні до продовження служби із за старості, поранених та скалічених на війнах офіцерів і солдат, інвалідів із матросів та солдат, душевнохворих та ін. В цей період з'являються нові типи закладів: дома для інвалідів, поселення військовополонених, притулки для сиріт.

Вирішити соціальні проблеми суспільства закладами закритого типу не було можливості, тому з часом почали розвиватись форми «відкритої опіки», тобто імперія розпочала призначати пенсії так звані харчові гроші, забезпечення земельними наділами та ремеслами. Соціальна політика Російської імперії була спрямована на створення державних структур та опікування ними бідними і немощними на губернському та міському рівнях. Саме це слугувало як елемент створення системи соціальної опіки та забезпечення.

Важливу роль в процесі реорганізації соціальної благодійності відіграла **Катерина II** Саме в часи її правління були створені спеціалізовані заклади для виховання і навчання незаконнонароджених та підкинутих дітей і тих кого залишили батьки в зв'язку з неможливістю виховувати із-за бідності. Саме Катерина II була ініціатором створення *госпіталів для бідних проділь, з забезпеченням анонімності* (породіллі, народжували в масках, щоб їх не впізнали, після того як вони залишать дитину в госпіталі), створені каси в яких надавали ссуди для вдів та інших бідних категорій суспільства. Не залишила поза увагою Катерина II і арештантів та каторжників створивши своїми указами умови, що полегшували їх перебування в тюрмах.

Проведені реформи в 1775 році створили в Російській імперії нові установи суспільної опіки. В 33 губерніях були створені установи в управління яких були передані всі медичні та благодійні установи і всі категорії населення, що потребували опіки та пенсійного забезпечення. Підходи до формування системи державної опіки, закладені Катерина II, як показує історичний досвід, відповідали головним формам життєзабезпечення людини.

3.5. Особливості благодійності в XIX - XX ст.

Особливо плідним і актуальним за завданнями і результатами їх здійснення виглядає досвід розвитку благодійності, опіки, соціального забезпечення у пореформений період XIX ст., основними принципами якого були: децентралізація системи опіки, передача державою благодійних органів, організацій та установ органам земського та міського самоуправління; індивідуалізація допомоги населенню; переважна увага до профілактики збідніння і безробіття; перехід до здебільшого «відкритого» типу суспільної опіки, тобто соціальному забезпеченню поза благодійними закладами. Важливим засобом було державне і громадське стимулювання благодійної діяльності: право носіння мундирів і знаків відповідних відомств; нагородження орденами і медалями; фінансові та інші пільги; персональні пенсії і допомоги; надання дворянського звання, почесних громадян; прийоми в імператорській сім'ї, в губернаторів; присвоєння імен філантропів і меценатів благодійним закладам, музеям, бібліотекам, школам, інститутам, вулицям тощо.

Період XIX-XX ст. характерний початком формування системи соціального захисту за *зразком розвинених країн* (Англії, Німеччини, Франції) із властивими їм системами соціального страхування й пенсійного забезпечення. 23 червня 1912 р. був прийнятий закон **«Про страхування від нещасних випадків»**, який став певним кроком у розвитку соціального забезпечення робітників. У Російській імперії починала формуватися система

соціального страхування від нещасних випадків на виробництві; була система обов'язкового соціального забезпечення: у випадку пологів, похорон, по втраті годувальника, у випадку виробничої травми. Працювали численні благодійні організації, а приватна добродійність мала загальне визнання. У порівнянні із західними країнами рівень соціальної захищеності був дуже низький, а чисельність інвалідностей через виробничі чинники і кинутих напризволяще була досить високою.

Для справи опіки початку XIX ст. була характерна участь особливих благодійних фондів, створених членами імператорського дому. Цей етап став часом розробки організаційних і економічних основ масового благодійного руху в Російській імперії. Одним з перших проявів філантропічної активності можна вважати виникнення **Відомства установ імператриці Марії** (1797). Це була велика відомча комплексна установа, діяльність якої носила подвійний характер: благодійний і навчально-виховний. У 1828 р. засновується Маріїнський знак відзнаки бездоганної служби в установах Відомства імператриці Марії.

Ще одним кроком на шляху до активізації благодійності стало створення у 1802 р. іншого великого напівдержавного об'єднання - **Імператорського людинолюбного товариства**. У 1900 р. йому були підпорядковані 225 установ, у діяльності брали участь 8 тис. осіб, на добродійні справи та потреби товариства витрачено близько 2,5 млн. руб., допомогу надано майже 200 тис. осіб. До 60-х років XIX ст. громадська і приватна благодійність розвивалася повільно. Тільки з 1862 р. дозвіл на відкриття установ був наданий Міністерству внутрішніх справ, що значно скорочувало формальності. Після реформи 1861 р. і створення земств кількість добродійних об'єднань значно зростає. Благодійність, залишаючись релігійним обов'язком, стає суспільно - громадською діяльністю. Різні прошарки населення поступово залучаються до благодійного руху, який стає багатокладним та різноманітним.

У другій половині XIX ст. засновано 95% всіх благодійних товариств і 82% благодійних закладів імперії. Крім двох уже названих найбільших самостійних центрів благодійності активні позиції починають займати з 1867 р. Тривалий час діяльність численних добродійних установ ніяк не координувалась. У 1909 р. був створений **Всеросійський союз установ, товариств і діячів з суспільної і приватної опіки**, який поставив собі завданням упорядкування та об'єднання благодійної діяльності по всій Росії. У березні 1910 р. цим Союзом у Петербурзі був скликаний перший з'їзд діячів з суспільної і приватної опіки. У 1910 р. в Росії діяли 4762 благодійних товариств і 6278 благодійних закладів. Тільки 25% всього бюджету благодійності складала кошти державної скарбниці, земств, міст та станових установ, а 75% - кошти приватної благодійності. Розмах, якого набула благодійність у кінці XIX - початку XX ст., перевершив, за визнанням сучасників, усі сподівання.

Великим центром благодійності був Київ, що безумовно пояснювалось багатими історичними традиціями міста у справі піклування про ближніх. Крім самостійних благодійних спілок у Києві діяли філіали різних всеросійських об'єднань. Помітну роль у громадському житті Києва другої половини XIX - поч. XX ст. відіграло **Благодійне товариство**. Засноване у 1834 р. за приватним почином київських жінок для допомоги бідним, воно ставило за мету допомагати неімущим та вбогим «опікою у будинках бідних, вихованням дітей на повному утриманні товариства, роздачею грошової допомоги, одягу, їжі, хліба і наданням різних занять». Для цього товариство утримувало дешеві квартири та їдальні, будинки опіки, пансіони, швейну та ремісничу школи; нерухоме майно оцінювалось майже в 3 млн. руб., а щорічні витрати досягали 150 тис. руб.

У 1891 р. за участю графині С. Ігнат'євої була заснована безплатна лікарня, ліки видавалися також безплатно, а будівля була зведена коштом **М. А. Терещенка**. Благодійна допомога охоплювала в основному такі групи нужденних: дітей і підлітків; дорослих працездатних; дорослих непрацездатних та інвалідів; хворих; престарілих. Принципи благодійності успішно втілювалися общинами, об'єднаними за віросповідною (національною) ознакою. Благодійна діяльність висунула низку подвижників, відомих вітчизняних філантропів (Терещенки, Бродські, Дегтярьов та ін.).

Перша світова війна, створивши нову екстремальну ситуацію, активізувала благодійну

діяльність в Росії, яка відзначається в цей період досить значною розгалуженістю. Діяли *Комітет Великої княгині Тетяни Миколаївни (Тетянинський комітет), Олексіївський Головний комітет, Олександрівський комітет, Комітет Великої княгині Єлизавети Федорівни; Морське благодійне товариство, Скобелєвський комітет, Романовський комітет, Комітет Великої княгині Марії Павлівни, Товариство повсюдної допомоги постраждалим на війні нижчим чинам та їх сім'ям, Георгіївський комітет*. Найбільш масовими організаціями, яким підпорядковувалися благодійні інституції, були міністерство внутрішніх справ та Відомство православного сповідання і військового духовенства. Головними самостійними центрами благодійності були чотири відомства: Відомство установ імператриці Марії; Імператорське людинолюбне товариство; Російське товариство Червоного Хреста; Попечительство трудової допомоги. Філантропічні заклади та організації були підвідомчі міністерству народної освіти, військовому міністерству, міністерству юстиції, міністерству імператорського двору, міністерству шляхів сполучення, морському міністерству, міністерству землеробства та державного майна. Нужденні отримували допомогу також через міські та земські установи, прикази громадської опіки, церковно-парафіяльні опікунства і станові громади.

Після 1917 р. благодійність була визнана соціальним явищем класового, перш за все, буржуазного суспільства. В СРСР благодійна діяльність стала вважатися непотрібною, її змінила державна система охорони здоров'я та соціального забезпечення. **Громадська благодійність була ліквідована до 1923 року, а до 1928 р., була ліквідована і церковна благодійність.**

Восени 1918 року в країні був створений Всеросійський фонд соціального забезпечення, порядок створення якого визначався «Положенням про соціальне забезпечення трудящих». Державні пенсії стали отримувати всі трудящі, що працювали по найму, а також фронтовики-інваліди та їх родини.

1923 рік став початком розвитку кооперативних і громадських організацій інвалідів. Саме в цей період були створені Всеросійське товариство сліпих, Всеросійське товариство глухонімих, що стали прототипами теперішніх українських організацій інвалідів - **УТОС, УТОГ** та ін. Про особливу увагу до питань життєдіяльності інвалідів свідчить той факт, що весною 1931 року при Народному Комісаріаті соціального забезпечення була створена спеціальна Рада з працевлаштування інвалідів та рішенням уряду на промислових підприємствах бронювалось до 2% загальної чисельності робочих місць.

Підґрунтя для зміни ситуації в СРСР стосовно благодійності з'явилося лише наприкінці 1980-х років. Економічна ситуація в Радянському Союзі почала погіршуватися. Держава не могла підтримувати всіх своїх громадян. На ситуацію справили негативний вплив **Чорнобильська аварія 1986 р. та Спітакський землетрус 1987 р.** Радянська влада починає лояльніше ставитися до благодійних зусиль своїх громадян. Поступово поняття «милосердя» (стан душі) та благодійність (діяльність на благо іншим) сплітаються. «Займатися милосердям» стає новою модою в інтелігентському середовищі. В 1987р. відбувається всесоюзна акція милосердя: вся країна збирає для вцілілих після Спітакського землетрусу теплі речі. В 1988 р. Горбачов «дає добро» на створення товариства милосердя «Ленінград» і подібні товариства починають реєструватися по всій країні. Так розпочинається відродження благодійності на майбутньому пострадянському просторі. В 1990 році перші представники радянських благодійних організацій навчаються за кордоном. Розпочинається потік гуманітарної допомоги.

9 жовтня 1990 р. був прийнятий Закон СРСР «Про громадські організації». 1991 р. економічна ситуація в країні остаточно погіршилась. Різко зменшився притік добровольців до благодійних організацій. Був прийнятий Закон «Про підприємців та підприємницьку діяльність». Проте, новим підприємцям було ще не до благодійності: відбувався процес первинного накопичення капіталів. Тим часом 24 серпня 1991 р. Верховна Рада прийняла Акт проголошення незалежності України як самостійної Української держави. Так були відкриті нові сторінки відродження традицій благодійності в українській незалежній державі.

4. ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

План

- 4.1. Соціальне забезпечення як напрям розвитку держави.
- 4.2. Соціальні стандарти пенсійного забезпечення в Україні.
- 4.3. Право на соціальне забезпечення як конституційна норма.
- 4.4. Соціальні ризики.

4.1. Соціальне забезпечення як напрям розвитку держави.

Забезпечення соціального забезпечення є одним з найбільш важливих і складних напрямів розвитку держави, який охоплює значну кількість правових норм, спрямованих на реалізацію конституційного права громадян на соціальне забезпечення. Цей напрям має важливе значення для держави і суспільства й інтенсивно розвивається. Відбуваються суттєві зміни у законодавстві, а тому засвоєння основних положень пов'язане із значними труднощами. Нормативно-правові акти, які передбачають конкретні соціальні виплати і допомоги, мають, як правило, великий обсяг.

У процесі реалізації громадянами права на соціальне забезпечення виникають суперечки між державними органами та громадянами з приводу розміру призначених пенсій дітям війни, особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, учасникам АТО, і в інших випадках. Варто детальніше розглянути процедурні та процесуальні відносини.

Варто мати на увазі, що **соціальне забезпечення** є *складовою соціальної політики держави і одночасно вважається невід'ємним компонентом системи соціального захисту і соціальної роботи* зокрема. Соціальне забезпечення як соціальна технологія і технологія соціальної роботи є одним із провідних напрямків роботи організацій та установ Міністерства праці і соціальної політики, важливою функцією фахівців із соціальної роботи, які працюють в управліннях соціального захисту населення - обласних, міських, районних державних адміністрацій.

Поняття «соціальне забезпечення» вперше було використане у законодавстві Сполучених Штатів Америки в Законі про соціальне забезпечення 1935 року. Пізніше Міжнародна Організація Праці (МОП) прийняла цей термін для постійного використання, оцінивши його, як «простий і доступний для розуміння всіма, одного з всеохоплюючих виразів та найглибших сподівань людей усього світу».

Вперше про самостійність цієї галузі було проголошено на міжнародному симпозиумі з соціального забезпечення в Празі в 1966 р., на якому чеські вчені та радянський вчений В. С. Андреев проаналізували специфіку відносин щодо соціального забезпечення, особливості прийомів їх регулювання й дійшли висновку про самостійність цієї галузі права. В. С. Андреев по праву вважається засновником вчення про право соціального забезпечення як самостійної галузі в системі радянського права.

Деякі фахівці цю галузь називають «*правом соціального захисту*» (Н. Б. Болотіна). Багато інших (С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко, Т. З. Гарасимів, В. В. Жернаков, Н. М. Хуторян, М. М. Шумило та інші фахівці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України) - *правом соціального забезпечення*. Теоретично можна виявити низку відмінностей між цими назвами, а фактично суть і права соціального забезпечення, і права соціального захисту одна - надати соціальну допомогу непрацездатній особі. Навести суттєві відмінності в змісті цих правових категорій ще нікому не вдалося.

Соціальне забезпечення - комплекс заходів, спрямованих на підтримку та підвищення грошових доходів населення. Правове регулювання системи соціального забезпечення проводиться згідно Конституції України і на основі законів України «**Про державну допомогу сім'ям з дітьми**» (редакція від 01.01.2022 р. № 2811-XII), «**Про прожитковий мінімум**» (редакція від 20.01.2018 р. № 966-XIV), «**Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування**» (редакція від 02.04.2022 № 1105-XIV), «**Про пенсійне забезпечення**» (редакція від 14.08.2021 № 1788-XII) тощо..., ряду нормативно-правових

документів, зокрема, плану заходів з реалізації **Стратегії подолання бідності** (від 3.03.2020 р. № 202-р) та ін.

Соціальне забезпечення також можна визначити, як надання певним категоріям громадян соціальних виплат за рахунок коштів бюджетів. Однак дане визначення не враховує такої складової, як соціальні послуги.

Основу соціального забезпечення громадян становлять пенсійне забезпечення, система грошових допомог, адресне соціальне забезпечення, підвищення оплати праці.

4.2. Соціальні стандарти пенсійного забезпечення в Україні.

В Україні здійснюється процес реформування у сфері пенсійного забезпечення. Головна мета пенсійної реформи - підвищення державних гарантій у досягненні більш високих соціальних стандартів.

Відповідно до «Основних напрямів реформування пенсійного забезпечення в Україні», схвалених Указом Президента України від 13 квітня 1998 р. № 291/98, основним змістом реформування пенсійного забезпечення є запровадження його трирівневої системи.

Перший рівень - солідарна система пенсійних виплат (пенсії з поточних надходжень), яка є обов'язковою і передбачає поетапну оптимізацію співвідношення між середньою пенсією і середньою заробітною платою з *урахуванням тривалості страхового стажу, величини заробітної плати та демографічних показників*.

Для цього удосконалюється механізм коригування заробітку при обчисленні пенсій; здійснюється підвищення розміру трудових пенсій, що повинне забезпечити (якщо вони є основним джерелом існування) рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму. Законодавство про виплату пенсій за солідарною системою постійно вдосконалюватиметься з метою поступового переходу до системи страхування.

Законодавчо врегульовано порядок визначення середньомісячного заробітку для обчислення пенсій, який вираховуватиметься на підставі даних персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, встановлення диференційованих розмірів зборів з фізичних осіб залежно від категорії працівників, яким призначаються підвищені розміри пенсії, та відшкодування Пенсійному фонду України витрат на фінансування пенсій, призначених на пільгових умовах (Постанова КМУ від 4 червня 1998 р. N 794 «**Про затвердження Положення про організацію персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування**»).

Державою передбачено здійснення систематичного інформування фізичних осіб - платників збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування про дані, що містяться в їхніх облікових персональних картках. У міру запровадження цього обліку функції з призначення пенсій мають передаватись органам Пенсійного фонду України. Управління пенсійною системою здійснюється на основі партнерських відносин.

Пенсійний фонд України звільнений від не властивих йому виплат (виплат підвищень пенсій ветеранам війни, особам, які проживають у гірських населених пунктах, реабілітованим громадянам, допомоги на дітей та державної допомоги деяким категоріям пенсіонерів, пенсій державним службовцям, соціальних пенсій, виплат допомоги з догляду за самотніми інвалідами, допомоги малозабезпеченим пенсіонерам та допомоги пенсіонерам (надбавок на дітей), пенсій народним депутатам, працівникам прокуратури, суддям та донорам).

В Україні є система виплати пенсій по інвалідності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань і в зв'язку з втратою годувальника із зазначених причин за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Другий рівень - система накопичувальних індивідуальних пенсійних рахунків у рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, запровадження якої розпочнеться в період піднесення економіки. Ця система передбачає акумулювання

персоніфікованої частини внесків громадян на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках та подальше інвестування цих коштів з метою одержання інвестиційного доходу.

Активи індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунків визначають розмір додаткової пенсії, яка виплачується по досягненні громадянином пенсійного віку разом з пенсією, що фінансується з поточних надходжень до солідарної системи. Кошти на індивідуальному накопичувальному пенсійному рахунку є власністю застрахованої особи і передаються спадкоємцям у встановленому законодавством порядку. Активи таких рахунків є ефективним механізмом залучення внутрішніх інвестиційних ресурсів у національну економіку, сприяють підвищенню рівня оплати праці, а це, в свою чергу, збільшує виплати з поточних надходжень до солідарної системи.

Порядок функціонування першого та другого рівнів системи пенсійного забезпечення, а також механізм переходу до обов'язкової накопичувальної системи визначається в законі **«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»** (Редакція від 30.04.2022 № 1058-IV).

Третій рівень - система недержавного пенсійного страхування, яка забезпечуватиме виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків громадян. Основою цієї системи стануть недержавні пенсійні фонди, у тому числі створені за професійними ознаками. Здійснюватиметься воно відповідно до Закону України **«Про недержавне пенсійне забезпечення»** (Редакція від 01.07.2021 № 1057-IV). Посилюватиметься зацікавленість громадян у довгострокових заощадженнях у недержавних пенсійних фондах. Стимулюватиметься формування професійних пенсійних фондів насамперед у галузях і на виробництвах з високим рівнем ризику втрати працездатності.

Державний нагляд і контроль за недержавним пенсійним страхуванням мають максимально забезпечити його прозорість, упевненість громадян у надійності страхування і ґрунтуватися на законодавчих обмеженнях інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів та визначеній структурі пенсійних активів.

Населення інформують про необхідність і шляхи реформування пенсійної системи, залучення до процесу реформування соціальних партнерів, об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування. У країні передбачено створення інституту актуарних розрахунків під наглядом держави щодо фінансового забезпечення поточних і перспективних виплат.

4.3. Право на соціальне забезпечення як конституційна норма.

Одна з найважливіших складових соціального захисту населення, яка не так часто згадується в наукових публікаціях, - державні гарантії щодо забезпечення соціальних прав (на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; працю і своєчасну винагороду за неї; безпечні умови праці та відпочинку; соціальний захист; житло; охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; освіту та права мігрантів).

Право соціального забезпечення - самостійна галузь права, яка спрямована на соціальне забезпечення непрацездатних громадян. Основна мета цієї галузі в тому, щоб обслуговувати непрацездатних або обмежених у життєдіяльності громадян.

Право людини на соціальний захист є одним із найважливіших конституційних прав громадян. Це право засноване на **ст. 46 Конституції України**, яка передбачає право громадян на соціальний захист, що включає *право на забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом*. Це право гарантується за рахунок внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

І соціальне забезпечення, і соціальний захист спрямовані на матеріальне забезпечення непрацездатних громадян у разі втрати ними заробітку з різних причин та в інших випадках, передбачених законодавством України про соціальне забезпечення. Виходячи із ст. 46 Конституції України їх слід вважати синонімами. І Конституція України під соціальним

захистом розуміє забезпечення. Об'єктивними факторами, що спонукають державу соціально забезпечувати таких громадян, виступають соціальні ризики, за яких людина втрачає здатність до самообслуговування і не може самостійно вийти із скрутного становища.

4.4. Соціальні ризики.

Теорія соціальних ризиків привертала увагу багатьох дослідників у різні періоди історичного розвитку. Це зумовлено тим, що деякі соціальні ризики є підставою для набуття особливого права на соціальне забезпечення. *Соціальні ризики* в юридичному розумінні - події, які можливі у людей незалежно від їх правового статусу.

Словосполучення «соціальні ризики» зустрічається в багатьох працях, присвячених науковим дослідженням в різних сферах (економіка, юриспруденція, соціологія тощо). Поняття соціального ризику вживається у широкому та вузькому розумінні. Під **соціальним ризиком у широкому розумінні** мається на увазі *вірогідність настання різних втрат. У вузькому трактуванні під соціальними ризиками розуміють втрату працездатності в зв'язку з роботою у небезпечних та несприятливих умовах, настанням похилого віку, інвалідністю тощо.*

Львівські фахівці з питань соціального забезпечення погоджуються навіть з появою науки ризикології. Соціальні ризики, за яких особа втрачає засоби для існування, виступають об'єктивною підставою для виникнення соціально - забезпечувальних відносин і відмежування їх від інших суспільних відносин.

Соціальні ризики розглядалися рядом міжнародних актів як набуття людиною права на соціальне забезпечення: Європейським кодексом соціального забезпечення (РЄ 1964 р.; 1990 р.); Європейською соціальною хартією (РЄ 1961 р.; 1996 р.); Європейською хартією про основні соціальні права трудящих (ЄС 1989 р.) Конвенціях МОП - №102 про мінімальні норми соціального забезпечення, та ін. Вони визначають **соціальні ризики** як *події в житті людини, за яких виникає небезпека втрати матеріальних засобів для задоволення її першочергових (базових) потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена людського суспільства.*

Аналізуючи міжнародні акти можна констатувати, що до соціальних ризиків, що створюють основу набуття людиною права на соціальне забезпечення відносять:

- безробіття з незалежних від людини причин;
- тимчасове безробіття;
- тимчасова непрацездатність;
- старість (досягнення пенсійного віку);
- смерть годувальника;
- догляд за інвалідом, дитиною інвалідом, малолітньою дитиною;
- тяжка хвороба;
- професійне захворювання;
- вагітність та пологи;
- нещасний випадок на виробництві та ін.

Наведений перелік соціальних ризиків характеризує лише загальну картину, що може спіткати будь-яку людину, що проживає в суспільстві. Саме визнання соціальних ризиків міжнародною та вітчизняною спільнотою дозволив будувати та розширювати систему соціального захисту зважаючи на конкретний ризик і наслідки які може мати людина потрапивши в його тенета. Як зазначалось, аналіз міжнародних актів дозволив простежити, що тільки в ХІХ столітті на законодавчому рівні країни Європи визнали трудове каліцтво та тимчасову непрацездатність як соціальні ризики з подальшим відшкодуванням витрат пов'язаних з цим ризиком.

З часом розвитку міжнародних спільнот з різним соціально-економічним захистом було вироблено механізми забезпечення соціальних ризиків, для яких були розроблені соціальні стандарти та встановлено певні соціальні гарантії, та їх забезпечення з законодавчим закріпленням в конкретних нормативно-правових актах. Головним орієнтиром в розробленні

цих стандартів стали соціальні ризики з детальним обґрунтуванням тих показників, яким вони мали відповідати. Наприклад, поняття «старість», до визначення стандартів, мала досить розмитий описовий характер, без конкретизації віку, страхового стажу(мінімального, максимального), що давало право на пенсійне забезпечення (трудова пенсія чи соціальну допомогу). Не залишилось поза увагою соціальних стандартів і «безробіття», було визначено показники за якими громадянин, що не мав роботи, набував статусу безробітного з подальшими: призначення соціальної допомоги по безробіттю та правом забезпечення навчання, перекваліфікації та працевлаштування.

Статистика виробничого травматизму констатує про високий рівень трудового каліцтва, і саме завдячуючи соціальним стандартам визначено однозначне трактування трудового каліцтва та випадки і умови його визнання з подальшим забезпеченням соціального захисту та виплатою пенсії, надання соціальних допомог та послуг.

Говорячи про соціальні ризики, слід зазначити, що розрізняють **традиційні** та **нетрадиційні** соціальні ризики. Перелік традиційних ризиків складає число 9. Вони визначені за нормами Конвенції **МОП № 102** та **Європейського кодексу соціального забезпечення**.

До цього переліку внесено:

- *безробіття;*
- *трудова каліцтво;*
- *професійна хвороба;*
- *хвороба;*
- *старість;*
- *втрата годувальника;*
- *утримання дітей;*
- *вагітність та пологи;*
- *інвалідність.*

Вище зазначені соціальні ризики мають найпоширеніший та типовий характер, щодо їх визначення і найбільший коефіцієнт вірогідності в життєдіяльності будь-якої людини, тому стали основою для визначення соціальних допомог у фінансуванні яких беруть юридичні та фізичні особи через систему соціального страхування. В Україні до системи обов'язкового соціального страхування залучене працююче населення.

Українське законодавство передбачило право застрахованих громадян на матеріальне забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (**ст. 26 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування**) при настанні таких страхових випадків:

- *тимчасова непрацездатність;*
- *вагітність та пологи;*
- *інвалідність;*
- *хвороба;*
- *досягнення пенсійного віку;*
- *смерть годувальника;*
- *безробіття;*
- *соціальні послуги та інші матеріальні витрати, пов'язані з певними обставинами;*
- *нещасний випадок на виробництві;*
- *професійне захворювання.*

Включення людини в науково-технічний прогрес її життєдіяльність з кожним роком ускладнюється і приносить нові ризики які не включені у вище зазначений перелік, і тому їх відносять до нетрадиційних соціальних ризиків. Щоб підтримати громадян, що опинились в складних життєвих обставинах, які порушили нормальну їх життєдіяльність державою гарантується право на соціальну допомогу та послуги тим хто не охоплений загальнодержавним соціальним страхуванням.

Обставина, що визначає осіб неохоплених соціальним страхуванням, які можуть

розраховувати на отримання підтримки від держави визначено:

- народження, виховання та утримання дітей;
- догляд за малолітніми та хворими дітьми;
- утримання, виховання та освіта дітей;
- бідність, тощо.

Сучасна сім'я та все що з нею пов'язано віднесено до пріоритетної соціальної політики не тільки України, а й європейських держав та США. Саме європейська практика ввела **соціальну підтримку сім'ям не за рахунок соціального страхування а за рахунок податків**. Німеччина, що підтримати сім'ї запровадила для батьків: податкові пільги при стягненні прибуткового податку на майно; допомоги на будівництво житла; допомоги на виховання, освіту; податкові пільги на дітей, які навчаються; пільги при пенсійному страхуванні; пільги при забезпеченні житлом; пільги на вклади в ощадбанках, тощо.

Лише в кінці ХХ століття було звернуто увагу на цінність професійної праці і неоплачуваної сімейної праці, яка переважно лягає на плечі жінки, що зайнята народженням та вихованням дітей. Але до сьогодні можна констатувати, що в жодному законодавстві Європейських країн США і в тому числі України не враховано цей аспект життєдіяльності жінки, який би ставив її в рівне положення з чоловіком. Зокрема не передбачено застосування більшого коефіцієнту для обчислення стажу тим жінкам, які не працювали із-за народження та виховання дітей.

Майже у всіх звітних документах, які готувались міжнародними та вітчизняними науковцями та соціологами звертається увага на різкий розрив в соціально-економічному забезпеченні сімей без дітей, з 1-2 дітьми та багатодітними сім'ями. Розрив соціально-економічного забезпечення багатодітних сімей в кілька разів нижчий від інших сімей, вони проживають на межі бідності, і це стривожило європейську спільноту у зв'язку з тотальним старінням населення, що призвело до кардинальної зміни соціальної політики по відношенню до сімей з дітьми.

Двадцять століття позитивно позначено захистом прав та свобод людей, і це стосувалось не окремо взятої якоїсь європейської держави чи США, міжнародні документи, які приймались в цей період стосувались прав та свобод людей взагалі, як найвищої цінності будь-якої держави.

Якщо перенести вище зазначенні аспекти на ризики, то захист від нетрадиційного соціального ризику такого як бідність в ХХ столітті носив не декларативний характер, а ґрунтувався на таких міжнародних правових актах як: **Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права**. Особливу роль в процесі соціального захисту від бідності заграла роль **Європейська соціальна хартія**, стаття 13 якої констатує: «Кожна малозабезпечена людина має право на соціальну та медичну допомогу», а ст. 30: «Кожна людина має право на захист від убогості та соціального відчуження».

Визнання, суспільствами держав з різним економічним розвитком, бідності як нетрадиційного соціального ризику засвідчило про демократизм та гуманізацію відносин між людьми і солідарність з тими хто на певному етапі свого життя перебуває в складних життєвих обставинах. Соціальна допомога гарантувалась громадянам не залежно від того чи були вони застраховані і сплачувала чи ні, внески до фондів соціального страхування.

Базуючись на міжнародних правових актах законодавство України також передбачило захист громадян у разі настання нетрадиційних соціальних ризиків. У зв'язку з цим Закон **«Про соціальні послуги»** визначає **складні життєві обставини** (що порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно) при настанні яких держава гарантує підтримку у вигляді державної соціальної допомоги та послуг. Закон визначає обставини при яких громадянин може розраховувати на соціальну допомогу: інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку з старістю або станом здоров'я, відсутність житла або роботи, самотність, сирітство, безпритульність, малозабезпеченість...

5. СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

План

- 5.1. Співвідношення понять соціального захисту та соціального забезпечення.
- 5.2. Сфера дії соціального захисту.
- 5.3. Основні принципи соціального захисту.
- 5.4. Правова база соціального забезпечення в Україні.

5.1. Співвідношення понять соціального захисту та соціального забезпечення.

Соціальний захист іноді ототожнюється з поняттям соціального забезпечення, але у цьому випадку варто пам'ятати про співмірність понять. *Поняття «соціальний захист» розуміється як більш широке за значенням та змістом соціальне явище, ніж «соціальне забезпечення».* Розглянемо для порівняння два визначення:

Соціальний захист - це сукупність державних заходів і видатків бюджету, пов'язаних з наданням фінансової допомоги окремим верствам населення, які через незалежні від них причини не мають достатніх для самозабезпечення доходів.

Соціальне забезпечення - система суспільно - економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо). Також, соціальне забезпечення належить до основних принципів соціального захисту.

Як бачимо, у визначенні поняття «соціального забезпечення» відбувається перехід до конкретизації соціальних ризиків. Варто зазначити що з макроекономічної точки зору соціальне забезпечення - це система управління соціальними ризиками з метою компенсації шкоди, зниження або запобігання їх дії на процес розширеного відтворення населення, а як соціально-економічна категорія соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків.

Соціальні ризики є важливою категорією в розумінні суті соціального захисту та соціального забезпечення.

Соціальні ризики - це визначені законом фактори порушення нормального соціального становища людей у разі втрати працездатності або відсутності попиту на працю, які супроводжуються настанням для зайнятого населення матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку, додаткових витрат, пов'язаних з лікуванням, а для сімей - втратою джерела доходу (у випадку втрати годувальника).

Соціальними визнаються ризики, які виникають з причин суспільного характеру і захищатися від яких індивідуально у більшості випадків неможливо. Вони обумовлені складним комплексом об'єктивних соціально - економічних умов і практично не залежать від волі окремої людини. Виходячи з цього держава повинна встановлювати критерії нормального соціального становища людей у разі виникнення соціальних ризиків. І при відхиленні від нормального рівня життя вживати заходів соціального захисту відповідно до визначених соціальних гарантій. У цьому зв'язку «соціальний ризик» і «державні соціальні гарантії» є нерозривними поняттями.

Державні соціальні гарантії - це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціального забезпечення, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Держава безпосередньо чи опосередковано бере участь у створенні соціального захисту свого населення. Відповідно до статті 25 Декларації прав людини сучасна правова держава повинна гарантувати право на такий рівень життя, який враховує забезпечення людей їжею, житлом, медичним обслуговуванням, власним добробутом і добробутом сім'ї та правом на соціальне забезпечення у разі безробіття, хвороби, інвалідності, старості та інших випадків втрати засобів до існування. Право людини на соціальний захист є її конституційним правом. Адже згідно статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист,

що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

5.2. Сфера дії соціального захисту.

Сферу дії соціального захисту можна окреслити трьома великими комплексами:

- соціальна допомога;
- соціальне забезпечення;
- додатковий соціальний захист.

На даному етапі розвитку ринкової економіки держава не може забезпечити справедливий розподіл доходів. А це призводить до того, що частина населення опиняється за межею бідності, у так званих «складних життєвих обставинах». Цим і породжується потреба у соціальному захисті населення та збільшенні ролі держави у вирішенні деяких соціальних питань.

Структурно соціальний захист в Україні складається з державного соціального захисту та недержавного соціального забезпечення. Державний соціальний захист у свою чергу складається з загальної системи соціального захисту (загальнообов'язкове соціальне страхування та державне соціальне забезпечення), спеціального соціального захисту (така форма соціального захисту, яка передбачає спеціальні умови його здійснення) та додаткового соціального захисту (передбачений законодавством для таких категорій населення, як діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, ветерани війни, ветерани праці).

Система соціального захисту населення в Україні включає: пенсії, допомогу по безробіттю, допомогу при народженні дитини, програму по допомозі сім'ям з дітьми, державні програми дотацій і житлових субсидій, допомогу на поховання, державну систему охорони здоров'я, державну систему освіти, соціальний захист осіб, постраждалих від аварії на ЧАЕС, учасників АТО.

Держава активно сприяє розвитку системи соціального захисту. Можна виділити такі **методи впливу держави на розвиток системи соціального захисту:**

- правове забезпечення соціального захисту населення, прийняття відповідних законодавчих та нормативних актів;
- прямі державні витрати із бюджетів різних рівнів на фінансування соціальної сфери;
- соціальні субсидії;
- створення мережі центрів служб зайнятості та бірж праці;
- державні програми з вирішення конкретних соціальних проблем;
- державний вплив на ціни та ціноутворення;
- обов'язкове соціальне страхування;
- пенсійне забезпечення;
- соціальне партнерство.

Поняття «соціальний захист» досить нове, почало використовуватись у міжнародних актах в середині ХХ століття. У широкому значенні соціальний захист становить зміст соціальної функції держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі. У вузькому значенні соціальний захист - це соціально - захисна діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків.

Відповідно до кодифікації МОП сучасне розуміння терміну «соціальне забезпечення» як елемента системи соціального захисту включає такі поняття: соціальне страхування, соціальне забезпечення, державна допомога, що фінансується за рахунок податків; провідентційні (ощадні) фонди тощо.

5.3. Основні принципи соціального захисту.

Національні системи соціального захисту сформувалися з урахуванням специфіки

економічного, соціального й культурного розвитку країн. Однак, попри відмінності в шляхах розвитку й особливостях організації, якості й обсязі послуг, а також у методах фінансування, всі системи соціального захисту функціонують на основі єдиних принципів. Серед основних **принципів соціального захисту** можна виділити такі:

- принцип соціального страхування;
- принцип соціальної допомоги;
- принцип соціального забезпечення;
- принцип соціальної солідарності.

Згідно з **принципом соціального страхування**, фінансування механізмів соціального захисту здійснюється за рахунок страхових внесків членів страхового об'єднання, які при настанні страхового випадку отримують страхові виплати. Фінансування виплат з соціального страхування також може частково здійснюватися за рахунок державних дотацій або кредитів.

Принцип соціального страхування відіграє значну роль, насамперед, в Німеччині, Австрії, Франції, Італії та Нідерландах, де фінансування систем соціального захисту здійснюється або на основі тристоронньої участі робітників, роботодавців і держави (Німеччина, Австрія), або переважно за рахунок роботодавців і держави (Італія, Франція).

Застосування принципу соціального страхування ґрунтується на правилах еквівалентності та перерозподілу. Відповідно до правила еквівалентності, обсяг страхових виплат залежить від розміру страхових внесків. Тобто, вносячи певну частку заробітної плати (страховий внесок) в фонд соціального страхування, застрахована особа, в разі втрати доходу, має право на отримання фінансового відшкодування, обсяг якого співвідноситься з розміром попередньої заробітної плати і сплачених внесків. Поряд з правилом еквівалентності, принцип соціального страхування містить також правило перерозподілу, згідно з яким прибутки страхового фонду перерозподіляються на користь менш фінансово забезпечених членів спільноти через систему солідарної поруки.

Ця особливість відрізняє соціальне страхування від добровільного страхування. Якщо у випадку добровільного страхування розмір страхових внесків кожного застрахованого розраховуються індивідуально, відповідно до ймовірності страхового ризику, то в соціальному страхуванні ймовірність настання страхового випадку не впливає на розрахунок розміру страхових внесків. Наприклад, страхові внески не залежать від віку або сімейного стану, крім того, в деяких випадках непрацюючі члени сім'ї, що взагалі не сплачують страхові внески, можуть мати право на отримання страхових виплат.

Таким чином, соціальний захист і соціальна справедливість забезпечуються тим, що громадяни мають вільний доступ до системи соціального страхування (на відміну від добровільного страхування), незалежно від наявності у них соціальних ризиків (похилий вік, хронічна хвороба, інвалідність тощо) і ступеню ймовірності цих ризиків. Це надає соціальному страхуванню суспільної значимості й обумовлює обов'язковість участі громадян в системі соціального страхування.

Співіснування правила еквівалентності та правила перерозподілу ґрунтується на тому, що принцип соціального страхування сполучається з принципом суспільної солідарності. Побудовані таким чином системи соціального захисту, як правило, схвалюються учасниками, особливо коли мова йде про групи застрахованих з відносно гомогенним складом.

На відміну від принципу соціального страхування, принцип соціального забезпечення передбачає надання соціального захисту іншим категоріям населення (державні службовці, військові, діти-сироти тощо) і фінансування таких соціальних видатків за рахунок податкових надходжень у бюджет. На основі цього принципу відбувається фінансування державної соціальної політики, в тому числі програм в галузі охорони здоров'я, середньої та вищої освіти.

Принцип соціального забезпечення є визначальним у системах соціального захисту з уніфікованим базовим комплексом соціальних послуг, що надаються всім громадянам

держави. Такі системи функціонують у скандинавських країнах (в Данії, Швеції, Фінляндії), а також у Великій Британії. Характерною рисою систем соціального захисту в цих країнах є переважно бюджетне фінансування соціальних програм (особливо в Данії, Великій Британії та Швеції), а також державна організація соціальних установ (наприклад, Національна служба охорони здоров'я Великої Британії). Принцип страхування відіграє в таких економіках меншу роль, оскільки для них властиві високі обсяги перерозподілу національного доходу й фінансування соціальних послуг через державний бюджет для зменшення соціальної нерівності. Таким чином, принцип соціального забезпечення є принципом солідарної підтримки всіх членів суспільства щодо певних груп осіб. Проте, в Німеччині принцип соціального забезпечення розглядається, насамперед, як принцип відшкодування завданої шкоди з боку держави.

Фінансування соціального забезпечення за рахунок бюджетних коштів прямо залежить від ефективності економіки, тому під час економічного спаду може приводити до перевантаження державних фінансів та відповідних негативних наслідків. Однак застосування цього принципу є необхідним у випадках неможливості надання соціальних гарантій відносно тих ризиків, до яких неможливо застосувати принцип страхування.

Згідно з **принципом соціальної допомоги**, людина, яка потрапила в скрутне становище і не може самостійно з нього вийти, може звернутись по допомогу до відповідних інстанцій і розраховувати на соціальний захист (соціальні виплати, соціальні послуги) в обсязі, достатньому для подолання проблем, що зумовили звернення по допомогу. Так само, як і принцип соціального забезпечення, даний принцип передбачає фінансування соціальних видатків за рахунок податкових надходжень до бюджету.

Особливістю соціальних програм, заснованих на принципі допомоги, є необхідність перевірки нужденності бенефіціара, з метою підтвердження або спростування його права на отримання допомоги. Бенефіціар - набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників. Бенефіціарами благодійних організацій можуть бути також будь-які юридичні особи, що одержують допомогу.

Така перевірка дозволяє визначити характер проблеми і необхідний обсяг допомоги, а також запобігає зловживанню доступними в суспільстві програмами соціального захисту зі сторони окремих несумлінних осіб. Проте, необхідність таких перевірок зумовлює недосконалість цього принципу, оскільки потребує додаткових ресурсів для їх проведення і не може гарантувати безсторонність і неупередженість тих, хто здійснює перевірку і приймає рішення про надання допомоги.

Разом з цим, елементи соціального забезпечення є неодмінною частиною системи соціального захисту в ринковій економіці, оскільки самі лише принципи соціального страхування й соціального забезпечення не дозволяють врахувати всі можливі соціальні ризики і побудувати багатопланову та всеохопну систему соціального захисту населення.

Принцип соціальної солідарності передбачає взаємну допомогу всіх учасників системи соціального захисту. Така взаємодопомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально - економічними та соціально-демографічними групами населення. Можна виділити три складові цього принципу:

- Соціальна солідарність забезпечується об'єднанням різних ризиків при однакових страхових внесках (саме тут присутній зв'язок із правилом перерозподілу принципу соціального страхування).
- Соціальна солідарність передбачає міжчасовий перерозподіл. Мова йде про так званий договір поколінь, згідно з яким відбувається перерозподіл прибутків від працездатних до непрацездатних членів суспільства.
- Соціальна солідарність є основою міжособистісного перерозподілу. В даному разі перерозподіл прибутків здійснюється:
 - між найбагатшими й найбільш бідними соціальними групами;
 - безпосередньо між застрахованими суб'єктами;

- між застрахованими й незастрахованими учасниками системи соціального захисту.

5.4. Правова база соціального забезпечення в Україні.

Розглядаючи шляхи розвитку системи соціального законодавства в Україні з моменту проголошення її незалежності та звертаючись до сучасного стану в галузі законодавчого забезпечення соціальної сфери, слід відзначити, що за цей час так і не було створено системи, тобто єдиної і внутрішньо несуперечливої юридичної структури, законодавчих актів, які регулюють соціальний захист громадян.

Певним чином це пояснюється специфікою самої системи соціального захисту, яка має доволі складну структуру, елементами якої є:

- соціальна допомога;
- соціальне забезпечення;
- соціальне страхування.

Тому складність об'єкта правового регулювання та різноманітність соціальних проблем породжують певні ускладнення в коригуванні правових норм. Внаслідок цього виникають розбіжності в різних законах з одного і того ж питання, що ускладнює можливість їх безпосереднього застосування. Тому практично жодна спроба кодифікації існуючих юридичних актів у сфері соціального законодавства не реалізована.

У Концепції соціального забезпечення населення України закладено основи правової й нормативної баз соціального забезпечення, вироблено механізми забезпечення дотримання соціальних гарантій. Але Концепція перебуває в стадії початкової реалізації.

Існує занадто багато законів та підзаконних нормативно - правових актів, які нерідко суперечать один одному. Політика держави з питань соціального захисту формується, в першу чергу, на законодавчому рівні. За роки незалежності України прийнято значну кількість законів України, указів Президента та інших нормативно-правових актів із питань соціального захисту населення України.

На сьогодні правовий простір у цій сфері регулюється більше ніж двомастами нормативно-правовими актами, серед яких **Закони України:**

«Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 р.;

«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р.;

«Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 19 грудня 1991 року;

«Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 р.;

«Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 22 березня 2001 р.;

«Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р.;

«Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 р.;

«Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 р.;

«Про соціальний захист дітей війни» 2005 р., тощо...

Постанови Кабінету Міністрів України:

«Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які брали участь у Револуції Гідності, а також членів їх сімей» від 20 лютого 2015 р.;

«Про питання Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції» від 10 вересня 2014 р. тощо...

Накази Міністерства соціальної політики:

«Про утворення Державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей» 22 грудня 2018 р. тощо...

Саме з метою забезпечення соціальної політики й закладення основи соціального захисту і соціальних гарантій для населення України, Верховна Рада в липні 1991 року прийняла Закони «Про мінімальний споживчий бюджет» та «Про індексацію грошових доходів населення». У першому визначено поняття мінімального споживчого бюджету. Закон «Про

індексацію грошових доходів населення» визначає механізм підвищення грошових доходів населення, що дає можливість відшкодувати громадянам подорожчання товарів.

Джерела права соціального забезпечення розрізняються за своєю юридичною чинністю залежно від положення нормотворчого органу в механізмі держави. Але один і той самий орган державної влади може приймати різні нормативні акти. Тому краще проводити класифікацію актів за правовими особливостями. За цією ознакою всі нормативні акти поділяються на закони та підзаконні акти.

Основним нормативно-правовим актом, що встановлює право громадян на соціальний захист, є **Конституція України**. У ній записано, що громадяни мають право на соціальний захист, який включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Серед нормативних актів соціального забезпечення важливе місце належить **«Основам законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»** від 14 січня 1998 р., де сформульовані основні принципи, форми і види соціального страхування працівників і членів їх, сімей.

У регулюванні пенсійних відносин важливу роль відіграє Закон України **«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»** від 9 липня 2003 р. Закон гарантує усім застрахованим особам право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Пенсійного та Накопичувального фондів шляхом надання пенсій.

У сфері пенсійного забезпечення діють також і інші закони - **«Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»** від 9 квітня 1992 р., **«Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»** від 1 червня 2000 р.

Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, регулюється Законом України **«Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»** від 22 жовтня 1993 року.

Відносини у сфері соціального страхування регулюються Законами України **«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»** від 23 вересня 1999 року, **«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»** від 2 березня 2000 року, тощо...

Також джерелами права соціального забезпечення є Закони України **«Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»** від 22 грудня 1995 р., **«Про державну допомогу сім'ям з дітьми»** від 21 листопада 1992 р., **«Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»** від 1 червня 2000 р.

До підзаконних актів, що регулюють пенсійні й інші відносини з пенсійного забезпечення, належать постанови Кабінету Міністрів України. Наприклад, це акти про періодичну зміну й встановлення нових розмірів пенсій, про затвердження Списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, що надають право на пенсію за віком на пільгових умовах, тощо.

Право на соціальний захист та соціальне забезпечення визнані світовим співтовариством, що закріплено у **міжнародних правових актах**:

Загальній декларації прав людини (1948 р.);

Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.);

Європейській соціальній хартії (1961 р.);

Європейській хартії про основні соціальні права трудящих (1989 р.).

Соціальні нормативи та принципи закріплені в Конвенціях Міжнародної організації праці. Питання соціального забезпечення регулюються **48-ю, 102-ю та 157-ю Конвенціями МОП**. На жаль, вказані Конвенції не ратифіковані Україною, тому вони не мають обов'язкової сили для нашої країни.

6. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

План

- 6.1. Моделі соціального захисту.
- 6.2. Стандарти соціального забезпечення в сучасних соціально-правових державах.
- 6.3. Особливості створення фінансової бази соціального забезпечення.
- 6.4. Зміст принципів соціального забезпечення в сучасних державах соціально-демократичної орієнтації.
- 6.5. Система соціального захисту в країнах-членах Європейського Союзу.

6.1. Моделі соціального захисту.

Континентальна модель (інша назва - модель Бісмарка) *встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності*. В основі цієї моделі лежить механізм соціального страхування, отже соціальні видатки фінансуються, переважно, за рахунок страхових внесків роботодавців і застрахованих працівників. Таким чином, ця модель передбачає реалізацію правила еквівалентності, коли величина страхових виплат визначається насамперед величиною страхових внесків. В момент свого створення (1880-ті роки) німецька система соціального захисту відтворювала саме цю модель.

В класичному вигляді, ця модель базується на принципі соціального страхування і професійній солідарності, що передбачає існування страхових фондів, якими на паритетних засадах керують власники підприємств та наймані робітники. Такі фонди акумулюють соціальні відрахування з заробітної платні, за рахунок яких здійснюються страхові виплати. Фінансування таких систем відбувається, як правило, незалежно від державного бюджету, оскільки така модель соціального захисту суперечить принципу бюджетної універсальності (згідно з яким бюджет повинен містити всі без винятку державні прибутки і видатки, не допускаючи зміни однієї суми за рахунок іншої).

Сьогодні ця модель, як правило, ґрунтується не лише на принципі соціального страхування. Для малозабезпечених членів суспільства, що не мають можливості отримувати страхові соціальні виплати (наприклад, через відсутність страхового стажу), соціальний захист реалізується через принцип соціального забезпечення. Мова йде про допоміжні механізми, які є відступами від початкових засад бісмарківської моделі. Таким чином, розвиток системи соціального забезпечення приводить до модифікації цієї моделі й збільшення частки бюджетного фінансування системи соціального захисту.

Англосаксонська модель (відома як модель Вільяма Беверіджа) представлена в Європі Великою Британією та Ірландією. Вона базується на таких принципах:

- *принцип всезагальності* (універсальності) системи соціального захисту - поширення її на всіх громадян, які потребують соціального забезпечення;
- *принцип одноманітності й уніфікації* соціальних послуг і виплат, що виражається в стандартизованості способів розрахунку розміру та умов надання пенсій і медичного обслуговування;
- *принцип розподільної справедливості* - основний у даній моделі, оскільки мова йде не про професійну (як у бісмарківській моделі), а про національну солідарність.

Фінансування таких систем здійснюється як за рахунок страхових внесків, так і за рахунок державного бюджету. Наприклад, фінансування сімейних виплат і видатків на охорону здоров'я здійснюється з державного бюджету, тоді як інші соціальні виплати забезпечуються страховими внесками найманих робітників і роботодавців. На відміну від континентальної, ця модель передбачає досить низькі соціальні виплати з соціального страхування, при домінуючій ролі соціального забезпечення в системі соціального захисту.

Скандинавська модель соціального захисту характерна для Данії, Швеції та Фінляндії. Соціальний захист у ній розуміється як законне право громадянина. *Відмінною рисою скандинавської моделі є широке охоплення різних соціальних ризиків і життєвих ситуацій, які вимагають підтримки суспільства*. Отримання соціальних послуг і виплат, як правило, гарантується всім жителям країни й не обумовлюється зайнятістю й виплатою страхових

внесків.

В цілому рівень соціальної захищеності, пропонований цією моделлю, доволі високий. Не в останню чергу це досягається за рахунок активної перерозподільної політики, спрямованої на вирівнювання прибутків.

Необхідною попередньою умовою функціонування даної моделі є високо організоване суспільство, побудоване на основі відданості принципам інституційного суспільства добробуту. Фінансування систем соціального захисту в цій моделі здійснюється, переважно, за рахунок оподаткування, хоча певну роль відіграють страхові внески підприємців і найманих робітників.

Єдиною частиною соціального захисту, виділеною з загальної системи, є страхування від безробіття, яке є добровільним і управляється профспілками. Донедавна наймані працівники були практично звільнені від сплати страхових внесків і брали участь у системі соціального захисту шляхом сплати податків.

Однак, в останнє десятиліття ХХ століття намітилась тенденція поступового зростання участі найманих працівників у фінансуванні страхових програм і збільшення страхових відрахувань із заробітної платні. Ця ж тенденція простежується і щодо підприємців, тоді як соціальні видатки держави протягом останніх років помітно скоротились.

Південно-європейська модель представлена в Італії, Іспанії, Греції й Португалії. В цих країнах системи соціального захисту були створені або вдосконалені лише протягом останніх десятиліть. Дану модель можна інтерпретувати як таку, що розвивається, перехідну. Західні дослідники відзначають її **«рудиментарність»**. Як правило, *рівень соціальної захищеності в цій моделі відносно низький, а завдання соціального захисту часто розглядається як справа родичів і сім'ї*. Тому сім'я й інші інститути громадянського суспільства відіграють не останню роль, а соціальна політика носить переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію втрат у прибутках окремих категорій громадян. Характерною рисою даної моделі є також асиметрична структура соціальних видатків. Так, в Італії найбільшу частку соціальних видатків займає пенсійне забезпечення (14,7% ВВП при середньоєвропейському рівні 12,5%), тоді як на підтримку сім'ї, материнства, освіти й політику зайнятості витрачаються порівняно незначні кошти (близько 1%).

Неоліберальна модель Активно застосовується в США – головна ідея якої полягає в тому, що *проблеми соціального захисту населення вирішуються роботодавцями та найманими працівниками*, останні делегують право відстоювання соціального захисту своїм професійним спілкам.

6.2. Стандарти соціального забезпечення в сучасних соціально-правових державах.

Сфера діяльності соціального забезпечення обмежена. Наявність різного роду правових форм матеріального забезпечення пристарілих, непрацевдатних і безробітних не забезпечує всезагальності соціального забезпечення. Ось чому наведені дані про поширення окремих видів соціального забезпечення не можна розглядати відірвано від кола осіб, на які вони поширюються. Так, *соціальне страхування*, яке є однією із основних форм матеріального забезпечення в багатьох країнах не поширюється на працівників в сфері сільського господарства, дрібних торгівців і ремісників, осіб вільних професій, студентів і учнів, робітників-емігрантів і на деякі інші категорії працюючих осіб. Необхідно також відмітити, що коло забезпечуваних за видами соціального страхування неоднакове.

Відсоток охоплення осіб найманої праці різного роду формами соціального забезпечення знижується також через складності діючого законодавства, яке навіть дослідники називали *«законодавчими джунглями»*, і жорстокі кваліфікаційні умови, які визначають право на той або інший вид соціального забезпечення. Так, наприклад, для **отримання пенсій** до кваліфікаційних умов, крім досягнення певного пенсійного віку і наявності страхового стажу встановленої тривалості в деяких країнах входить **ценз з осілості**: Люксембург (15 років), Нова Зеландія (20 років), Фінляндія (5 років), Австралія (10 років), Ісландія, Данія (40 років) для повної пенсії. Повна пенсія виплачується особам, які мають страховий стаж тривалістю,

яка встановлена в законі. Законодавство окремих країн (Канада, Японія по системі національних пенсій і ін.) установило *можливість отримувати в меншому розмірі (неповну) пенсію при мінімальному страховому стажі*.

В багатьох країнах право на пенсію по старості залежить і від наявності трудового стажу. Так, згідно Закону про соціальне забезпечення 1975 р. в **Англії** встановлено, що при наявності всіх інших умов право на отримання повної пенсії по старості у робітника виникає тоді, коли його трудовий стаж складає не менше *24 страхових років* і не виплачується зовсім, якщо вказаний стаж складає менше 1/4 даних років. Роки коливаються від 24 до 36 років і базуються на кількості пропрацьованих років, тобто 6 або 9 років. В **Фінляндії** для отримання пенсії по системі трудових пенсій стаж повинен складати 40 років. Додатковою умовою згідно законодавства цієї країни є також *залишення роботи для отримання пенсії*. Вимоги трудового стажу встановлені в законодавствах Австрії, Люксембургу, Італії та інших країн.

Соціальне забезпечення є не тільки загальним, а і усестороннім, так як гарантує працюючому населенню соціальний захист при настанні всіх соціальних ризиків. Так, наприклад, в **США** законодавство про допомогу по тимчасовій непрацездатності є в п'яти штатах, допомога при вагітності і пологах виплачується робітницям залізничного транспорту і підприємств приватного сектору двох штатів - Нью-Джерсі і Каліфорнії. В таких країнах, як Бельгія, Нідерланди, Люксембург - дородова відпустка є факультативною. Як пише Ж. Пірон, її надання залежить від «її розсудливості».

Крім того, *тривалість відпустки при вагітності і пологах* в зарубіжних країнах значно менша, ніж в Україні. Так, в **США**, ця допомога виплачується від *6 до 12 тижнів*, а в **Еквадорі** - *8 тижнів* (2 тижні до пологів і 6 тижнів після пологів); в **Парагваї** - *3 тижні* до пологів і 6 тижнів після пологів; в **Аргентині** в залежності від категорії застрахованих тривалість виплати цієї допомоги від *30 до 45 днів* до-пологової відпустки, в Швеції загальна тривалість виплати допомоги по вагітності і пологах складає 10 тижнів; на **Гаїті** максимальна тривалість виплати даної допомоги складає *30 днів*.

Наявність всебічної дії соціального забезпечення помітна на прикладі забезпечення **допомоги по безробіттю**. В правових державах забезпечується одне з найважливіших соціально-економічних прав людини - право на працю. Безробіття є неминучим супутником способу виробництва і постійно виявляє тенденцію до періодичного росту.

Не дивлячись на ріст безробіття та існування його в усіх країнах, допомога по безробіттю видається тільки в 35 країнах. Проте, навіть у цих країнах, де існує законодавство про допомогу по безробіттю, значна частина безробітних не має можливості отримувати ці допомоги через встановлені в законі умови їх отримання.

По-перше, значно скорочується кількість отримувачів цієї допомоги і збільшується незабезпеченість безробітних в результаті існування так званих «*періодів очікування*», коли безробітному допомога не виплачується. В більшості країн такі періоди складають від 3 до 7 днів. Однак, в Канаді цей період дорівнює двом тижням, в Гані - 30 днів.

По-друге, допомога по безробіттю виплачується *не на весь період безробіття, а тільки на певний період* - від 8 до 36 тижнів в році. В багатьох країнах допомога по безробіттю виплачується протягом 26 тижнів. Так, в США допомога по безробіттю виплачується в 42 з 50 штатів не більше 26 тижнів, а число осіб, які не мали роботи 26 і більше тижнів недавно склало 15,9% від усієї чисельності безробітних, тобто від 5,5 млн. чоловік. Фактично кожний шостий безробітний залишився без джерела засобів існування і був змушений звертатися за отриманням допомоги по системі допомоги - існування. Тому 32 млн. американців змушені жити виключно за рахунок програм соціального забезпечення, з їх бюрократичною процедурою перевірки статків і рівнем забезпечення нижче офіційно прийнятої межі бідності.

Потрібно також врахувати той факт, що офіційна статистика значно зменшує правдиві розміри безробіття. Так *безробітними вважаються тільки особи, зареєстровані на біржі праці, які активно шукають роботу і не відмовилися від будь-якої роботи, яку*

пропонують. В США в число безробітних не включаються особи, які отримали заробіток в так званій базовий період (визначений законом період роботи перед настанням безробіття, менше певного розміру) по штатах від 1,5 до 11 тис. дол..

В більшості країн **не вважаються безробітними сезонні робітники в період між сезонами**, особи, звільнені за «погану поведінку» на роботі, особи, які перестали реєструватися на біржі праці і ін. За даними члена комісії трудової статистики США Джанет Норвуд, - «число зневірених працівників», тобто ті, хто вже не шукає роботу, так як вважає це заняття безкорисним, складало 1,2 млн. - найвищий рівень, коли бюро ввело цю нову категорію».

Аналізуючи системи соціального захисту міжнародних спільнот слід зазначити одна із форм цієї системи – соціальна допомога носить багаторівневий принцип, тому що перша частина цих допомог передбачається національними стандартами, а друга носить додатковий характер. Якщо конкретизувати додаткові допомоги в різних країнах, то вони різняться, як це показано в таблиці 6.1, але спільне в них те, що вони всі слугують соціальному захисту населення.

Таблиця 6.1

Додаткові соціальні допомоги

Назва країни	Додаткові соціальні допомоги
Великобританія	Безплатна стоматологія; забезпечення молоком та вітамінами дітей молодших 5 років та вагітних жінок; субсидії на окуляри; житлова допомога; оплата послуг на поховання; відшкодування оплати опалення пенсіонерам, інвалідам та сім'ям з дитиною до 5 років; безплатне шкільне харчування; допомоги визначені місцевою владою.
Ірландія	Допомога на одяг та взуття для школярів; житлова допомога; забезпечення необхідними предметами домашнього вжитку; забезпечення паливом.
Швеція	Житлова допомога; допомога для батьків одинаків.
Австрія	Житлова допомога; медичне страхування.
Фінляндія	Житлова допомога; високооплачувані медичні послуги (операції, тощо); відшкодування витрат на перебуванням дітей у денних дитячих закладах.
Бельгія	Відшкодування витрат пов'язаних з оплатою житла та комунальних послуг; допомога на медичні послуги; разові допомоги на різні життєві соціальні потреби.
Данія	Житлова допомога; стипендії для студентів.
Німеччина	Житлова допомога; медичне страхування; відшкодування витрат пов'язаних з хворобою; допомога на освіту; допомога в екстрених випадках.
Люксембург	Житлова допомога; безплатне медичне страхування.
Іспанія	Допомога в оплаті житла; допомога для придбання предметів домашнього вжитку, меблів, побутової техніки; екстрена соціальна допомога.
Португалія	Оплата медичних послуг для певних категорій населення; оплата житла; субсидії на проїзд в громадському транспорті; гранти на навчання.

6.3. Особливості створення фінансової бази соціального забезпечення.

За **способом створення фінансової бази** соціального забезпечення можна виділити **дві групи країн**: країни, в яких фонди соціального страхування і соціального забезпечення утворюються на *потрійній основі*: сплата страхових внесків самими застрахованими, підприємцями, виділення засобів державою; і країни, де фонди соціального забезпечення створюються за рахунок *особистих податкових надходжень* з усіх громадян країни у віці від 18-21 р. до 63-65 р.

Однією з обов'язкових умов для отримання права на конкретний вид соціального забезпечення є **страховий стаж**, тобто встановлена в законодавстві тривалість сплати

працюючими страхових внесків із своєї заробітної плати. Наведемо дані про страховий стаж для отримання пенсій по старості.

Перший спосіб фінансування соціального забезпечення характерний для більшості країн. Що стосується *другого, то він має поширення в таких країнах як Австралія, Нова Зеландія, Японія* (система національних пенсій), Данія, Канада та ін. *В Швеції по системі універсальних пенсій фонди створюються за рахунок внесків підприємців і держави.*

Засоби підприємців, які направляються в ці фонди, з економічної точки зору є неоднорідними; частково вони складаються з втраченої в процесі первинного розподілу заробітної плати робітників; більша їх частина отримана через механізм ціноутворення, оскільки внески підприємців на соціальне страхування розглядаються ними як не виробничі витрати виробництва і включаються в собівартість продукції, відповідно і в ціну товарів. Фактично вони також отримані з заробітної плати працюючих, але тільки в результаті повного розділу.

Нарешті, далеко не останню роль в створенні фінансової бази соціального забезпечення грає податкова система. Податковий тиск на рівень життя посилювався в замкнених формах, тобто з допомогою непрямих податків, а перш за все шляхом росту податків на особисті прибутки працівників, а не монополій.

Т. Назаренко наводить цікаві дані про посилення в США податкового тягаря працюючих, пов'язаного з фінансуванням системи соціального страхування: «За чотири десятиліття функціонування цієї системи, сума внесків працівників в страхові фонди збільшилась в 92 рази - з 600 млн. дол. в 1937 до 55,2 млрд. дол. в 1976 р. Переважну частину цієї суми - 44 млрд. дол., або 79% складають внески в федеральні фонди пенсійного забезпечення, з них більше 90% (40 млрд. дол.) внески осіб найманої праці, а решта (4 млрд. дол.) - внески інших груп і категорій працюючих».

Проте, природа способу виробництва не обмежується тільки відгородженням прибуткової вартості від витрат на соціальне забезпечення вище перерахованими активними способами. Капітал змушує фонди соціального забезпечення приносити додатковий прибуток. Характерною особливістю останнього тридцятиріччя для більшості розвинутих країн є підвищення удільної ваги фондів соціального забезпечення у валовому національному продукті. В середньому величина цих фондів складає 20% валового національного прибутку розвинутих держав (Італія, Бельгія, Англія, США, Швеція, Франція і ін.) Використання 1/3 цих сум для кредитування підприємств і розвитку банківського кредиту стало повсякденною практикою. Таким чином, соціальне забезпечення перетворилося в особливий механізм, який дозволяє зменшити необхідний продукт, який йде в індивідуальне користування працівників і збільшити додатковий.

6.4. Зміст принципів соціального забезпечення в сучасних державах соціально-демократичної орієнтації.

Існують такі **принципи соціального забезпечення**:

- *Принцип універсальності.*
- *Принцип справедливого розподілу матеріальних благ і послуг.*
- *Принцип забезпечення за рахунок державних і суспільних засобів.*
- *Принцип участі працюючих громадян в управлінні соціальним забезпеченням.*

В принципах системи соціального забезпечення відбиваються найбільш істотні риси соціальних систем, які входять в радіус дії вказаних принципів.

Універсальність соціального забезпечення полягає в розповсюдженні його на всіх громадян незалежно від характеру їх роботи, національності, раси, статі, віросповідання, при наявності загальних умов для забезпечення різних категорій громадян. Цей принцип також означає надання громадянам різного роду видів забезпечення, у всіх випадках втрати ними працездатності і втрати заробітку, а також в інших випадках визнаних суспільством (необхідність нести підвищені витрати).

Принцип універсальності законодавчо закріплений в конституціях зарубіжних держав,

нормах про права громадян на різні види забезпечення, а конкретизується в нормативних актах про соціальне забезпечення. Скоріш за все принцип універсальності можна прослідкувати тільки при аналізі норм кількох актів, де мова йде про види забезпечення. Так в Болгарії, Німеччині, Польщі пенсійне забезпечення реалізується нормами, які є в законах про пенсії, інші види забезпечення пропонуються на основі норм спеціальних актів. Більш цього, надання допомоги по тимчасовій непрацездатності здійснюється згідно з одним актом, сімейних допомог - другим, обслуговуванням пенсіонерів - третім. Законодавство про соціальне забезпечення за кордоном передбачає розвинуту систему видів забезпечення і обслуговування, яка відповідає рекомендаціям міжнародно - правових актів про соціальне забезпечення, а саме Хартії соціального забезпечення 1982 р.

Для соціального забезпечення характерно те, що воно розповсюджується тільки на визначені категорії працюючих осіб і не охоплює, як правило, сільськогосподарських робітників, робітників дрібних підприємств, сезонних і тимчасових робітників, а також домашніх робітників. До цього слід додати, що в соціальному забезпеченні у ряді держав має місце дискримінація жінок, зарубіжних працівників, національних меншин.

Відзначимо, що існуючі різновиди не несуть принципового характеру і є тимчасовими. В силу розвитку ці відмінності поступово усуваються, утворюються можливості для переходу до єдиної умови і норми забезпечення. Так в більшості країн для робітників (службовців) і працівників у сфері сільського господарства вже встановлений єдиний пенсійний вік, єдині вимоги стажу, єдині розміри пенсії, допомога по тимчасовій непрацездатності, допомога на дітей і т. д.

Принцип забезпечення за рахунок державних і суспільних засобів означає, що працюючі громадяни забезпечуються з фондів, створених із внесків державних підприємств, кооперативів і дотацій від державного бюджету.

Цей принцип закріплений в конституціях країн у вигляді вказівок на фонди суспільного споживання як джерело забезпечення, а також на соціальне страхування як основу організації, правову форму утворення фондів соціального забезпечення. В більшості країн працівники повністю звільнені від сплати внесків у фонди соціального забезпечення.

Принцип справедливого розподілу матеріальних благ і послуг, закріплений в конституціях зарубіжних країн, як вказівка на справедливий розподіл суспільних фондів потреб реалізується через норми галузевого законодавства про соціальне забезпечення. Цей принцип знаходить відбиток в закріпленні в праві критерію розподілу матеріальних благ і послуг в сфері соціального забезпечення, розроблених на основі поняття справедливості.

Поняття справедливості має *дві сторони: справедливості в розподілі по праці і справедливості в розподілі суспільних фондів*. Справедливість в розподілі по праці виражена в потребі оплати праці кожному члену суспільства на основі точного обліку його внеску до суспільного виробництва. Для виявлення критеріїв справедливості розподілу матеріальних благ і послуг в галузі соціального забезпечення необхідно виходити з наступного. Оскільки соціальне забезпечення не є розподілом ні по праці, ні по потребах, воно займає проміжок між цими двома способами розподілу і випробовує вплив кожного з них. Тому в справедливості розподілу в галузі соціального забезпечення отримали вираз елементи справедливості і на її зміст істотно впливають соціальні фактори.

Основні критерії справедливості в сфері соціального забезпечення черпаються зі сфери права. В нормах права закріплюються наступні *вимоги*:

- *при наданні основних видів забезпечення (пенсій, допомог по тимчасовій непрацездатності, по вагітності і пологах) дотримуються їх вимірів з заробітком забезпечених, а також з характером особливості їх праці;*

- *для непрацюючих встановлюється такий рівень забезпечення, який гарантує кожному громадянину гідне людське існування, ця вимога знаходить нормативний вираз в правилах про розміри пенсій і допомог (наприклад, за кордоном основний розмір пенсій взаємодіє з обліком трудової категорії, до якої відноситься робітник або службовець).*

Одним із елементів дії принципу справедливості в соціальному забезпеченні є надання

забезпечення з обліком складу сім'ї, що забезпечується. В соціально- демократичних країнах пенсійне забезпечення по старості (по віку, по інвалідності і т. д.) здійснюється з обліком кількості членів сім'ї, які знаходяться на утриманні працюючої особи. Так, при наданні пенсії по старості (по віку) законодавство передбачає нарахування надбавок або в твердому розмірі, або в відсотковому відношенні (в залежності від числа утриманців). Відповідні надбавки нараховуються і до пенсій інвалідів 1 та 2 груп.

Принцип справедливості припускає не тільки облік досягнень, але стягнення щодо порушників трудової дисципліни. Так, в Польщі робітники, які прогуляли без поважних причин хоча б один день протягом року забезпечуються допомогою по хворобі в розмірі на 25% нижче звичайного.

В Румунії робітники, які протягом 30 днів перед початком настання тимчасової непрацездатності здійснили дводенний прогул, не отримують допомоги за перші п'ять днів (календарних) хвороби. Якщо прогул продовжується 3 дні і більше допомога не виплачується за перші 7 календарних днів хвороби. В Болгарії при невиході на роботу без поважних причин протягом 3-х днів без перерви або 5-ти днів з перервами протягом календарного року, переривається безперервний стаж.

Принцип участі працюючих громадян в управлінні соціальним забезпеченням полягає в тому, що справою соціального забезпечення в країнах керують робітники, службовці і селяни з допомогою відповідних державних органів та громадських організацій. Цей принцип отримав нормативне закріплення в статтях конституцій, в кодексах законів про працю, а також актах про соціальне забезпечення.

Загально-правовою основою участі працівників і їх самодіяльних організацій в правлінні справою соціального забезпечення виступають норми конституцій, що закріплюють основи демократії, участь суспільних організацій і громадян в правлінні державними і суспільними справами, в вирішенні політичних, господарських і соціально-культурних питань.

Порядок надання матеріального забезпечення і обслуговування в зарубіжних країнах характеризується простотою і доступністю, широким демократизмом. Вирішують ці питання, як правило, заклади державного управління, які входять в систему місцевих органів влади. У вирішенні питань соціального забезпечення беруть участь крім цього профспілки, а також суспільні органи на підприємствах, в закладах і сільськогосподарських кооперативах.

В деяких країнах склалися свої форми участі робітників і службовців в здійсненні соціального забезпечення. Так, в Німеччині, Угорщині, забезпеченням за рахунок соціального страхування **займаються профспілки**. В Болгарії, Румунії, Чехії профспілкові організації назначають і виплачують допомогу з фондів соціального страхування. Активну участь в соціальному забезпеченні селян-кооператорів приймають органи правління сільськогосподарськими кооперативами, ради (спілки) кооперативів, а також спеціально створені для цього кооперативні органи.

6.5. Система соціального захисту в країнах-членах Європейського Союзу.

Відповідно до законодавства країн-членів ЄС наявність права на певний вид соціального захисту і його надання залежить від розміру та кількості внесків, зроблених до відповідних інститутів соціального захисту. Право на соціальне забезпечення (на пенсії або допомоги) може пов'язуватися також із фактом проживання в одній із країн-членів ЄС. Але *кожна країна має власне законодавство щодо соціального захисту*.

Ця проблема знайшла своє відображення у **ст. 42 Договору про ЄС**. У вказаній статті йдеться про адаптацію соціального захисту до захисту працівників-мігрантів та його відповідність двом основним принципам: створення можливостей для набуття та збереження права на соціальні виплати шляхом врахування всіх періодів, передбачених в законах окремих країн та надання виплат особам, які є резидентами на території країн-членів ЄС.

Положення ст. 42 Договору про заснування Європейського Співтовариства знайшли своє відображення у **Регламенті 1408/71**. Цей акт визначає, що метою створення європейського законодавства щодо соціального захисту є не гармонізація законодавства країн-членів до

європейського, а координація порядку забезпечення осіб, визначених ст. 51, та гарантування того, що внески до фондів соціального страхування, зроблені особою в одній із країн ЄС, даватимуть право на соціальний захист в будь-якій країні ЄС. Також необхідно усунути можливі територіальні обмеження під час використання різноманітних схем соціального захисту. При цьому схеми можуть модифікуватися. Якщо країна не покращує свого законодавства порівняно із законодавством ЄС, то має застосовуватися принцип верховенства права ЄС, коли певні національні норми не використовуються.

Названий Регламент визначає найманих працівників «які застраховані примусово або приєдналися до схеми соціального страхування добровільно». Соціальний захист у межах ЄС враховує будь-які схеми (національні) соціального страхування. Схема може бути примусовою і добровільною, із внесками з боку працівників і без таких внесків. Може включати різні види виплат. Ці фактори не є визначальними. Важливий сам факт страхування. Так, працівник-громадянин Великобританії, який знаходиться за межами своєї країни в будь-якій із країн ЄС, не втрачає права на допомогу по тимчасовій непрацездатності. Відповідно до європейського законодавства, якщо особа довгий час підлягала страхуванню в одній із країн ЄС, то вона повинна мати право на соціальні виплати, навіть працюючи поза ЄС.

На відміну від інших законів, що стосуються робітників, законодавство ЄС **про соціальний захист не обмежує права тих, хто пересувається в межах ЄС з метою працевлаштування**. Але є різниця у праві на виплати частково і повно зайнятих працівників. Частково зайняті працівники мають право на отримання виплат відповідно до законодавства ЄС тільки в тому випадку, якщо вони підлягали соціальному страхуванню за національною схемою. Так, відповідно до Соціального кодексу Німеччини особи, які зайняті у незначних розмірах, не підлягають обов'язковому страхуванню. Якщо вони не застраховані у системі добровільного страхування, то не будуть забезпечуватися за європейським законодавством.

Члени сім'ї - це визначені в законі або визнані такими особи, також це особи, які ведуть спільне господарство за умови проживання під одним дахом із працюючою особою. Також до членів сім'ї належать утриманці працівника. Визначення члена сім'ї різне у різних країнах і, відповідно, різні підстави отримання соціальних виплат. Підстави і види виплат членам сім'ї можна було б уніфікувати, застосовуючи єдине визначення, але це суперечило б основним принципам соціального захисту та обмежило б свободу пересування. Тому використовуються ті поняття, які є у законодавстві кожної країни ЄС.

Виплати сім'ям та одному з подружжя, який пережив іншого, здійснюються за рахунок коштів соціального страхування. При цьому діє обов'язкове правило, суть якого полягає в тому, що названі особи та/або їх годувальники повинні бути застрахованими у системі соціального страхування. Це правило не передбачає винятків. У даному випадку європейське законодавство визначає різницю між виплатами, які гарантуються особі як природне право, і виплатами, право на які виникає виходячи із статусу члена сім'ї робітника чи одного із подружжя. Наприклад, якщо французька сім'я жила у Нідерландах, чоловік працював, підлягав соціальному страхуванню, а дружина перебувала на його утриманні. Чоловік, який отримав право на пенсію в Нідерландах, помирає, а дружина повертається до Франції. В даній ситуації дружина має право на пенсію відповідно до свого статусу, оскільки її чоловік робив внески до пенсійного фонду.

Усупереч спробам ЄС врегулювати всі питання щодо соціального захисту мігрантів та їх сімей, залишається невирішеною проблема із громадянами, які неспроможні сплачувати страхові внески, та ніяк не регулюється становище громадян із країн «третього світу», які легально проживають в країнах-членах ЄС і осіб, які не входять до членів сім'ї робітників-мігрантів, що є громадянами країни ЄС.

7. СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

План

- 7.1. Головні засади державної соціальної політики.
- 7.2. Проблема взаємозв'язку соціальної політики та соціального забезпечення.
- 7.3. Моделі соціальної політики.
- 7.4. Соціальна держава як мета соціальної політики.
- 7.5. Взаємозв'язок соціальної політики та соціальної роботи.

7.1. Головні засади державної соціальної політики.

Створення умов, які забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини, є сьогодні магістральним напрямом соціальної політики держави в сучасному розумінні основ соціального розвитку. **Головні засади** державної соціальної політики - *це охорона праці та здоров'я людей, забезпечення гарантованої мінімальної оплати праці, державна підтримка сім'ї, материнства і дитинства, молоді, інвалідів та людей похилого віку, розвиток соціальних служб, встановлення державних пенсій та інших гарантій соціального захисту, серед яких особливе місце посідає соціальне забезпечення за віком, в разі захворювань, інвалідності, втрати годувальника тощо*. Усі ці різноманітні аспекти соціального захисту потребують подальшого уточнення та конкретизації.

Важливо прослідковувати процеси, які відбуваються у взаємовідносинах та взаємодії держави і соціального забезпечення. Щодо цього інститут соціального захисту виконує найважливішу для держави та суспільства функцію стабілізації і збереження соціуму, підтримання й гармонізації суспільних відносин, забезпечення умов для постійного його розвитку. Така діяльність сфери соціального захисту в кінцевому підсумку сприяє стабільності та безпеці держави, адже відомо, що, коли кількість знедолених (до цієї, здавалося б, абстрактної кваліфікації, входять цілком конкретні групи населення) перевищує 10%, то це вже - загроза самому існуванню держави. У цьому сенсі діяльність соціальних служб важко переоцінити.

Проблемі соціальної держави, соціальної політики та соціальної роботи присвячується значна кількість досліджень. Традиційно склалося так, що ці питання висвітлювали здебільшого зарубіжні джерела, зокрема С. Шардлоу, Ш. Рамон, Ф. Нойман та ін. Вони звертали увагу на «державну допомогу», «надання соціальних виплат і соціального розподілу». Вітчизняна література акцентується більшою мірою на теоретичних пошуках у цій царині. Дослідники А. Капська, І. Зверева, Н. Іванова, О. Горпинич, А. Сіленко, В. Коляденко та ін. *простежують діалектичний зв'язок між соціальними функціями держави та їх безпосереднім утіленням в соціальну політику*. Але загальна картина, яка складається нині на основі дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, засвідчує: проблема взаємозв'язку соціальної політики та соціального забезпечення постійно перебувають в полі зору соціальних наук.

Головним завданням соціальної політики є гармонізація суспільних інтересів шляхом відпрацювання та здійснення організаційно-економічних, науково-технічних та морально-правових заходів щодо їх урегулювання. Хоча й досі не існує «класичного» визначення соціальної політики, багато теоретиків вирізняють такі її **рис**и та **функції**, як:

- діяльність з гармонізації суспільних відносин з метою задоволення потреб індивідів і соціальних груп;
- організація дій з оптимізації життєвого простору людини, спільні принципи дій державних та недержавних організацій щодо забезпечення гідного життя та розвитку людей;
- регуляторна діяльність з розподілу ресурсів, наявність спеціально розроблених програм з проблемних питань;
- ефективна управлінська діяльність із забезпечення нормального функціонування суспільства та оптимального розподілу ресурсів.

Не підлягає сумніву той факт, що характер і зміст соціальної роботи, її моделі залежать безпосередньо від векторності соціальної політики. Так, усталені на сьогодні в науковій

літературі моделі соціальної роботи є значною мірою відображенням конкретної, економічно, історично, національно детермінованої соціальної політики.

7.2. Проблема взаємозв'язку соціальної політики та соціального забезпечення.

Можна простежити **дві тенденції розвитку сучасного суспільства**, які визначаються наявними соціальними реаліями.

Перша виражається в тому, що діяльність держави (а це виявляється в офіційних документах та правових актах) набуває все більшої **соціальної спрямованості**. З одного боку, це означає, що державна політика стає все більш «людиновимірною», тобто загальнолюдські пріоритети та цінності, потреби людини стають центром, навколо якого обертаються всі інші параметри суспільного життя. Це означає те, що будь-яка цивілізована держава вважає своїм обов'язком створення і розвиток ефективної системи соціального захисту, за якою всебічна допомога індивідові, групі людей, різним категоріям населення, які потрапили в складну життєву ситуацію, є невід'ємною сферою діяльності держави, її першочерговим завданням.

Друга тенденція полягає в тому, що соціальне забезпечення як таке, та структури, що його виконують, є відбитком **суспільних реалій**. Кризові стани в суспільстві, невизначеність перспектив розвитку, моральна та економічна втомленість населення, стан аномії, тобто розклад системи моральних цінностей, які існували раніше, і досі не створена їх нова система призводять до того, що все більша кількість людей потребує соціальної підтримки. Водночас на цьому тлі виникають як теоретичні, так і практичні проблеми в безпосередньому функціонуванні соціальних працівників: структура громадянсько-правових відносин все більше ускладнюється, нові акти, що постійно з'являються, можуть суперечити тим, які існували раніше, та й економічні питання часто далекі від розв'язання.

У системі соціального забезпечення соціальна робота завдяки своїй специфіці посідає особливе місце як універсальний соціальний інститут. Адже її виконавці надають допомогу всім індивідам незалежно від статусу, національності, віку, статі, релігійної приналежності, політичних уподобань тощо. Вони допомагають вирішувати проблеми всім, хто цього потребує, а в першу чергу тим, хто незахищений в соціальному плані: людям похилого віку, інвалідам, дітям, позбавленим сімейного піклування та виховання, особам із психічними розладами, алкоголікам, наркоманам, хворим на СНІД, особам із груп ризику, людям, схильним до девіацій тощо. Усі ці негаразди потребують удосконалення, а подекуди й реорганізації соціальної політики.

У сучасній літературі як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники велику увагу приділяють тісним зв'язкам між соціальною політикою, соціальною державою та соціальною роботою, причому соціальну політику розуміють як таку складову частину внутрішньої політики держави, яка реалізується в соціальних програмах та практиці регулювання відносин у суспільстві в інтересах широких соціальних груп населення.

7.3. Моделі соціальної політики.

Сьогодні наукова література пропонує уже введені до наукового обігу дві моделі соціальної політики: **патерналістську та корпоративістську**.

Згідно з **патерналістською** моделлю держава бере участь у вирішенні соціальних проблем не надто активно, а всі фонди і кошти надходять на підтримку найбільш незахищених верств населення.

Корпоративістська модель дає змогу залучати до соціальної роботи не тільки державні, а й громадські структури й організації, але при цьому держава законодавчо закріплює й регламентує участь цих структур у наданні допомоги окремим індивідам і групам. З огляду на різноманітність моделей соціальної політики перед Україною стоїть нелегке завдання: визначення своєї власної моделі соціальної підтримки і допомоги, адже вона, до порівняно нещодавнього часу мала розгалужену мережу соціальної підтримки і соціального захисту населення, до якої громадяни звикли. А нині ж Україна здійснює соціальну політику в

умовах фінансового дефіциту та економічних негараздів.

Сьогодні головним завданням держави є створення дієздатної ліберальної моделі проведення соціальної політики, яка поступово б звільнила державу від функції розпорядника коштів, а позитивний досвід, набутий упродовж десятиліть, ефективно використовувався б у нових умовах. У вітчизняній та зарубіжній літературі усталилася низка можливих підходів стосовно *взаємозв'язку соціальної роботи з соціальною політикою*.

Найбільш *поширений* підхід декларує соціальну роботу (як процесуальний вимір соціального забезпечення) як соціальний інститут, який органічно входить у структуру держави, є її невід'ємною частиною. Держава в цьому плані виступає як системоутворююча сила, що детермінує вектори соціальної політики та соціальних служб згідно зі своїми магістральними планами й завданнями. При цьому вона не завжди дотримується інтересів широких верств населення, вболіваючи здебільшого за свої власні інтереси, в яких превалюють бюрократичний елемент і всі супутні йому компоненти.

Для *другого* підходу (на ньому зазвичай акцентуються зарубіжні автори) є характерною активна участь структур, які здійснюють у суспільстві соціальну роботу, та окремих працівників у формуванні та проведенні політики соціального захисту. Для деяких теоретиків та практиків соціальної роботи (Ш. Рамон, С. Шардлоу, Ф. Парслоу, Ф. Родрігес) така модель видається найбільш прийнятною і привабливою. Адже саме соціальний працівник, щоденно маючи справу з конкретними людьми та проблемами, добре їх знає і відчуває їхні потреби, тому може безпосередньо впливати на соціальну практику держави. На цьому рівні дана модель має значні переваги: адже соціальна політика, яка коригується завдяки рекомендаціям практичних фахівців, стає орієнтованою не тільки на потреби окремих категорій клієнтів, а й усього суспільства в цілому, виконуючи таким чином функцію оптимізації соціальних відносин.

Третій підхід полягає в наданні соціальним працівникам значної автономії з огляду на те, що, знаючи потреби своїх клієнтів, вони, відмовившись від сторонньої (в даному випадку державної. - авт.) опіки, самі здатні вирішити, як розв'язати ці проблеми і зарадити своїм клієнтам. При цьому забувається, що саме держава є головним «спонсором» будь-яких соціальних програм.

На прикладі розглянутих підходів ми можемо побачити діалектичний ланцюжок, в якому тлумачення співвідношення між соціальною політикою, державою та соціальною роботою прямує від жорсткого адміністрування, стосунків підлеглості до практично повної автономізації структур соціального захисту.

Як бачимо, як у першому підході, так і в третьому недоліки обох знімаються в поєднанні позитиву, а саме - в діалектичному синтезі. Отже, втручання держави в справи соціального захисту набирає форм достойного фінансування, розумного адміністрування та організаційного управління, тоді як ініціатива, інноваційна політика, людський фактор соціальних служб вносить у соціальну політику «живу душу» людського спілкування.

7.4. Соціальна держава як мета соціальної політики.

Соціальна держава виступає як одна із систем соціальних відносин, що дозволяють суспільству досягти соціальної гармонії. **Соціальна держава** — *особливий тип високорозвиненої держави, в якій забезпечується високий рівень соціальної захищеності всіх громадян за допомогою активної діяльності з регулювання соціальної та економічної сфер життєдіяльності суспільства, встановлення в ньому соціальної справедливості і солідарності*.

Поняття «соціальна держава» було **вперше** введено в середині XIX ст. Л. фон Штейном. Основна ідея концепції соціальної держави - солідарність як суспільне благо. Інституціоналізація соціальної держави відбулася після II світової війни, коли це поняття було послідовно включено в конституції ФРН, Франції, Іспанії, Швеції та інших країн. До концепції соціальної держави близькі концепції «суспільства загального благоденства» і «держави соціального добробуту» Л. Б'юкенена, Д. Крефта, І. Міленца та ін. їх автори

доводили здатність держави ефективно боротися з бідністю і соціальною нерівністю, що здійснюється шляхом його компетентного втручання в соціально-економічні процеси відповідно до існуючого законодавства. При цьому процес формування потужної системи соціального забезпечення здійснюється на основі двох принципів - обліку потреб і трудового внеску.

Модель соціальної держави представлена на **трьох рівнях**:

- на макрорівні вона втілюється в соціальній політиці;
- на мезорівні здійснюються соціальні програми місцевого самоврядування;
- на мікрорівні принципи соціальної держави.

Основними **характеристиками соціальної держави** є демократична форма правління, урядові субсидії на забезпечення добробуту населення, колективні гарантії соціальної підтримки, захист ринкової системи господарювання, загальність охорони здоров'я, повна зайнятість працездатного населення, значна частка витрат роботодавців на соціальне забезпечення, розвинена система пенсій, соціального забезпечення загалом. У процесі формування цих характеристик основні заходи поступово переносяться з контролюючих та обмежувальних на профілактичні та соціально-педагогічні.

Соціальна держава забезпечує необхідний мінімум лише для осіб, які не мають заробітку та інших доходів. Воно покликане гарантувати набір послуг відповідно до прожиткового мінімуму, створити рівність стартових можливостей бюджетними коштами. Одночасно більшість громадян самі створюють необхідний фонд соціального забезпечення через систему соціального, медичного страхування, прогресивне оподаткування. Таким чином, шляхом часткового перерозподілу доходів на користь малозабезпечених категорій населення реалізується **принцип соціальної солідарності**.

Зароджується соціальна держава не спонтанно, а на основі цілеспрямованої політики. У громадянському суспільстві існує багатостороння домовленість людей з питань досягнення їх прав та інтересів; наявність розвиненої системи економічного та іншого законодавства; адресний соціальний захист населення через гарантовану систему виплат; солідарні відносини на основі партнерських відносин громадян і держави; широке фінансування соціальних програм. Це лише деякі передумови його виникнення.

Для ефективного функціонування соціальної держави кількість державних витрат на соціальну сферу має визначатися об'єктивними потребами суспільства, гостротою його проблем, а заходи соціального забезпечення, при широкому спектрі її форм, повинні носити адресний характер.

Для соціальної політики України це означає активну роль держави в економіці, соціальний контроль, створення ефективної системи соціального захисту, дотримання прав людини, тобто посилення соціальної орієнтованості держави, важливим показником якої є обсяг і характер фінансування з допомогою різного інструментарію і при широкому колі осіб, що користуються благами соціального захисту, всі ці різновиди соціальної політики покликані вирішити проблеми забезпечення економічного життя, охорони приватної власності, взаємовідносин з соціальними низами.

На думку більшості дослідників, у сучасній Україні реалізується ліберальний тип соціальної політики, коли держава регулює ринок, розподіляє суспільні блага, доступ до яких поступово розширюється, і несе основні витрати, роблячи вибір при наданні допомоги на користь найбільш нужденних. Цей варіант характеризується високим ступенем соціально-економічної стратифікації при мінімальному забезпеченні соціальних пільг.

Одночасно суб'єкти у сфері бізнесу користуються послугами держави - гаранта соціальної політики, а громадянське суспільство, при помірних витратах, має доступ до благ соціального захисту. Можна виділити дві основні **особливості української соціальної політики**. Перш за все, вона розглядається як політика держави, внаслідок чого громадянське суспільство не може виступати в якості її повноправного суб'єкта. Взаємодія держави, суб'єктів, господарюючих суб'єктів і населення в рамках соціальної політики полягає в наступному.

Держава на базі законодавства і соціальних програм, державного бюджету та державних соціально-страхових фондів, визначає і забезпечує єдині мінімальні соціальні стандарти, контролює реалізацію встановлених соціальних гарантій і визначає генеральний напрямок розвитку соціальної політики. Динаміка перетворень української соціальної політики протягом останніх десяти років в умовах перехідного періоду була досить інтенсивною. Серед реципієнтів державної підтримки сталися значні зміни. В умовах нашої країни, функціонування інституту соціальної політики значною мірою залежить від регіонального чинника, від особливостей тих територій, на яких вона здійснюється. Ця специфіка обумовлюється природно-кліматичними умовами, обсягом соціально-економічних ресурсів, національно-культурними традиціями, менталітетом населення регіону, і знаходить вираження в особливостях державно-управлінського апарату, держави.

Соціальна політика може розглядатися як інститут не тільки загальнодержавного, але також і регіонального масштабу, а процеси інституціоналізації соціальної політики протікають нерівномірно, демонструючи значні територіальні відмінності. Населення, спираючись на фінансові кошти домогосподарств і особистісну мотивацію громадян, бере участь у реалізації соціальних програм або ж блокує їх просування. Соціальна політика трактується не як політика підтримки всіх громадян, а як область діяльності, спрямована переважно на соціально вразливі верстви населення. Такий підхід виключає значну частину громадян країни з об'єктної сфери соціальної політики, при цьому вони не набувають достатніх підстав для перетворення з об'єктів в суб'єкти цієї діяльності. У сучасному українському суспільстві висока ступінь соціальної нерівності, внаслідок чого поляризуються позиції «сильних» і «слабких» соціальних верств в економічному, соціальному і культурному просторі.

У цілому, прийнято вважати, що **соціальна політика** - це система заходів, здійснюваних державою, громадськими організаціями, місцевим самоврядуванням та підприємствами з широкого кола питань, пов'язаних з суспільним благополуччям, а також сам процес прийняття рішень. Досить часто ці заходи, процес їх вироблення та реалізації розглядають як політичну діяльність, що робить вплив на благополуччя громадян.

Соціальна політика розуміється і як цілеспрямована діяльність держави щодо перерозподілу ресурсів серед громадян з метою досягнення благополуччя. У сучасному вітчизняному контексті проблеми соціальної політики мають свою пострадянську специфіку, яка почасти пояснюється традиційно високою роллю держави в різних секторах суспільного життя, а також спадщиною соціалістичних принципів управління економікою і культурою.

До соціальної політики відносяться життєвий рівень, добробут, доходи населення; сфера праці і трудових відносин, проблеми зайнятості населення; соціальний захист малозабезпечених і непрацевдатних груп населення; екологічна політика; окремі напрямки розвитку соціальної сфери, зокрема освіти, охорони здоров'я, науки, культури, фізичної культури і спорту; сучасна інфраструктура, включаючи житло, транспорт, дороги, зв'язок, торгове і побутове обслуговування; міграційна політика, а також політика у відношенні до окремих адресатів: сім'ї, молоді, інвалідів, літніх та інших категорій населення.

7.5. Взаємозв'язок соціальної політики та соціальної роботи.

У соціальній політиці можна виокремити два взаємообумовлених, взаємодіючих елементи: *науково - пізнавальний і практично-організаційний*. **Науково-пізнавальний** елемент виступає як результат аналізу і осмислення назрілих у суспільстві потреб, тенденцій розвитку соціальних процесів, як узагальнений результат і оцінка попереднього курсу соціальної політики держави. Він відображає рівень громадської думки і настрої, ступінь соціальної стійкості різних верств населення. Весь цей аналітичний матеріал дає можливість органам державного управління виробити концепцію соціальної політики, сформулювати її головні завдання та напрямки.

Практично-організаційний елемент — пов'язаний з безпосереднім здійсненням концептуальних положень, стратегічних завдань соціальної політики. І тут велике значення

набуває різнобічна організаторська діяльність органів державного управління системою соціальних служб та робота з населенням, підпорядкована завданням соціальної політики держави.

Організаторська робота з реалізації соціальної політики є організаційним рівнем соціальної роботи і включає в себе: глибоке з'ясування завдань, які впливають із змісту соціальної політики; підбір і розстановку кадрів, створення або зміна організаційних структур в інтересах вирішення поставлених завдань; доведення до виконавців завдання, визначення їх функцій, повноважень і відповідальності, ресурсів та засобів, що є в розпорядженні; координацію зусиль і дій структурних підрозділів та конкретних виконавців, забезпечення цілеспрямованості їх діяльності; проведення ходу виконання завдань по етапах і в цілому, оцінку діяльності виконавців, витяг уроків та формулювання висновків для подальшої діяльності.

Соціальне забезпечення з його розгалуженою структурою органів управління в різних регіонах суспільства і великою мережею центрів соціального забезпечення населенню надає протилежний і активний вплив на соціальну політику, оскільки відіграє роль зворотного інформаційного зв'язку в системі управління соціальними процесами. Вбираючи в себе практично - організаційний аспект соціальної політики держави, вона забезпечує реалізм останньої, перевіряє її життєвість. Така діалектика взаємодії соціальної політики і соціального забезпечення. Соціальне забезпечення представляє собою форму або спосіб реалізації соціальної політики. З іншого боку, соціальна політика розкривається в соціальній роботі. Однак єдність соціальної політики та соціальної роботи не означає їх збігу, тотожності.

Мета соціальної політики - це регулювання і узгодження інтересів для стійкого і збалансованого розвитку суспільства, тобто досягнення соціального миру або суспільної злагоди. Узгодження інтересів є набагато більш важливою метою, ніж інтереси будь-якої, найповажнішої або найперспективнішої, соціально-вікової групи. Оскільки більшість дослідників сьогодні погоджуються, що соціальна політика визначає нову область соціальної теорії і практики, соціальну роботу та її характер (технологічний рівень), то не можна не відзначити, що обидва наведених визначення соціальної політики говорять про якісь інтегративні потреби суспільства, а не про допомогу яким-небудь соціальним групам.

Не можна обійти увагою те, що таке розуміння соціальної політики та соціальної роботи є як в науковій літературі, так і в громадській думці. Так, *Австрійська академія соціальної роботи* зазначає, що «в кожному суспільстві можуть зустрічатися потреби і конфлікти, які люди не можуть самотійно подолати. Соціальні проблеми обумовлюються як індивідуальними, так і суспільними причинами. У зв'язку з цим суспільство несе зобов'язання надати відповідну допомогу. Однією зі специфічних форм такої пропозиції є соціальне забезпечення». Таке розуміння дозволяє позначити **основну функцію соціальної роботи** як «компенсуючу» (дефіцитну).

Компенсуюча функція є однією з можливих проєкцій соціальної інтеграції, тому визначення Австрійської академії зовсім не суперечить, а як би входить в більш широкі попередні визначення. З іншого боку, «компенсуюче» розуміння робить соціальну політику і соціальну роботу «маргінальними» для більшості населення, або «населення групи ризику». Залишається незрозумілим, яка наука або теорія займається розвитком «нормальних» груп населення. У дусі відновлювально - нормалізаційного підходу, який явно займає лідируючі позиції, починаючи з 1970-х років, переважно береться інтегративний підхід. Крім того, інтегративне розуміння соціальної політики робить акцент на двох принципах: профілактиці соціальних ризиків і активізації людських ресурсів. Підкреслимо, що важливість допомоги жертвам соціальних ризиків цим не заперечується, але «на чільне місце» ставиться їх профілактика, так само як і участь клієнта у вирішенні власних проблем.

Виділення «компенсуючого» і «інтегруючого» розуміння соціальної роботи близьке за змістом до сформованого в англійській літературі поділу на **резидуальну та інституційну** системи соціальної політики (а також системи соціального захисту чи соціального

забезпечення, так як ці поняття більшість авторів вважає дуже близькими). Резидуальну та інституційну системи можна описати таким чином.

***Резидуальна система** - це система, де проблеми індивідів, груп і населення вирішується завдяки участі сім'ї родичів і сусідів, тоді як звернення за допомогою до державних служб вважається «аномальним». Допомога надається після перевірки обставин і ступеня нездатності вирішити проблему самостійно, допомога тимчасова і мінімальна, отримання допомоги принижує, це пов'язано з втратою соціального статусу.*

***Інституційна система** - це система, де проблеми вирішуються відповідно до встановлених законами, норм і правил. Таке звернення вважається «нормальним» і допомога носить (по можливості) превентивний, профілактичний характер. Допомогу, що відповідає типу проблеми і потребам населення, носить універсальний характер, кожен може її отримати, не втрачаючи самоповаги.*

З цього порівняння помітно, що резидуальна соціальна політика може нести дезінтеграційний «заряд», що видно на прикладі США і Німеччини, хоча США будують соціальну політику на ліберальних принципах, а Німеччина - на консервативних (страхових). Універсальна можливість отримання допомоги забезпечує інституційній системі солідарно-інтегруючий характер. Тому в США в останнє десятиліття була зроблена спроба зміни стратегії соціальної політики в масштабах держави. Було узгоджено перехід від welfare (тобто, від турботи держави про добробут громадянина) до workfare (турботи про те, щоб громадянин мав роботу і сам забезпечив собі добробут), коли отримання допомоги означало певні зобов'язання в плані зайнятості (може бути, в громадському секторі) або відпрацювань соціальних виплат.

Перші закони про відпрацювання соціальних виплат були прийняті ще в 1984 році та їх застосування показало, що відпрацювання знижують ступінь залежності і стимулюють пошуки роботи. Звичайно, ефективність даної «революції» в соціальній політиці залежить від макроекономічних факторів, від наявності робочих місць на ринку праці. Але навіть якщо доводиться задовольнятися громадськими роботами (як в даний момент, коли в США економічний спад) «зворотність» матеріальної допомоги через відпрацювання сприяє зниженню соціального утриманства.

Важливим аспектом поновлення соціальної політики в сучасній Україні є той факт, що тут виникла і розвивається соціальне забезпечення як професійна практика, що вимагає підготовки в рамках вищої освіти відповідних кадрів. Дане твердження супроводжується серйозною конкуренцією за символічні та матеріальні ресурси, але сам факт такої конкуренції діє позитивно на зміцнення професійної ідентичності. І хоча соціальне забезпечення все більшою мірою визнається і розпізнається як агент вирішення соціальних проблем, все ще в наявності недоліки символічної системи образів нової професії. Дуже важливим фактором розвитку державної соціальної служби є розширення практики взаємодії з місцевим співтовариством, залучення волонтерів, громадських організацій, співпрацю і обмін досвідом з неурядовими сервісами, участь в аналізі власної професійної діяльності, обговорення нових підходів до соціальних проблем, побудова партнерських відносин з клієнтами.

Розвиваються і поступово стають реальністю альтернативні форми і програми соціальної політики в Україні. Тут мається на увазі і різноманіття недержавних соціальних сервісів, груп захисту прав, організацій самопомоги, а також локалізація соціальної політики, посилення ролі місцевих органів самоврядування, бізнес - груп. Практичні кроки і дії в галузі соціальної роботи складаються із сукупності зусиль окремих особистостей, наділених поряд із загальними та індивідуальними рисами, специфічними якостями. Як соціальна практика соціальне забезпечення не є простою сумою дій індивідів. Це взаємозалежне, системне утворення, що виявляє себе на іншому рівні, на відміну від персональної практики соціального працівника. Завдяки органічному поєднанню системності, індивідуальності та диференційованості, соціальне забезпечення доповнює соціальну політику держави, збагачуючи суспільство гуманістичними, духовно - моральними цінностями.

8. СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

План

- 8.1. Сутність та суб'єкти соціального обслуговування.
- 8.2. Види та принципи соціального обслуговування
- 8.3. Соціального обслуговування громадян похилого віку.
- 8.4. Соціального обслуговування неповнолітніх.

8.1. Сутність та суб'єкти соціального обслуговування.

У навчальній літературі існує чимало варіантів визначення соціального обслуговування як виду соціального забезпечення. Переважно всі вони виходять із того, що це є діяльність соціальних служб, яка спрямована на соціальну підтримку та надання різного виду послуг і матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації і реабілітації громадян, які перебувають у важких життєвих обставинах. У Законі України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. міститься визначення **соціального обслуговування**. *Це - робота, спрямована на задоволення потреб, які виникають у процесі життєдіяльності, що забезпечує гармонійність та різнобічний розвиток особи шляхом надання соціального забезпечення і різноманітних соціальних послуг.* Щоправда, у цьому визначенні відсутня вказівка на те, хто має здійснювати соціальне обслуговування, а також на підставу його надання.

Вже у Законі України «Про соціальні послуги» соціальне обслуговування розглядається як **система соціальних заходів**, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності. Цей варіант визначення соціального обслуговування може вважатися цілком прийнятним.

Законодавство України називає наступних суб'єктів, яким надається соціальне обслуговування, а саме:

- особи похилого віку, які не можуть себе самостійно обслуговувати;
- діти;
- інваліди або інші особи, які втратили працездатність;
- малозабезпечені сім'ї;
- безробітні;
- особи, які постраждали від техногенних катастроф.

Основною підставою для надання соціального обслуговування є складна життєва обставина. Саме з таким поняттям чинне законодавство пов'язує право на отримання соціальних послуг. Соціальні ризики, які зазвичай виступають підставою права на соціальне забезпечення, не використовуються для призначення соціальних послуг. Для їх надання необхідно, щоб особа потребувала таких послуг за станом здоров'я або ж з інших причин. Якщо рівень доходів у інваліда виявиться вищим за встановлений державою прожитковий мінімум, то, очевидно, що йому не потрібні соціальна реабілітація й адаптація, тобто він не матиме права на надання соціальних послуг. Отже, «складна життєва обставина» як підстава для отримання соціальних послуг становитиме юридичний факт, що матиме значення лише за наявності відповідних причин, які нерідко виникають під впливом соціального ризику. Причинами виникнення складних життєвих обставин можуть бути: інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо.

Згадуваний уже Закон України «Про соціальні послуги» визначає складні життєві обставини як «обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно».

Потрапивши у складні життєві обставини особа втрачає засоби до існування, внаслідок чого стає малозабезпеченою, потребує лікування, не може самостійно себе обслуговувати, а

тому виникає потреба надання їй соціального обслуговування.

За чинним законодавством органами, що надають відповідні види соціального обслуговування, є державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, юридичні особи, які утворені відповідно до законодавства і не ставлять за мету одержання прибутку. Соціальне обслуговування може також надаватися фізичними особами.

Соціальне обслуговування застрахованим громадянам надається органами відповідних фондів загальнообов'язкового соціального страхування. Що ж до незастрахованих громадян, а також тих випадків, коли соціальне обслуговування надається не у зв'язку із соціальним страхуванням, то його здійснюють відповідні державні та уповноважені державою органи. Це - *територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян; відділення соціального забезпечення вдома; спеціальні будинки-інтернати для престарілих та інвалідів; дитячі будинки-інтернати; будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів; геріатричні пансіонати; пансіонати для ветеранів війни і праці; психоневрологічні інтернати* тощо.

8.2. Види та принципи соціального обслуговування.

Основними **принципами**, на яких базується соціальне обслуговування в Україні є:

- *адресність*, яка полягає у наданні соціального обслуговування конкретним особам, а не певним категоріям осіб. Обов'язок виявляти осіб, які потребують того чи іншого виду соціальних послуг, покладено на органи соціального захисту та органи освіти;
- *орієнтація соціального обслуговування на індивідуальні потреби осіб, які його потребують*. У кожному конкретному випадку перелік соціальних послуг визначається залежно від потреб особи;
- *пріоритет заходів по соціальній адаптації осіб, які потребують соціального обслуговування*. Завданням соціального обслуговування є створення умов для повноцінного життя непрацездатних осіб та осіб, які не можуть себе обслуговувати, а також освітня та професійна підготовка неповнолітніх;
- *добровільність*. Соціальне обслуговування здійснюється на основі добровільного звернення громадянина або інших осіб, які представляють його інтереси. У будь-який час особа може відмовитися від отримання соціальних послуг;
- *пріоритетність надання соціальних послуг неповнолітнім, а також особам, які не можуть себе обслуговувати за станом здоров'я, при відсутності інших осіб, які повинні їх доглядати або утримувати*. Цим категоріям осіб соціальні послуги надаються безплатно;
- *конфіденційність*. Відомості особистого характеру, які стали відомими працівникам установчих закладів соціального обслуговування при наданні соціальних послуг становлять професійну таємницю і не підлягають розголошенню.

Соціальне обслуговування зазвичай здійснюється у формі надання соціальних послуг, а подекуди й у формі матеріальної підтримки. **Соціальні послуги** можуть бути різноманітними за своїм характером. Найчастіше їх розглядають як комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Залежно від мети надання **соціальні послуги поділяють на**: соціально-побутові, соціально-медичні, психологічні, психолого-педагогічні, соціально-економічні, правові, послуги по соціальній і професійній реабілітації та адаптації, послуги з працевлаштування та інформаційні послуги.

Рідше соціальне обслуговування здійснюється у вигляді матеріальної підтримки. Вона полягає у наданні особі, яка перебуває у складних життєвих обставинах, матеріальних благ: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу,

взуття, та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

Ще рідше соціальне обслуговування здійснюється як надання грошової допомоги чи грошової компенсації.

Соціальне обслуговування фінансується, як правило, за рахунок коштів Державного та місцевого бюджетів. Однак такі види соціального обслуговування, як соціальна реабілітація інвалідів, санаторно-курортне лікування, забезпечення протезно-ортопедичними виробами і забезпечення засобами пересування можуть надаватися також за рахунок коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо особа, яка потребує соціального обслуговування, є застрахованою в системі загальнообов'язкового соціального страхування.

За рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування застрахованим особам також надається страхове соціальне обслуговування у зв'язку з втратою працездатності (медичне та інше обслуговування), а також обслуговування у зв'язку з втратою роботи.

Соціальне обслуговування переважно надається безоплатно. Хоча існують випадки, коли передбачається часткова або повна компенсація вартості наданих послуг.

Безоплатне соціальне обслуговування державними та комунальними суб'єктами в обсягах, визначених державними стандартами соціального обслуговування, надається:

- громадянам, які нездатні до самообслуговування через похилий вік, хворобу, інвалідність і не мають рідних, котрі повинні забезпечити їм догляд та допомогу;
- громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з безробіттям, стихійними лихами, катастрофами, які є біженцями внаслідок збройних та міжетнічних конфліктів, за умови, що середньомісячний сукупний дохід цих осіб є нижчим від встановленого прожиткового мінімуму;
- дітям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами чи жорстоким ставленням до них у сім'ї.

Найпоширенішими видами соціального обслуговування, що мають самостійне юридичне значення та встановлені чинним законодавством, є:

- соціальне обслуговування громадян похилого віку (стаціонарне або вдома);
- соціальне обслуговування дітей (стаціонарне, за місцем навчання або проживання);
- соціальна реабілітація інвалідів (працевлаштування, освіта);
- санаторно-курортне лікування;
- забезпечення протезно-ортопедичними виробами;
- забезпечення засобами пересування.

8.3. Соціальне обслуговування громадян похилого віку.

Соціальне обслуговування громадян похилого віку здійснюється вдома або у спеціалізованих установах (стаціонарне соціальне обслуговування). Зазвичай воно надається безоплатно, хоч у деяких випадках, визначених законодавством, здійснюється за плату.

Вдома соціальні послуги пенсіонерам та самотнім непрацездатним громадянам надаються структурними підрозділами **територіальних центрів соціального обслуговування** пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян, які створюються за рішенням відповідних органів місцевої виконавчої влади за погодженням з головним управлінням праці і соціального захисту населення обласної державної адміністрації.

Структурні підрозділи територіальних центрів самотніх непрацездатних громадян надають послуги безоплатно. Однак тим непрацездатним громадянам, які мають працездатних родичів і спроможні самостійно або з їхньою допомогою задовольняти свої соціально-побутові потреби, надаються **платні соціальні послуги** (доставка продуктів харчування, обідів, палива, виконання різного роду ремонтних робіт, оранка і обробіток

городів, транспортні послуги). Та обставина, що послуги надаються за певну плату і здійснюються на основі договору, не змінює природи цих послуг. Вони є соціальними, оскільки їх потребують громадяни, які самостійно неспроможні себе обслуговувати через непрацездатність або похилий вік.

Одним із *структурних підрозділів територіального центру є відділення соціального забезпечення вдома*, яке створюється за наявності не менше 80-ти одиноких непрацездатних громадян, які мешкають на відповідній території та потребують соціально-побутової допомоги вдома.

Відділення приймає на обслуговування одиноких непрацездатних громадян (пенсіонерів), у тому числі одинокі (бездітні) подружні пари та інвалідів I і II груп незалежно від віку, які частково або значно втратили здатність до самообслуговування і за висновками медичного закладу потребують соціально-побутового обслуговування та догляду в домашніх умовах на підставі картки медичного огляду, акту обстеження матеріально- побутових умов проживання та особистої заяви. До числа одиноких непрацездатних громадян належать громадяни, в тому числі подружжя, які не мають працездатних родичів, що за законом зобов'язані їх утримувати.

Крім надання безоплатних послуг, в окремих випадках відділення може надавати платні послуги і приймати на обслуговування непрацездатних громадян, які мають працездатних дітей або родичів, котрі відповідно до чинного законодавства зобов'язані їх утримувати, але з поважних причин не мають можливості здійснювати за ними догляд (проживають в іншому населеному пункті або окремо, і за станом здоров'я чи через територіальну віддаленість не можуть допомагати батькам, перебувають у відрядженні, на лікуванні та ін.). У таких випадках непрацездатні громадяни, які одержують пенсію в мінімальних розмірах, обслуговуються безплатно, а ті з них, які одержують пенсію у розмірі, більшому від мінімального, вносять плату у розмірі 5% від одержуваної пенсії.

Між одиноким непрацездатним громадянином і відділенням укладається договір, у якому передбачаються види послуг, що надаватимуться соціальним працівником безплатно. Обумовлюються також умови, періодичність і терміни їх надання.

Протипоказаннями для прийняття на обслуговування відділенням є наявність у громадянина інфекційних, онкологічних захворювань, СНІДу, захворювань на наркоманію, алкоголізм, психічних захворювань, за винятком неврозів, неврозоподібних станів при соматичних захворюваннях, легкого ступеня слабоумства, судомних синдромів різної етимології без слабоумства і виражених змін особистості.

В територіальних центрах утворюються також інші відділення, які надають соціальні послуги. Так, до **відділення організації надання грошової та натуральної адресної допомоги** беруться на облік і обслуговуються малозабезпечені непрацездатні громадяни, які відповідно до акту обстеження матеріально-побутових умов проживання потребують грошової та різних видів натуральної допомоги (продуктами харчування, організації харчування в їдальнях або вдома, забезпечення одягом, взуттям, білизною та їх лагодженні, предметами першої необхідності, допомоги у виконанні різних видів ремонтних робіт квартир, вікон, дверей, санвузлів, дахів, парканів, побутової техніки, перукарських послуг, допомоги в обробітку присадибних ділянок, придбанні палива і розпилуванні дров тощо).

Відділення може організовувати пункти прийому від населення, окремих громадян, підприємств, установ, організацій продуктів харчування та одягу, взуття, головних уборів, предметів першої необхідності, коштів для забезпечення потреб малозабезпечених громадян тощо. До відділень соціально-побутової та медико- соціальної реабілітації приймаються непрацездатні громадяни незалежно від сімейного стану, які не потребують постійного стороннього догляду і не мають медичних протипоказань для перебування в колективі, на підставі особистої заяви і карти медичного огляду.

Відділеннями органіжується і проводиться комплекс соціально-оздоровчих заходів, соціально-психологічної, трудової реабілітації, консультацій лікарів та інших спеціалістів, організації дозвілля, спрямованих на підтримання життєдіяльності і соціальної активності

пенсіонерів, інвалідів та одиноких непрацездатних громадян.

У територіальних центрах також може надаватися стаціонарне обслуговування непрацездатних громадян, яке здійснюється стаціонарними відділеннями територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян.

До стаціонарного відділення на постійне проживання та повне державне утримання приймаються одинокі непрацездатні громадяни, які не мають працездатних дітей і за станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду, соціального обслуговування та медичної допомоги.

Право на першочергове влаштування до стаціонарного відділення мають ветерани війни, особи, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і належать до I, II і III категорій.

Ветерани праці і одинокі громадяни похилого віку мають переважне право на прийом до структурних підрозділів територіального центру.

При наявності вільних місць за рішенням місцевих органів влади до стаціонарного відділення можуть прийматися непрацездатні громадяни, які мають працездатних дітей або родичів, які відповідно до чинного законодавства зобов'язані їх утримувати і які зобов'язуються оплачувати їх утримання у повному розмірі.

Стаціонарне соціальне обслуговування громадян похилого віку та інвалідів здійснюють:

- будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів;
- геріатричні пансіонати;
- пансіонати для ветеранів війни і праці;
- психоневрологічні інтернати;
- спеціальні будинки-інтернати для престарілих та інвалідів.

Будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричні пансіонати і пансіонати для ветеранів війни і праці є **стаціонарними соціально-медичними закладами** загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування. Психоневрологічний інтернат є соціально-медичним закладом, призначеним для постійного проживання громадян з психічними захворюваннями. Основним завданням цих інтернатів є забезпечення належних умов для проживання, соціально-побутового обслуговування, надання медичної до допомоги громадянам похилого віку, інвалідам, а у психоневрологічних інтернатах психічно хворим громадянам, які потребують стороннього догляду і допомоги.

До будинків-інтернатів на державне утримання приймаються особи похилого віку, які досягли пенсійного віку, інваліди I і II груп, старші за 18 років, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги, яким згідно з медичним висновком не протипоказане перебування в будинку-інтернаті та які не мають працездатних родичів, зобов'язаних їх утримувати за законом. Як виняток, можуть прийматися особи похилого віку та інваліди, які мають працездатних дітей або родичів, зобов'язаних відповідно до закону їх утримувати, якщо ті з об'єктивних причин не можуть цього зробити. До психоневрологічного інтернату приймаються на державне утримання психічно хворі особи, які досягли пенсійного віку, інваліди I, II груп з психоневрологічними захворюваннями, старші за 18 років, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги, яким згідно з медичним висновком не протипоказане перебування в будинку-інтернаті, незалежно від наявності батьків або інших родичів, зобов'язаних їх утримувати за законом.

Особам, які перебувають на державному утриманні у будинках-інтернатах, виплачується 25% призначеної пенсії. Якщо розмір пенсії перевищує вартість їх утримання, то виплачується різниця між пенсією і вартістю утримання, але не менше 25% призначеної пенсії і не менше 20% мінімальної пенсії за віком. Інвалідам і пенсіонерам, які проживають у

будинку-інтернаті на платній основі, пенсія виплачується у повному розмірі.

Будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричні пансіонати, пансіонати для ветеранів війни і праці і психоневрологічні інтернати надають такі **види послуг**:

- забезпечення житлом, одягом, взуттям, постільною
- білизною, м'яким і твердим інвентарем та столовим посудом;
- забезпечення раціональним чотириразовим харчуванням з урахуванням віку і стану здоров'я осіб, що проживають в інтернаті, в межах натуральних норм харчування;
- забезпечення цілодобовим медичним обслуговуванням, консультативною допомогою, стаціонарним лікуванням на базі закріплених за інтернатом лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я;
- забезпечення слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами, зубним протезуванням, спеціальними засобами пересування, медикаментами та життєво необхідними ліками відповідно до медичного висновку;
- забезпечення комунально-побутовим обслуговуванням;
- організацію культурно-масової та оздоровчо - спортивної роботи з урахуванням стану здоров'я і віку мешканців будинку-інтернату;
- створення умов, що сприяють адаптації осіб, які пере бувають в інтернаті, у новому середовищі.

8.4. Соціальне обслуговування неповнолітніх.

Соціальне обслуговування неповнолітніх здійснюється в основному спеціалізованими соціальними закладами (стаціонарне соціальне обслуговування). Останнім часом більшого розвитку набувають різні види соціального обслуговування неповнолітніх за місцем проживання (вдома).

Можна виділити три основних **види соціального обслуговування дітей**:

- соціальне обслуговування дітей дошкільного віку в дошкільних дитячих закладах;
- соціальне обслуговування дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьків;
- соціальне обслуговування дітей з вадами фізичного або розумового розвитку.

Соціальне обслуговування дітей дошкільного віку в дошкільних дитячих закладах відповідно до Закону України «**Про освіту**» здійснюється в дошкільних навчальних закладах. Закон виділяє наступні види таких закладів: ясла; ясла-садки; дитячі садки; ясла-садки компенсуючого типу; будинки дитини; дитячі будинки інтернатного типу; ясла-садки сімейного типу; ясла-садки комбінованого типу; центри розвитку дитини; дитячі будинки сімейного типу.

Відповідно до Закону України «**Про дошкільну освіту**» від 11 липня 2001 р. основним видом закладів, що надає соціальні послуги неповнолітнім дошкільного віку, є дошкільний навчальний заклад.

Дошкільний навчальний заклад - це навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту.

Дошкільний навчальний заклад:

- задовольняє потреби громадян відповідної території в здобутті дошкільної освіти;
- забезпечує відповідність рівня дошкільної освіти вимогам Базового компонента дошкільної освіти;
- створює безпечні та нешкідливі умови розвитку, виховання та навчання дітей, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я відповідно до санітарно-гігієнічних вимог і забезпечує їх дотримання;
- формує у дітей гігієнічні навички та основи здорового способу життя, норми безпечної поведінки;
- сприяє збереженню та зміцненню здоров'я, розумовому, психологічному і фізичному розвитку дітей;

- здійснює соціально-педагогічний патронат, взаємодію із сім'єю;
- є осередком поширення серед батьків психолога - педагогічних та фізіологічних знань про дітей дошкільного віку.

Дошкільними навчальними закладами в Україні є:

- дошкільний навчальний заклад (ясла) для дітей віком від 2 місяців до 3 років, де забезпечуються догляд за ними, а також їх розвиток і виховання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти;
- дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) для дітей віком від 2 місяців до 6 (7) років, де забезпечуються догляд за ними, розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти;
- дошкільний навчальний заклад (дитячий садок) для дітей віком від 3 до 6 (7) років, де забезпечуються їх розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти;
- дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) компенсуючого типу для дітей віком від 2 до 7 (8) років, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, тривалого лікування та реабілітації. Дошкільні навчальні заклади (ясла-садок) компенсуючого типу поділяються на спеціальні та санаторні;
- будинок дитини - дошкільний навчальний заклад системи охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також для дітей з вадами фізичного та (або) розумового розвитку від народження до 3 (для здорових дітей) та до 4 (для хворих дітей) років;
- дошкільний навчальний заклад (дитячий будинок) інтернатного типу забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку, які перебувають у родинних стосунках та утримуються за рахунок держави;
- дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) сімейного типу для дітей віком від 2 місяців до 6 (7) років, які перебувають в родинних стосунках і де забезпечуються їх догляд, розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти;
- дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) комбінованого типу для дітей віком від 2 місяців до 6 (7) років, у складі якого можуть бути групи загального розвитку, компенсуючого типу, сімейні, прогулянкові, в яких забезпечується дошкільна освіта з урахуванням стану здоров'я дітей, їх розумового, психологічного, фізичного розвитку;
- дошкільний навчальний заклад (центр розвитку дитини), в якому забезпечуються фізичний, розумовий і психологічний розвиток, корекція психологічного і фізичного розвитку, оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома;
- дитячий будинок сімейного типу - дошкільний навчальний заклад, в якому виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, віком від 2 до 18 років.

Для забезпечення реалізації прав дитини на родинні зв'язки при загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей - сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, можуть створюватися дошкільні відділення.

Найбільш поширеним дошкільним дитячим закладом є дитячий садок із денним перебуванням і обслуговуванням у ньому дитини в робочі дні тижня.

Соціальне обслуговування дітей у державних і комунальних дошкільних та інтернатних навчальних закладах надається за плату, розмір якої встановлюється органами місцевого самоврядування.

Відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту» батьки або особи, які їх замінюють, вносять плату за харчування дітей у державному та комунальному дошкільному навчальному закладі в розмірі, що не перевищує **50%** у міській місцевості та **30%** у сільській місцевості від вартості харчування на день. Розмір плати зменшується на 50% для батьків, у сім'ях яких троє і більше дітей. Законом про Державний бюджет на відповідний рік встановлюється гарантований мінімум для визначення права на звільнення від плати за харчування дитини у державних і комунальних дошкільних закладах.

Інший порядок оплати перебування дитини у дошкільному навчальному закладі інтернатного типу. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «**Про невідкладні питання діяльності дошкільних та інтернатних навчальних закладів**» від 26 серпня 2002 № 1243 батьки або особи, які їх замінюють, щомісяця вносять плату в розмірі **20%** середньомісячного сукупного доходу на одного члена сім'ї за утримання одного вихованця у загальноосвітній школі-інтернаті, спеціалізованій школі-інтернаті I—III ступенів, загальноосвітній школі та професійно-технічному училищі соціальної реабілітації.

Від плати за утримання дітей в інтернатних навчальних закладах звільняються батьки або особи, які їх замінюють, із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «**Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям**». Підставою для звільнення є довідка про призначення такої допомоги, видана органами праці та соціального захисту.

Плата за утримання вихованців в інтернатних навчальних закладах не береться з одиноких матерів (батьків), які виховують дитину без батька (матері), у загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах, у спеціальних загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у спеціалізованих школах-інтернатах II-III ступенів (у загальноосвітніх закладах Міністерства культури і мистецтв I-III ступенів) із поглибленим вивченням окремих предметів та курсів для розвитку здібностей, обдарованості і таланту дітей, фізичної культури і спорту, військових та з посиленою військово-фізичною підготовкою, училищах олімпійського резерву та фізичної культури і спорту, в інших випадках, передбачених законодавством України (батьки і діти, потерпілі від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, діти працівників органів внутрішніх справ, які загинули під час виконання службових обов'язків, тощо).

Соціальне забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється спеціалізованими дитячими закладами: школами-інтернатами; дитячими будинками сімейного типу.

Метою створення дитячого будинку сімейного типу є подальше посилення державної допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, забезпечення якнайповнішого поєднання громадських, колективних і родинних форм виховання.

Дитячий будинок сімейного типу - це окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, що не перебуває у шлюбі (далі - батьки-вихователі), які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу, враховуючи рідних та прийомних, **не повинна перевищувати 10 осіб**. В окремих випадках за наявності сприятливих житлово-побутових умов та за бажанням батьків-вихователів у дитячому будинку сімейного типу може виховуватись більш як 10 дітей.

Діти сироти та діти із малозабезпечених сімей у шкільних навчальних закладах повинні забезпечуватися безплатними гарячими обідами, що є також одним із видів соціального забезпечення дітей. Безкоштовні гарячі обіди надаються лише у навчальні дні, і компенсація за неодержані обіди не проводиться.

Соціальне обслуговування дітей з вадами фізичного або розумового розвитку здійснюється дитячими будинками - інтернатами. Вони є соціально-медичними закладами для постійного проживання дітей віком від 4 до 18 років із вадами фізичного або розумового розвитку, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування. До дитячого будинку-інтернату приймаються на державне утримання діти віком від 4 до 18 років із вадами фізичного або розумового розвитку, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги і яким згідно з медичним висновком не протипоказано перебування в цьому закладі незалежно від наявності родичів, зобов'язаних за законом їх утримувати.

9. СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА АДАПТАЦІЯ

План

- 9.1. Соціальна реабілітація та адаптація інвалідів.
- 9.2. Соціальна адаптація безробітних.
- 9.3. Санаторно-курортне лікування.
- 9.4. Забезпечення протезно-ортопедичними виробами.

9.1. Соціальна реабілітація та адаптація інвалідів.

Соціальна реабілітація полягає у створенні умов для відновлення працездатності особи, яка в силу різних причин не може працювати. Вона здійснюється за рахунок коштів фондів загальнообов'язкового соціального страхування, а також за рахунок коштів Державного і місцевих бюджетів та фонду соціального захисту інвалідів.

Основними **видами соціальної реабілітації** є:

- професійна підготовка;
- надання освітніх послуг;
- медична реабілітація;
- соціально-побутова реабілітація.

За **суб'єктом** розрізняють реабілітацію *інвалідів та реабілітацію безробітних*. Що стосується реабілітації інвалідів, то необхідно пам'ятати, що законодавство окремо регулює реабілітацію інвалідів унаслідок загального захворювання та інвалідів унаслідок нещасного випадку та професійного захворювання. Різниця полягає у джерелах фінансування, а також в обсязі реабілітаційних заходів.

У системі соціального обслуговування як виду соціального забезпечення важлива роль належить **соціальній реабілітації та адаптації інвалідів**. *Це відповідний комплекс заходів, спрямованих на відновлення здоров'я і здібностей інваліда та створення йому необхідних умов і рівних можливостей у всіх сферах життєдіяльності.*

Основними **видами** реабілітаційних заходів для **інвалідів** є:

- медична,
- професійна,
- соціальна,
- фізична,
- психологічна,
- трудова реабілітація.

Соціально-медичним закладом для інвалідів I-III груп для тимчасового перебування незалежно від віку, які мають відповідні медичні показання і потребують вжиття заходів щодо професійної, соціальної та медичної реабілітації з метою забезпечення їх адаптації у суспільному житті, подальшої зайнятості, економічної і побутової самостійності, є **центр професійної, медичної та соціальної реабілітації інвалідів**. Він організовується у спеціально побудованих або пристосованих будівлях із приміщеннями, які повинні відповідати санітарно - гігієнічним та протипожежним вимогам, вимогам техніки безпеки, мати всі види комунального благоустрою для тимчасового перебування інвалідів.

Основним документом, що визначає види, форми й обсяг реабілітаційних заходів, оптимальні строки їх здійснення та конкретних виконавців, є **індивідуальна програма реабілітації інваліда**, яка розробляється медико - соціальними експертними комісіями з урахуванням місцевих можливостей, соціально-економічних, географічних і національних особливостей.

Індивідуальна програма реабілітації має рекомендаційний характер. Інвалід може відмовитися від того чи іншого виду, форми й обсягу реабілітаційних заходів або від реалізації програми в цілому. За наявності згоди інваліда з індивідуальною програмою реабілітації він зобов'язується активно сприяти її реалізації.

Відповідно до Закону України «**Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні**» від 21 березня 1991 р. держава гарантує інвалідам дошкільне виховання, здобуття

освіти на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям.

Дошкільне виховання, навчання інвалідів здійснюється в загальних або спеціальних дошкільних та навчальних закладах.

Професійна підготовка або перепідготовка інвалідів здійснюється з урахуванням медичних показань і протипоказань для наступної трудової діяльності. Вибір форм і методів професійної підготовки провадиться згідно з висновками медико-соціальної експертизи.

При навчанні, професійній підготовці або перепідготовці інвалідів поряд із загальними допускається застосування альтернативних форм навчання.

Обдаровані діти-інваліди мають право на безплатне вивчення музики, образотворчого, художньо-прикладного мистецтва у загальних навчальних закладах або спеціальних позашкільних навчальних закладах.

За інших рівних умов інваліди мають переважне право на зарахування до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів. Під час навчання пенсія і стипендія інвалідам виплачуються в повному розмірі.

Після закінчення навчального закладу інвалідам надається право вибору місця роботи з наявних варіантів або надається за їх бажанням право вільного працевлаштування.

У разі відмови у прийнятті на роботу, ненаданні роботи за спеціальністю інвалідові, направленому за розподілом після закінчення навчального закладу, або у разі недодержання інших умов трудового договору і законодавства про працю роботодавець відшкодовує витрати на його проїзд до місця роботи і назад до місця постійного проживання, а також витрати на проїзд супровідника, якщо він є необхідним.

З метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах (об'єднаннях), в установах і організаціях із звичайними умовами праці, в цехах і на дільницях, де застосовується праця інвалідів, а також займатися індивідуальною та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом.

Відмова в укладенні трудового договору або в просуванні по службі, звільнення за ініціативою адміністрації, переведення інваліда на іншу роботу без його згоди з мотивів інвалідності не допускається, за винятком випадків, коли за висновком медико-соціальної експертизи стан його здоров'я перешкоджає виконанню професійних обов'язків, загрожує здоров'ю і безпеці праці інших осіб або продовження трудової діяльності чи зміна її характеру та обсягу загрожує погіршенню здоров'я інвалідів.

Підбір робочого місця здійснюється переважно на підприємстві, де настала інвалідність, з урахуванням побажань інваліда, наявних у нього професійних навичок і знань, а також рекомендацій медико-соціальної експертизи.

Робоче місце інваліда - це окреме робоче місце або ділянка виробничої площі на підприємстві (об'єднанні), в установі та організації (далі - підприємство) незалежно від форм власності та господарювання, де створено необхідні умови для праці інваліда.

Ним може бути:

- звичайне робоче місце, якщо за умовами праці та з урахуванням фізичних можливостей інваліда воно може бути використано для його працевлаштування;

- **спеціалізоване робоче місце інваліда** - робоче місце, обладнане спеціальним технічним оснащенням, пристосуванням і пристроями для праці інваліда залежно від анатомічних дефектів чи нозологічних форм захворювання та з урахуванням рекомендацій медико-соціальної експертної комісії (МСЕК), професійних навичок і знань інваліда. Це робоче місце може бути створено як на виробництві, так і вдома.

Робоче місце вважається створеним, якщо воно відповідає встановленим вимогам робочого місця для інвалідів відповідної нозології, атестоване спеціальною комісією підприємства за участю представників МСЕК, органів Держнагляду охорони праці, громадських організацій інвалідів і введене в дію шляхом працевлаштування на ньому інваліда.

Підприємства (об'єднання), установи і організації (незалежно від форм власності і

господарювання), які використовують працю інвалідів, зобов'язані створювати для них умови праці з урахуванням індивідуальних програм реабілітації і забезпечувати інші соціально - економічні гарантії, передбачені чинним законодавством.

Органи місцевого самоврядування спільно з підприємствами (об'єднаннями), установами і організаціями, громадськими організаціями інвалідів, за участю відділень Фонду України соціального захисту інвалідів у областях, місті Києві. На підставі пропозицій органів праці та соціальної політики щорічно **визначають нормативи робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів.**

Нормативи робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів, визначаються для всіх підприємств (об'єднань), установ і організацій (незалежно від форм власності та господарювання) у розмірі **не менше 4%** від загальної чисельності працюючих; якщо працює *від 15 до 25 осіб - встановлюється норматив у кількості одного* робочого місця.

9.2. Соціальна адаптація безробітних.

Іншим видом соціального обслуговування є надання послуг безробітним. Відповідно до Закону України «**Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття**» безробітним надаються такі види соціальних послуг, які сприяють їх адаптації в суспільстві:

- професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації та профорієнтація;
- пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні;
- інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

Професійна підготовка, перепідготовка або підвищення кваліфікації зорієнтовані на забезпечення ефективної політики зайнятості населення, підвищення конкурентоспроможності особистості на ринку праці.

Професійне навчання організується державною службою зайнятості за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у професійно - технічних та вищих навчальних закладах, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності чи відомчого підпорядкування за наявності в них ліцензій на надання освітніх послуг.

Державна служба зайнятості здійснює професійне навчання застрахованих осіб, а також незастрахованих осіб - військовослужбовців Збройних Сил України, Прикордонних військ України, внутрішніх військ України, військ цивільної оборони, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Служби безпеки України, органів внутрішніх справ України, звільнених з військової служби у зв'язку із скороченням чисельності або штату без права на пенсію, та осіб, які вперше шукають роботу, інших незастрахованих осіб у разі їх реєстрації в установленому порядку як безробітних (надалі - безробітні), за їх згодою, у випадках, передбачених чинним законодавством.

Професійне навчання безробітних проводиться з урахуванням вимог ринку праці, перспектив розвитку регіону, в тому числі для того, щоб займатися підприємницькою діяльністю, що обумовлюється відповідним договором між особою та регіональним центром зайнятості.

Безробітним, які потребують професійного навчання, з метою визначення професійних інтересів, відповідності професійним вимогам і професійній придатності надаються послуги з профорієнтації.

З безробітними, які направляються державною службою зайнятості в навчальні заклади на професійне навчання, центри зайнятості, де вони зареєстровані, укладають відповідні договори та видають направлення на навчання. Професійне навчання безробітних здійснюється за денною формою навчання. Термін професійного навчання безробітних визначається навчальними планами. Виконавча дирекція Фонду направляє на навчання безробітних за рахунок коштів Фонду за професіями чи спеціальностями, термін навчання за якими понад 12 місяців.

Професійне навчання безробітних за робітничими професіями організується у навчальних закладах та на підприємствах, у тому числі шляхом курсового чи індивідуального навчання.

Професійне навчання безробітних за індивідуальними навчальними планами та навчальними програмами здійснюється відповідно до вимог державних стандартів безпосередньо на робочому місці у навчальному закладі та на підприємстві за робітничими професіями, в яких є потреба, та переважно за умови гарантії працевлаштування.

Слухачам, які завершили курс професійного навчання й успішно пройшли кваліфікаційну атестацію, за рішенням державної кваліфікаційної комісії видається документ встановленого зразка відповідно до чинного законодавства.

Термін підвищення кваліфікації безробітних за робітничими професіями та фахівців із вищою освітою шляхом стажування встановлюється від 1 до 3 місяців залежно від складності професії. **Період професійного навчання безробітного зараховується до його трудового стажу.** Відповідний запис про час навчання вноситься у встановленому порядку до трудової книжки (за її наявності у слухача).

9.3. Санаторно-курортне лікування.

Санаторно-курортне лікування належить до видів соціального обслуговування. Його суть полягає у тому, що органи праці та соціального захисту населення за рахунок коштів Державного бюджету забезпечують путівками до санаторно-курортних закладів, пансіонатів та будинків відпочинку громадян, які не працюють та отримують пенсію в органах праці та соціального захисту населення.

Працюючі інваліди і пенсіонери забезпечуються путівками за місцем роботи або за місцем обліку щодо санаторно-курортного лікування.

Особи, які застраховані в системі страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, забезпечуються путівками за рахунок коштів відповідного фонду. За рішенням комісії по соціальному страхуванню путівка видається застрахованій особі з частковою оплатою в розмірі 10%; 30%; 50% її вартості, або безкоштовно з врахуванням матеріального становища застрахованого.

Путівки за рахунок коштів Фонду страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності в спеціалізовані санаторії для лікування дитини, в дитячі і підліткові санаторії, а також в дитячі оздоровчі заклади видаються безплатно або за 10% їх вартості з врахуванням матеріального становища батьків. Для членів сім'ї застрахованої особи, які працюють на інших підприємствах, путівка за рішенням комісії може видаватися з частковою оплатою за 30%, або 50% її вартості. Путівка видається, як правило, за 20 днів до початку терміну заїзду в оздоровчий або лікувальний заклад.

Інваліди і пенсіонери, які проживають в інтернатних закладах системи соціального захисту населення, інваліди, які навчаються на денних відділеннях в освітніх закладах Міністерства праці та соціальної політики України, вищих навчальних закладах інших Міністерств, санаторно - курортними путівками і путівками до пансіонатів та будинків відпочинку забезпечуються органами праці та соціального захисту населення.

Особи, які перебувають на пенсійному обліку в інших органах, путівки на санаторно-курортне лікування одержують за місцем їх обліку в порядку, встановленому цими органами.

Особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, а також члени їх сімей одержують санаторно-курортні путівки в поліклініці або за місцем останньої роботи.

Ветеранів війни, які перебували на лікуванні в госпіталях, а також інвалідів та пенсіонерів, які мають захворювання на туберкульоз, та дітей-інвалідів віком до 16 років санаторно-курортними путівками забезпечують органи охорони здоров'я. Путівки на лікування видаються інвалідам, пенсіонерам не пізніше ніж за 10 днів до початку лікування.

Інваліди війни забезпечуються путівками на санаторно - курортне лікування позачергово щороку, але не частіше ніж один раз на календарний рік (із січня по грудень) у міру надходження путівок.

Учасники бойових дій забезпечуються путівками на санаторно-курортне лікування щороку в міру надходження путівок і мають першочергове право на їх одержання.

Учасники війни, особи, на яких поширюється чинність Закону України «**Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту**», забезпечуються путівками на санаторно-курортне лікування один раз на 2 роки в міру надходження путівок і мають переважне право на їх одержання.

Інваліди від загального захворювання, інваліди внаслідок репресій, а також пенсіонери з числа репресованих, які реабілітовані відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», ветерани праці, інваліди з дитинства, багатодітні матері, які удостоєні звання «Мати-героїня» або нагороджені орденом «Материнська Слава», мають переважне право на одержання путівки.

Усі інші пенсіонери забезпечуються путівками в порядку черги на загальних підставах, але не частіше ніж один раз за 2 календарні роки.

В окремих випадках застрахованій особі, яка згідно з висновком МСЕК потребує супроводжуючого, останньому видається друга путівка на тих самих умовах з поміткою «**супроводжуючий**».

Путівки до спеціалізованого санаторію (відділення санаторію) для лікування дитини у супроводі дорослого, а також до дитячих та підліткових санаторіїв видаються одному з працюючих батьків (матері або батькові) чи опікунів, за наявності медичних показань на санаторно-курортне лікування дитини, безкоштовно або за 10% вартості путівки з урахуванням матеріального стану батьків.

Комісія із соціального страхування може приймати рішення про виділення путівок відповідно до медичних показань для спільного санаторно-курортного лікування чоловіка, дружини та неповнолітніх дітей, у тому числі для члена сім'ї (дружини, чоловіка), який працює на іншому підприємстві. При видачі путівки членові сім'ї останній повинен надати довідку з місця його основної роботи або навчання про те, що він не користувався цією соціальною послугою. Такі путівки для членів сім'ї видаються з частковою оплатою за 10%, 30%, 50% її вартості з урахуванням матеріального стану застрахованої особи.

Кошти за часткову оплату вартості путівки вносяться до каси страхувальника за місцем роботи застрахованої особи з наступним перерахуванням на рахунок Фонду, при відсутності каси - через установу банку на рахунок Фонду за місцем реєстрації страхувальника.

9.4. Забезпечення протезно-ортопедичними виробами.

Ще одним видом соціального обслуговування є забезпечення громадян протезно-ортопедичними виробами. Їх виготовлення в Україні здійснюють казенні та державні протезно-ортопедичні підприємства Міністерства праці та соціальної політики України, а також підприємства, майстерні інших форм власності.

Інваліди, пенсіонери й інші громадяни України, які мають право на безплатне забезпечення протезно-ортопедичними виробами відповідно до чинного законодавства, забезпечуються ними за рахунок коштів Державного бюджету та Фонду України соціального захисту інвалідів через **Промислове об'єднання «Укрпротез»**.

Державні протезно-ортопедичні підприємства забезпечують громадян такими видами протезно-ортопедичних виробів: протези верхніх і нижніх кінцівок та пристосування до них, чохли на кукси, шкіряні рукавички на протези верхніх кінцівок, ортопедичні апарати, корсети, татори, бандажні вироби, обтуратори, реклінатори, протези молочних залоз із ліфом для них, відвідні пристосування при вроджених вивихах стегна, ортопедичні штани, ортопедичне взуття, взуття на протези, коляски для пересування, палиці, милиці й інші індивідуальні пристрої для компенсації втрачених функцій опорно-рухового апарату або користування з лікувально-профілактичною метою.

Протезами очей, зубів, щелеп, слуховими і голосоутворювальними апаратами, ендопротезами, сечо- та кало- приймачами й іншими засобами медичної реабілітації громадян забезпечують спеціалізовані заклади Міністерства охорони здоров'я України.

Особи, які згідно з висновком МСЕК або лікувально - профілактичного закладу потребують протезно - ортопедичних виробів, для оформлення замовлення на їх виготовлення мають звернутися в медичний відділ казенного або державного протезно-ортопедичного підприємства (цех, дільницю), до працівників виїзної медико - технічної бригади або до управлінь соціального захисту населення районних державних адміністрацій, виконкомів міських, районних у містах рад за місцем проживання.

Громадяни, які перебувають у лікувально - профілактичних закладах і потребують первинного протезування, замість довідки МСЕК подають довідку про потребу в протезуванні, підписану керівником цього закладу та завірену печаткою.

Тип протезно-ортопедичного виробу визначає лікар медичного відділу підприємства. Зміни або виправлення в карті протезування й замовленні, що стосуються діагнозу, шифру виробу, розмірів тощо, може зробити лише лікар, який призначив певний виріб. Готовий протезно - ортопедичний виріб видається особисто замовникові з обов'язковою приміркою; в окремих випадках допускається видача виробу, що не потребує примірки, іншій особі за наявності доручення на його одержання.

Направлення інвалідів до стаціонару казенного або державного протезно-ортопедичного підприємства здійснює заступник директора з медичної роботи після готовності виробу до першої примірки, а в клініку Науково-дослідного інституту з проблем соціального захисту населення - керівники державних протезно - ортопедичних підприємств, Міністерства праці та соціального захисту, управлінь соціального захисту населення обласних, Київської міської державної адміністрації за погодженням з об'єднанням «Укрпротез».

При первинному протезуванні інваліди в разі потреби забезпечуються лікувально-тренувальними протезами на строк, потрібний для формування кукси. Час перебування інвалідів у стаціонарі первинного та складного протезування або клініці Науково-дослідного інституту з проблем соціального захисту населення визначається залежно від складності протезування.

Протезно-ортопедичними виробами забезпечуються безплатно за рахунок коштів, передбачених у бюджеті на соціальний захист населення:

- інваліди всіх категорій незалежно від факту призначення і виду одержуваної пенсії;
- пенсіонери незалежно від виду одержуваної пенсії;
- особи похилого віку;
- діти до 16 років;
- підопічні будинків-інтернатів для громадян похилого віку, інвалідів та дітей;
- підопічні дитячих будинків і шкіл-інтернатів;
- особи, які навчаються в загальноосвітніх, професійних, навчально-виховних та вищих навчальних закладах (денна форма навчання);
- особи, які перебувають у лікувально-профілактичних закладах на стаціонарному лікуванні, потребують протезно - ортопедичної допомоги і не мають групи інвалідності;
- жінки, які потребують протезування молочних залоз.

Особи, які не належать до перелічених категорій громадян, протезно-ортопедичні вироби купують за готівку. Особи, які замовляють протезно-ортопедичні вироби власним коштом, вносять підприємству аванс у розмірі 80% їх вартості.

10. СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

План

- 10.1. Соціальне забезпечення та соціальне страхування: дихотомія співвідношення.
- 10.2. Накопичувальна система пенсійного страхування: система організації та реалізації.
- 10.3. Основні види пенсійних виплат із коштів Накопичувального фонду.
- 10.4. Форми недержавного пенсійного забезпечення.

10.1. Соціальне забезпечення та соціальне страхування: дихотомія співвідношення.

Серед українських політиків і фахівців **немає єдиної думки щодо змісту та співвідношення понять** «соціальне забезпечення» та «соціальне страхування». Про це, зокрема, свідчить і дискусія щодо назви закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Так, дехто вважає, що заміна назви нині чинного Закону України «Про пенсійне забезпечення» на «пенсійне страхування» не змінює, власне, змісту документа. Тоді як інші вважають, що це ґрунтовно змінює принципи матеріального забезпечення осіб похилого віку.

Очевидно, суперечки щодо термінології свідчать про недостатньо глибоке усвідомлення опонентами змісту та співвідношення понять «соціальне забезпечення» та «соціальне страхування». Тому є необхідність більш детально зупинитись на визначенні цих понять. Міжнародна Організація Праці (МОП) прийняла цей термін для постійного використання, оцінивши його, як «простий і доступний для розуміння всіма одного з всеохоплюючих виразів та найглибших сподівань людей усього світу». Відповідно до кодифікації МОП **сучасне розуміння терміна «соціальне забезпечення»** як системи права включає такі поняття: соціальне страхування, соціальне забезпечення, державна допомога, що фінансується за рахунок податків; провідентційні (ощадні) фонди тощо. *Таким чином, термін «соціальне забезпечення» є ширшим поняттям відносно терміна «соціальне страхування».* Останнє поняття є складовою частиною першого.

Концепція соціального забезпечення населення України, яка була схвалена Верховною Радою у грудні 1993 року, передбачила такий же підхід до предмета і співвідношення вказаних понять, зазначивши, що «система конкретних форм соціального забезпечення населення включає: матеріальне забезпечення шляхом соціального страхування у разі безробіття, тимчасової або постійної непрацездатності та соціальну допомогу непрацездатним і малозабезпеченим громадянам». Конституція України, прийнята парламентом у червні 1996 року, закріпила право громадян на соціальне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення.

Соціальне страхування можна собі уявити як соціальну систему, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги обов'язкового характеру, яка зможе діяти з найвищою ефективністю лише у тому випадку, якщо вона буде всеосяжною як з точки зору охоплення нею населення, так і з точки зору покриття ризиків. Кінцева мета полягає в реалізації плану, який захищав би всі верстви населення від усієї сукупності факторів нестабільності. Тобто всеосяжність та універсальність є рисами системи та одним із засобів символічного стирання класових відмінностей у сфері соціального простору.

До **основних організаційних принципів соціального забезпечення належить: страхування, забезпечення та опіка (допомога).** Характерною рисою **принципу страхування** є те, що *фінансування соціальних виплат здійснюється за рахунок внесків до соціального страхування, а також тісна взаємозалежність між внесками і обсягом соціальних виплат (послуг).* Розмір соціальних виплат зорієнтований на обсяг індивідуальних внесків, тобто на попередній внесок застрахованого. Іншими словами: соціальні виплати еквівалентні або майже еквівалентні внескам. Тим самим принцип страхування, що застосовується як в приватних страхових компаніях, так і в системі соціального страхування,

найкраще відповідає ринковим принципам справедливості винагороди відповідно до особистого вкладу та особистої відповідальності. Одночасно тісний зв'язок між очікуваним розміром соціальної виплати і величиною власних внесків значно обмежує безпідставне одержання виплат (послуг), можливість того, що будь-яка особа одержить зайвий розмір соціальної виплати.

Ігнорування залежності обсягу соціальних послуг від попереднього внеску їх одержувача - індивідуальних внесків до системи соціального забезпечення - на практиці може породжувати (і породжує) груповий егоїзм та необмежені зазіхання, особливо тих, хто ближче стоїть до «розподільчого корита», на розмір пенсій, соціальних допомог та різні види обслуговування. Поряд з цим принцип страхування доповнюється в рамках системи соціального страхування тим, що при наданні допомоги, крім орієнтації на індивідуальні внески, мають значення і елементи солідарного перерозподілу. Принцип страхування відіграє дуже важливу роль при практичному застосуванні. Зокрема, завдяки його дії від системи соціального страхування відлучаються ті особи, які не здійснили попереднього вкладу в систему у вигляді сплачених внесків. Це позитивно сприймається застрахованими особами.

Принцип забезпечення полягає в тому, що фінансування соціальних виплат здійснюється за рахунок загальних податків. Допомога надається незалежно від сплачених раніше внесків, сторонні доходи або майновий стан одержувача допомоги не враховується. Система соціального забезпечення, побудована на принципі забезпечення, залежна від стану державного бюджету та від політичної мети уряду, який перебуває при владі. Система, що побудована на фінансуванні із джерел платників податків, не завжди може працювати стабільно. При перевантаженнях державних фінансів (наприклад, під час передвиборної кампанії) або ж у напружені для бюджету моменти можуть бути затримки чи навіть зменшення розмірів соціальних виплат, інші негативні наслідки. Проте у визначених, суворо обмежених сферах соціального захисту застосування принципу забезпечення є доцільним і навіть необхідним. Прикладом може служити забезпечення жертв війни чи політичних репресій тощо. Інколи цей принцип застосовують із вищих політичних міркувань.

Принцип опіки (допомоги) характеризується тим, що соціальне забезпечення зорієнтоване на індивідуальну нужденність одержувача, а фінансування здійснюється із бюджету. Розмір допомоги не залежить від раніше сплачених внесків. Однак допомога надається лише у випадку неможливості для одержувача самостійно вийти із скрутного становища за рахунок власних доходів і майна. Всі три принципи організації соціальної безпеки в країнах з ринковою економікою займають у соціальній політиці своє місце. їх не можна протиставляти один одному. Лише завдяки поєднанню цих принципів, взаємодії страхування, забезпечення та опіки система соціального забезпечення в цілому здатна ефективно виконувати свої завдання.

10.2. Накопичувальна система пенсійного страхування: система організації та реалізації.

Суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є:

- застраховані особи й члени їхніх сімей та/або спадкоємці;
- особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів;
- підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення;
- накопичувальний фонд;
- недержавні пенсійні фонди;
- юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами;
- зберігач;
- страхові організації.

Накопичувальний фонд створюється Пенсійним фондом як цільовий позабюджетний фонд. Адміністративне управління Накопичувальним фондом здійснює виконавча дирекція

Пенсійного фонду. Управління пенсійними активами Накопичувального фонду здійснюється компаніями з управління активами.

Застрахована особа, яка сплачує (за яку сплачують) страхові внески до Накопичувального фонду, має право спрямувати ці страхові внески до будь-якого недержавного пенсійного фонду.

При цьому застрахована особа подає територіальному органу Пенсійного фонду та страхувальнику **такі документи:**

- заяву про обрання недержавного пенсійного фонду;
- заповнену картку за формою, встановленою правлінням Пенсійного фонду, в якій зазначаються відомості про обраний недержавний пенсійний фонд;
- копію пенсійного контракту, укладеного застрахованою особою з обраним недержавним пенсійним фондом.

Джерелами формування коштів Накопичувального фонду є:

- страхові внески застрахованих осіб, що спрямовуються до Накопичувального фонду;
- інвестиційний дохід, що утворюється внаслідок розміщення та інвестування коштів Накопичувального фонду в порядку, встановленому Законом;
- суми від фінансових санкцій, застосованих відповідно до Закону «**Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування**» та інших законів до юридичних і фізичних осіб за порушення встановленого законодавством порядку нарахування, обчислення й сплати страхових внесків, що спрямовуються до Накопичувального фонду, та використання коштів Накопичувального фонду, а також суми адміністративних стягнень, накладених відповідно до Закону на посадових осіб та громадян за ці порушення.

Кошти Накопичувального фонду використовуються на:

- інвестування з метою отримання доходу на користь застрахованих осіб;
- оплату договорів страхування довічних пенсій або здійснення одноразових виплат;
- оплату послуг компаній з управління активами;
- оплату послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду, пов'язаних з адміністративним управлінням Накопичувальним фондом, у тому числі на проведення тендерів, у порядку та розмірах, установлених Радою Накопичувального фонду;
- оплату послуг радника (радників) з інвестиційних питань;
- оплату послуг зберігача;
- оплату послуг із проведення планової аудиторської перевірки.

Забороняється використання коштів Накопичувального фонду не за призначенням та для забезпечення виплати пенсій та надання соціальних послуг із солідарної системи. Кошти Накопичувального фонду є власністю застрахованих осіб, які сплачували страхові внески до цього фонду, та належать кожній застрахованій особі в частині, облікованій на її накопичувальному пенсійному рахунку.

Управління пенсійними активами здійснюється компаніями з управління активами, визначеними Радою Накопичувального фонду за результатами тендера, з якими Пенсійним фондом укладені договори.

Компанії з управління активами обираються з числа компаній, які:

- мають не менше п'яти років досвіду роботи з управління активами на фінансових ринках України та/або світу, перелік яких визначається в технічному завданні тендера;
- мали одночасно в управлінні активи в сумі, розмір якої встановлюється в технічному завданні тендера;
- підтримують власний капітал, який визначається згідно із законодавством України, у сумі, еквівалентній 1 млн. євро за офіційним обмінним курсом Національного банку України на день подання заяви на отримання ліцензії;
- відповідають вимогам, встановленим Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку щодо кваліфікаційного рівня і досвіду роботи фахівців, які безпосередньо виконуватимуть функції, передбачені технічним завданням тендера.

Повноваження компанії з управління активами можуть бути припинені Радою

Накопичувального фонду за поданням Пенсійного фонду, зберігача, органів, що здійснюють державний нагляд у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, у разі:

- порушення умов договору, укладеного з Пенсійним фондом;
- порушення положень основних напрямів інвестиційної політики та нормативів інвестування коштів Накопичувального фонду;
- дій або бездіяльності, що призвели до зменшення пенсійних активів Накопичувального фонду за результатами бюджетного року на суму, яка перевищує встановлений у договорі відсоток загальної суми коштів Накопичувального фонду, якщо таке зменшення не зумовлено об'єктивними змінами на фінансовому ринку;
- анулювання ліцензії на провадження професійної діяльності з управління активами в частині пенсійних активів.

Зберігач - це банк, який здійснює свою діяльність відповідно до законодавства про банки і банківську діяльність та відповідає вимогам цього Закону щодо зберігання та обслуговування коштів Накопичувального фонду.

За результатами тендера Пенсійний фонд укладає із зберігачем договір строком на п'ять років. Зазначений договір схвалюють Рада Накопичувального фонду та Наглядова рада зберігача.

Кошти Накопичувального фонду обслуговуються лише одним зберігачем, який повинен **відповідати таким вимогам:**

- мати ліцензію Національного банку України на здійснення всіх видів банківських операцій та ліцензію Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку на право провадження професійної депозитарної діяльності зберігача цінних паперів;
- мати розмір регулятивного капіталу в сумі, еквівалентній **не менше ніж 40 млн. євро** за офіційним обмінним курсом Національного банку України;
- мати посадових осіб, які здійснюють безпосереднє керівництво підрозділами з виконання депозитарної діяльності зберігача цінних паперів і мають відповідну вищу освіту та досвід роботи в банківській чи фінансовій сфері **не менше п'яти років**;
- не бути компанією з управління активами, пов'язаною особою компанії з управління активами та її пов'язаних осіб;
- не бути кредитором органів Пенсійного фонду або компаній з управління активами, із якими зберігачем укладено договір про зберігання пенсійних активів;
- не бути пов'язаною особою аудитора Накопичувального фонду та його пов'язаних осіб.

Зберігач виконує такі функції:

- у встановленому порядку відкриває рахунок Накопичувального фонду, здійснює розрахунково-касові операції у грошових коштах та операції по рахунку у цінних паперах Накопичувального фонду і забезпечує зберігання грошових надходжень до Накопичувального фонду та цінних паперів, що становлять його пенсійні активи, а також інших документів, пов'язаних із формуванням та використанням пенсійних активів;
- у встановленому порядку відкриває та здійснює розрахунково-касові операції по рахунку Пенсійного фонду, на якому акумулюється резерв коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах, забезпечує їх зберігання;
- здійснює операції по активах у цінних паперах, сформованих за рахунок резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;
- здійснює розміщення резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах на депозитних рахунках із виплатою відсотків у розмірах, передбачених відповідним договором;
- виконує доручення виконавчої дирекції Пенсійного фонду щодо перерахування коштів у сумі, облікованій на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи, до недержавного пенсійного фонду, страхової організації для оплати договору страхування довічної пенсії або одноразової виплати застрахованій особі чи спадкоємцям;
- виконує доручення виконавчої дирекції Пенсійного фонду щодо перерахування

коштів Накопичувального фонду для оплати витрат, пов'язаних з адміністративним управлінням Накопичувальним фондом, виплати винагороди раднику з інвестиційних питань, компаніям з управління активами, зберігачу, аудитору Накопичувального фонду;

- виконує інші функції.

Зберігач зобов'язаний забезпечити відокремлене зберігання та окремий облік коштів Накопичувального фонду, що інвестуються кожною з компаній з управління активами та пенсійних активів у цінних паперах, які перебувають у їх управлінні.

10.3. Основні види пенсійних виплат із коштів Накопичувального фонду.

Застрахована особа в разі досягнення пенсійного віку має право на отримання довічної пенсії або одноразової виплати за рахунок коштів Накопичувального фонду, облікованих на її накопичувальному пенсійному рахунку. Страхування й виплата довічної пенсії здійснюється згідно із Законом України «Про страхування» страховою організацією, обраною застрахованою особою.

Розмір довічної пенсії розраховується страховою організацією актуарно, виходячи з вартості оплаченого договору страхування довічної пенсії, з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією, видатків, пов'язаних із подальшим інвестуванням зазначених сум, та з урахуванням середньої для чоловіків і жінок величини тривалості життя. Виплата довічної пенсії здійснюється у строки і в порядку, що визначені договором страхування довічної пенсії. Одноразова виплата застрахованій особі з коштів Накопичувального фонду здійснюється територіальним органом Пенсійного фонду. Пенсійні виплати, що здійснюються застрахованим особам за рахунок коштів Накопичувального фонду, підлягають оподаткуванню відповідно до законів України про оподаткування.

Договір страхування довічної пенсії укладається між застрахованою особою та страховою організацією відповідно до законодавства про страхову діяльність після досягнення застрахованою особою пенсійного віку. Для укладення договору страхування довічної пенсії застрахована особа подає страховій організації протягом місяця до досягнення пенсійного віку заяву за формою, встановленою страховою організацією. Застрахована особа повідомляє територіальному органу Пенсійного фонду про обрану нею страхову організацію та подає письмову заяву про перерахування коштів для оплати договору страхування довічної пенсії до цієї страхової організації. Територіальний орган Пенсійного фонду зобов'язаний не пізніше ніж через десять календарних днів із дня отримання такої заяви забезпечити перерахування коштів застрахованої особи в сумі, облікованій на її накопичувальному пенсійному рахунку, до обраної нею страхової організації. У разі неподання застрахованою особою такої заяви протягом місяця з дня досягнення нею пенсійного віку територіальний орган Пенсійного фонду зобов'язаний з'ясувати причини неподання заяви та запропонувати застрахованій особі укласти договір страхування довічної пенсії. У разі відмови застрахованої особи від укладення цього договору, крім випадків відмови у зв'язку з виявленням бажання працювати і одержувати пенсію за віком із більш пізнього строку, територіальний орган Пенсійного фонду самостійно укладає договір страхування довічної пенсії з установленим періодом на користь цієї застрахованої особи та перераховує страховій організації кошти в сумі, облікованій на її накопичувальному пенсійному рахунку.

При цьому вартість оплати договору страхування довічної пенсії з установленим періодом не повинна перевищувати середню вартість оплати договорів страхування довічної пенсії цього виду для осіб відповідного пенсійного віку. Така середня вартість оплати договору страхування довічної пенсії визначається виходячи з останньої інформації про вартість оплати договорів страхування довічних пенсій, опублікованої страховими організаціями.

Територіальний орган Пенсійного фонду має право **відмовити** застрахованій особі в перерахуванні коштів страховій організації у випадках:

- якщо договір страхування довічної пенсії укладено з особою, яка не має права на

одержання довічної пенсії;

- якщо договір страхування довічної пенсії укладено зі страховою організацією, яка не відповідає вимогам, установленим Законом для страхових організацій, які можуть здійснювати страхування й виплату довічних пенсій, передбачених Законом «**Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування**»;

- якщо договір страхування довічної пенсії укладено з порушенням або суперечить вимогам цього Закону та іншим нормативно-правовим актам;

- якщо територіальним органом Пенсійного фонду або застрахованою особою вже укладено договір страхування довічної пенсії;

- якщо сума пенсійних активів, облікованих на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи, є меншою від мінімальної суми коштів, необхідних для оплати договору страхування довічної пенсії.

В інших випадках відмова в перерахуванні коштів для оплати договору страхування довічної пенсії не допускається. Відомості про укладення договору страхування довічної пенсії, про перерахування коштів для оплати цього договору вносяться до системи персоналізованого обліку. Порядок вибору та зміни страхових організацій, із якими укладаються договори страхування довічної пенсії, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Умови та порядок отримання одноразової виплати. У разі якщо сума належних застрахованій особі на момент набуття права на пенсію пенсійних активів не досягає мінімальної суми коштів, необхідної для оплати договору страхування довічної пенсії, визначеної Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України, то ця особа (а в разі її смерті - члени її сім'ї чи спадкоємці) має право **на отримання одноразової виплати**.

На вимогу застрахованої особи одноразова виплата здійснюється в разі виїзду цієї особи **за кордон на постійне місце проживання**.

Якщо застрахована особа визнана інвалідом I або II групи і набуває права на пенсію у зв'язку з інвалідністю відповідно до Закону, належні їй пенсійні активи використовуються за її вибором у такому порядку:

- на отримання одноразової виплати незалежно від достатності суми коштів для оплати договору страхування довічної пенсії;

- на оплату договору страхування довічної пенсії після досягнення нею пенсійного віку в разі достатності суми коштів для оплати договору страхування довічної пенсії.

Пенсійні активи, належні застрахованій особі, визнаній інвалідом III групи, залишаються в Накопичувальному фонді, а після досягнення нею пенсійного віку використовуються на оплату договору страхування довічної пенсії, а в разі недостатності суми коштів для оплати такого договору - на отримання одноразової виплати.

У разі смерті застрахованої особи до досягнення нею пенсійного віку належні їй пенсійні активи успадковуються в порядку, визначеному Цивільним кодексом України, якщо застрахована особа не визначила конкретних осіб, які мають право на їх отримання.

Застрахована особа має право у будь-який час визначити конкретних осіб, які мають право на отримання коштів у сумі, облікованій на її накопичувальному пенсійному рахунку, в разі її смерті, та визначити, в яких частках повинні бути розподілені між ними зазначені кошти.

Особи, які мають право на отримання у спадщину коштів у сумі, облікованій на накопичувальному пенсійному рахунку померлої особи, і не досягли пенсійного віку, можуть подати заяву про спрямування цих коштів до Накопичувального фонду та облік на їхньому накопичувальному пенсійному рахунку. При цьому зазначені кошти не оподатковуються.

У разі відсутності в померлої застрахованої особи спадкоємців належні їй пенсійні активи враховуються у складі інвестиційного доходу Накопичувального фонду, про що робиться позначка в її персональній обліковій картці в системі персоналізованого обліку та надається повідомлення зберігачу. Для отримання одноразової виплати застрахована особа або члени її сім'ї чи спадкоємці подають до територіального органу Пенсійного фонду заяву та

документи, що підтверджують їх право на отримання цієї виплати. Одноразова виплата здійснюється протягом п'яти робочих днів після отримання заяви та необхідних документів.

Види довічних пенсій:

- довічна пенсія з установленим періодом;
- довічна обумовлена пенсія;
- довічна пенсія подружжя.

Довічна пенсія з установленим періодом - щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, але не менше ніж протягом десяти років із дня її призначення. У разі смерті пенсіонера право на отримання призначеної довічної пенсії протягом установленого періоду мають спадкоємці, зазначені в договорі страхування довічної пенсії або визначені відповідно до Цивільного кодексу України.

Довічна обумовлена пенсія - щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера.

У разі якщо загальна сума довічної обумовленої пенсії, виплачена пенсіонеру на момент смерті, є меншою, ніж сума вартості договору страхування довічної пенсії на час його укладення, різниця коштів між зазначеними сумами виплачується спадкоємцям, зазначеним у договорі страхування довічної пенсії або визначеним відповідно до Цивільного кодексу України.

Довічна пенсія подружжя - щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, а після його смерті - його чоловіку (дружині), який (яка) досягли пенсійного віку, протягом їхнього життя.

Застрахована особа має право вільного вибору одного із зазначених видів довічних пенсій. Вид довічної пенсії, обраний застрахованою особою, зазначається в договорі страхування довічної пенсії.

Дострокове припинення дії договору страхування довічної пенсії за бажанням сторін забороняється.

Страхові внески до Накопичувального фонду сплачуються застрахованими особами, яким на день їх запровадження не виповнилося: чоловікам 40, жінкам 35 років.

Застраховані особи - *чоловіки віком від 40 до 50 років, а жінки - від 35 до 45 років* можуть прийняти рішення щодо перерахування страхових внесків до Накопичувального фонду протягом року з дня запровадження цих внесків. Якщо ці особи не прийняли рішення щодо перерахування внесків до Накопичувального фонду в зазначений строк, то вони втрачають право на перерахування таких внесків до Накопичувального фонду.

Чоловіки, яким на день запровадження страхових внесків до Накопичувального фонду виповнилося *50 років, та жінки, яким на день запровадження цих внесків виповнилося 45 років, не мають права* та обов'язку сплачувати страхові внески до Накопичувального фонду.

Максимальний розмір страхових внесків, що спрямовуються до Накопичувального фонду, не може перевищувати **7 відсотків** суми заробітної плати (доходу).

10.4. Форми недержавного пенсійного забезпечення.

Основу системи недержавного пенсійного забезпечення становлять недержавні пенсійні фонди, які за **типами** поділятимуться на **відкриті, корпоративні та професійні**. В рамках цієї системи працівники матимуть можливість, тільки в разі бажання майбутнього пенсіонера, додатково до заощаджень у загальнообов'язковій системі перераховувати внески до обраного недержавного пенсійного фонду. Система недержавних пенсійних фондів дасть можливість залучати і кошти роботодавців до формування пенсійних заощаджень їхніх працівників.

Розмір пенсії у такій системі залежатиме від розміру страхових внесків, терміну, протягом якого ці внески накопичувались, та розміру отриманого на них інвестиційного доходу. Законом України «**Про недержавне пенсійне забезпечення**» встановлено жорсткі вимоги до процедури заснування недержавних пенсійних фондів. Окреслено і вимоги до банків-зберігачів, визначено їхні функції та межі відповідальності за цільове використання

добровільних пенсійних заощаджень.

Пенсійні фонди можуть здійснювати такі **види пенсійних виплат**:

- пенсія на визначений строк;
- одноразова пенсійна виплата.

Підставами для здійснення пенсійних виплат є досягнення учасником фонду пенсійного віку, визначеного у договорі страхування визнання учасника фонду інвалідом; медично підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) учасника фонду; виїзд учасника фонду на постійне місце проживання за межі України; смерть учасника фонду.

На сьогодні відомі **три** схеми недержавного пенсійного страхування, які вже працюють в Україні. Це послуги *недержавних пенсійних фондів, пенсійна програма банків і корпоративний пенсійний фонд державних підприємств*. Суть їх однакова: кожна людина може забезпечити свою старість, не розраховуючи на державу, а уклавши угоду з недержавним пенсійним фондом.

Згідно з укладеною угодою, вкладник перераховує на свій пенсійний рахунок певну частину заробітної плати, а вийшовши на пенсію, окрім обов'язкової державної, отримує і додаткову допомогу (довічно або певний період, залежно від укладеного договору). У випадку смерті власника сума вкладу переходить у спадок.

Зі свого боку пенсійний фонд розміщує «пенсійні» гроші у прибуткові проекти і, таким чином, дає змогу убезпечити кошти від інфляції та стабільно нараховувати відсотки за вкладами. До речі, пенсійні фонди у світі посідають перші місця у рейтингу привабливості серед інших інвестиційних структур.

Кожна зі згадуваних програм має свої позитиви й негативи.

Пенсійний фонд державного підприємства є корпоративним. Це означає, що в програмі задіяні кошти саме цього підприємства, тобто його прибутки (статутом компанії має бути визначено, що на пенсійне забезпечення може бути нараховано певний відсоток прибутку).

Узяти участь у цій програмі можуть тільки працівники підприємства, до того ж тільки ті, які пропрацювали на ньому не менше п'яти років. Отже, безперечним плюсом програми для споживачів є те, що гроші відраховуються до пенсійного фонду не із зарплати, а з прибутку підприємства. Відтак, нічого не втрачаючи, вони отримують додаткову пенсію.

Недоліком тут є те, що програма «закривається» тільки на конкретному державному підприємстві. До того ж підприємство саме визначає рівень додаткової пенсії. Підприємствам поки що не вдалося остаточно вирішити проблему убезпечення пенсійних коштів від інфляції.

Послуги щодо забезпечення альтернативною пенсією всіх бажаючих надають недержавні пенсійні фонди і пенсійна система банків.

Перерахувати кошти на особистий пенсійний рахунок може як підприємство, так і сам громадянин. Схема роботи недержавного пенсійного фонду в загальних рисах така: фонд залучає кошти й інвестує їх, з отримуваних прибутків нараховуються відсотки і виплачуються пенсії. Особливістю вітчизняних пенсійних фондів є те, що через недостатність інвестиційно привабливих підприємств пенсійні гроші доводиться розміщувати в банку. Тобто малі недержавні пенсійні фонди на цьому етапі є посередниками між клієнтом і одним із банків. Недоліком цих фондів є те, що їхню діяльність не оформлено законодавчо у повній мірі.

11. ПРОФЕСІЙНІ ЯКОСТІ ФАХІВЦЯ У ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ/СОЦІАЛЬНОГО ІНСПЕКТОРА

План

- 11.1. Особисті якості фахівця у галузі соціального захисту.
- 11.2. Професійні вимоги до соціального інспектора.
- 11.3. Професійне становлення соціального інспектора.
- 11.4. Професіоналізм як стандарт діяльності соціального інспектора.
- 11.5. Функціональні обов'язки та правовий статус інспектора з соціальної допомоги.

11.1. Особисті якості фахівця у галузі соціального захисту.

Професійна діяльність в будь-якій галузі народного господарства потребує від працівників певного набору знань, вмінь та особистісних якостей, і в першу чергу це необхідно при роботі з людьми, що опинились в складних життєвих обставинах.

Набір знань, умінь, якостей інспектора з соціальної допомоги може варіюватися залежно від специфіки особистості і соціально-психологічних умов, професійного самовизначення і навчання. Проте існують і базові вимоги до компетентності, професійної поведінки, моральних принципів, без дотримання яких неможливе повноцінне досягнення цілей та завдань соціальної допомоги, ефективна діяльність якої, спрямована на досягнення соціальної справедливості, забезпечення соціально-економічних змін в життєзабезпеченні людини.

Соціальні інспектори у своїй щоденній діяльності нерідко опиняються перед складними моральними проблемами, що змушує їх діяти відповідно до своїх моральних переконань, оскільки такі ситуації недостатньо врегульовані законодавством. Це актуалізує значущість для соціальної допомоги етики – вчення про мораль, яка аналізує її природу, характер і структуру (моральна свідомість, моральні відносини, моральна діяльність), категорії моралі (добро і зло, справедливість і несправедливість, честь, гідність тощо), на підставі яких формуються моральні принципи, норми, цінності, правила поведінки, теоретично обґрунтовується певна система моральних переконань.

Соціальна допомога як окремих вид професійної практичної діяльності тільки розпочала формування своєї професійної етики, але так як вона працює в одній площині з соціальною роботою і багато в чому може слугувати уже визначеними для неї морально-етичними професійними принципами.

Міжнародна Федерація соціальних працівників (МФСП) в професійній своїй діяльності використовує два основоположних документи: **Міжнародну декларацію етичних принципів соціальної роботи** та **Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників**. Ці документи становлять головні етичні принципи професії соціального працівника, рекомендують методи знаходження рішень за умов етичної дилеми, розглядають питання взаємозв'язку соціальних працівників із клієнтами, колегами та іншими особами, залученими до цієї сфери. Ці документи постійно використовують, переглядають і вдосконалюють. Зважаючи на те, що клієнтами як соціальних працівників так і інспекторів з соціальної допомоги є соціально незахищені категорії населення то і морально-етичні принципи роботи з ними майже не відрізняються. Отже за основу формування морально-етичних вимог до інспектора з соціальної допомоги ми можемо взяти Міжнародну декларацію етичних принципів соціальної роботи та Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників з поправкою на деяку специфіку притаманну суто соціальній допомозі.

Ефективність соціальної допомоги залежить не тільки від рівня підготовки фахівця, його знань і досвіду, а й від особистісних характеристик, якостей, світоглядної сфери і життєвої позиції. Інспектор з соціальної допомоги повинен виробити для себе певну систему цінностей, яка має узгоджуватися із сутністю і змістом його професійної діяльності, суспільними нормами і традиціями тощо. Більшість клієнтів вважає, що краще їх зрозуміє людина, яка має професійний і життєвий досвід, вміє проїнятися почуттями та проблемами співрозмовника.

Соціальна допомога належить до виснажливих у фізичному та психологічному плані професій, оскільки інспектори з соціальної допомоги мають справу із складними і обтяжливими сторонами людського життя. Таку роботу супроводжує надмірна втрата психічної енергії, що спричинює втому та емоційне виснаження. Процес соціальної допомоги не завжди буває успішним і результативним, інспектори зазнають невдач, переживають розчарування, набувають негативного досвіду.

Опитування клієнтів соціальних служб засвідчили, що вони хотіли б бачити інспекторів з соціальної допомоги наділеними такими особистими якостями як: доброзичливість, чесність, чуйність, приязність, співчутливість, безкорисливість, урівноваженість та навичками спілкування - вмінням вислуховувати та конструктивно консультивати і давати поради. Не хотіли б клієнти йти за допомогою до інспекторів знервованих, агресивних, користололюбивих, пихатих, нечесних, жорстоких, фахово необізнаних. У спілкуванні клієнти негативно оцінюють: грубість, неповагу до людей, гидливість, неввічливість, зухвалість, недоброзичливість. У ставленні до роботи: байдужість до клієнтів, постійний поспіх, безвідповідальність, несумлінність, небажання допомогти, легковажність, некомпетентність, тощо.

Проведені наукові дослідження показали що з перерахованих особистісних якостей які зазначили клієнти системи соціального захисту можна виділити три основні групи: психофізіологічні, психологічні, психолого-педагогічні якості. До психофізіологічних якостей належать психічні процеси (сприйняття, пам'ять, уява, мислення), психічні стани (втома, апатія, стрес, тривожність, депресія), увага як стан свідомого та вольового прояву (стриманість, індиферентність, наполегливість, послідовність, імпульсивність) і саме від них залежать здатність до цього виду діяльності. Психологічна невідповідність вимогам професії особливо різко виявляється у складних ситуаціях, за необхідності мобілізації всіх особистих ресурсів для розв'язання складних, соціально-економічних проблем.

Через психологічні якості характеризують інспектора з соціальної допомоги як особистість. До цієї групи якостей належать самоконтроль та вміння переключатися і управляти власними емоціями, стресовитривалість, самокритичність, об'єктивна оцінка власних вчинків. Вони допомагають уникнути професійних стресів та цілеспрямовано використовувати ефективні методи і технології саморозвитку та творчого потенціалу.

Від психолого-педагогічних якостей залежить ефект особистої привабливості через такі якості як: комунікабельність (уміння швидко налагоджувати контакт із людьми); емпатійність (виявлення установок і очікувань, клієнтів, співпереживання); атрактивність (зовнішня привабливість особистості); красномовність (вміння переконливо та майстерно говорити) тощо. У формуванні якостей, необхідних інспекторові з соціальної допомоги, для успішного виконання професійних обов'язків і спілкування з клієнтами, суттєву роль відіграють природні дані, прагнення до самовизначення, самоутвердження, бажання вчитися, ціннісні орієнтації і вольові зусилля людини, яка обрала цю складну професію.

Визначальним чинником придатності людини для професійної діяльності з надання допомоги є система її цінностей, яка визначає ефективність практичної реалізації. Переконаність в абсолютній цінності кожної людини має бути базисною психологічною установкою, підґрунтям ціннісної орієнтації інспектора з соціальної допомоги. Якщо абітурієнт, вирішивши стати інспектором з соціальної допомоги, на якомусь етапі виявив суттєві розходження між власними установками і системою цінностей соціальної допомоги як фаху, краще всього переорієнтуватися на інший професійний напрям підготовки.

11.2. Професійні вимоги до соціального інспектора.

Соціальний інспектор – це фахівець у галузі соціального забезпечення та обслуговування і повинен досконало знати економічні, правові, психологічні та моральні регулятори життєдіяльності людей, бути здатним і готовим надати їм підтримку кваліфіковано та доброзичливо. Незалежно від конкретних умов професійної діяльності **інспектор** з соціальної допомоги **повинен**:

- знати теоретичні та методологічні засади соціальної допомоги, її історичні корені, традиції, вітчизняний і зарубіжний досвід, сучасні завдання, методи організації соціального захисту населення;

- мати навички соціально-економічного та ситуаційного аналізу, діагностики умов і рівня життєзабезпечення різних соціальних категорій та груп населення;

- вміти проводити соціально-економічні дослідження, прогнозувати розвиток соціальних процесів і враховувати їх результати у своїй роботі;

- перевіряти достовірність отриманої інформації та наданої документації;

- знати нормативно-правову базу соціально-економічного захисту прав клієнтів;

- визначати рівні та форми надання соціальної допомоги клієнтам;

- контролювати цільове використання коштів для соціального захисту окремих категорій населення згідно чинного законодавства;

- володіти організаторськими здібностями, навичками комунікабельності;

- тощо.

Теоретичні положення про суспільне призначення, сутність соціальної допомоги, нормативні вимоги до неї, аналіз реальної практики фахівців свідчать, що належна **компетентність соціального інспектора передбачає такі вміння:**

- виявляти та оцінювати соціально-економічну ситуацію і за необхідності довести рівень забезпечення окремої особи чи групи відповідно до норм і стандартів визначених державою;

- оцінити соціально-економічну проблему, поставлене завдання і способи його виконання;

- розробити план дій, спрямованих на відновлення або розвиток ресурсів життєзабезпечення клієнта;

- бути посередником між клієнтами та організаціями, структурами, що забезпечують осіб, що потрапили в складні життєві обставини, соціально-економічними ресурсами;

- ефективно втручатися у процес розв'язання соціально-економічних проблем вразливіших груп населення;

- сприяти ефективному функціонуванню систем, організацій, які забезпечують клієнтів соціально-економічними ресурсами і послугами;

- оцінювати ступінь соціально-економічного втручання і досягнутих змін;

- постійно оцінювати свій професійний рівень та розвиток, поведінку і набуті навички;

- сприяти вдосконаленню форм та методів надання соціальної допомоги, розвиваючи професійні знання, підтримуючи стандарти та етичні норми професії.

11.3. Професійне становлення соціального інспектора.

Професійне становлення інспектора з соціальної допомоги є багатограним і безперервним процесом. Його розвитку сприяють глибоке розуміння особливостей обраної професії, її значущості для суспільства, усвідомлений професійний вибір і системна робота над собою. **Рух особистості до вершин професійної майстерності охоплює такі стадії:**

професійну підготовку – формування професійної спрямованості і системи професійних знань, умінь та навичок, набуття досвіду теоретичного і практичного розв'язання професійних проблем;

професійну адаптацію – входження в професію, засвоєння нової соціальної ролі, професійне самовизначення, формування особистісних і професійних якостей, досвіду самостійної професійної діяльності;

професіоналізацію – формування професійної позиції, інтеграцію особистісних і професійно важливих якостей, умінь у значущі утворення;

професійну майстерність – цілковиту реалізацію, максимальний вияв особистості у професійній діяльності на основі інтегральних психологічних новоутворень.

У формуванні особистості інспектора з соціальної допомоги важлива роль належить **професійному вихованню**. У широкому розумінні це відбувається – в процесі трудового і суспільного життя, у вузькому – в процесі підготовки висококваліфікованих фахівців із соціальної допомоги, здатних працювати у нестандартних, постійно змінюваних ситуаціях.

Грунтовне оволодіння фаховими знаннями і навичками передбачає: створення умов для вільної реалізації розуму та почуттів майбутніх фахівців, що є основою освоєння принципів гуманізму і способів вияву людяності та творчої спрямованості навчального процесу; підготовку студентів до входження в систему професійної діяльності «людина-людина», успішної адаптації в ній; створення умов, за яких кожна навчальна група була б своєрідною лабораторією розвитку навиків спілкування, взаємодії, ефективної комунікації. Не менш важлива орієнтація навчального процесу на розвиток унікальності та неповторності особистості майбутнього інспектора з соціальної допомоги, що є основою формування його індивідуального стилю роботи; на усвідомлення ним значущості обраного фаху, вироблення вміння реалістично оцінювати свої можливості, переваги і недоліки, навик роботи над собою.

Діяльність соціальних інспекторів реалізується у географічному, політичному, соціально-економічному, культурному і духовному контекстах, на які обов'язково мають зважати справжні професіонали. **Географічний контекст** визначає кордони соціальної допомоги (соціальна служба, регіон, держава). **Політичний контекст** характеризує суспільний устрій, політичний режим, форму правління, які обумовлюють формування внутрішньої соціально-економічної політики, в т. ч. засади професійної і практичної діяльності інспекторів з соціальної допомоги. Від **соціально-економічного** контексту залежить доступність необхідних життєвих засобів, соціального забезпечення і захисту, рівень соціальної допомоги, послуг та підтримки. **Культурний і духовний** контексти вимагають від інспектора поваги до релігійних, культурних, духовних традицій клієнтів, сімей, громад і націй, врахування соціальних цінностей суспільства, філософсько-політичних переконань, ідеалів людей, яким буде надаватись допомога.

11.4. Професіоналізм як стандарт діяльності соціального інспектора.

Професіоналізм як високий стандарт цілеспрямованої діяльності інспектора з соціальної допомоги виражається передусім у його стабільності і результативності, в ефективному індивідуальному стилі. Характеризується він об'єктивними і суб'єктивними показниками.

Об'єктивні показники професіоналізму інспектора з соціальної допомоги визначаються відповідністю професії, здатністю професійно розв'язувати проблеми клієнта, надавати допомогу різним категоріям населення. Важливим об'єктивним критерієм є також рівень фахових знань і вмінь, які: сприяють ефективному посередництву між клієнтом, його середовищем та соціальними службами, успішному функціонуванню в ролях організатора та координатора соціального захисту клієнта; допомагають аналізувати процеси в соціальній сфері, свою діяльність і прогнозувати їх розвиток у теперішній та майбутній перспективах як на регіональному так загальнодержавному рівнях.

Суб'єктивні показники професіоналізму інспектора з соціальної допомоги обумовлюються його особистісними якостями, що залежать від сформованості комунікативних навичок, умінням діяти у складних і неординарних фахових та психологічних ситуаціях, тощо. **Ефективність діяльності соціального інспектора** оцінюють за такими **критеріями**:

- успішним визначенням способів та методів вирішення соціально - економічних проблем клієнтів;
- задіянням доброзичливих та толерантних засад в роботі з клієнтами;
- безконфліктність в обслуговуванні клієнтів та спілкування з колегами;
- аналітичні вміння формування першочергових та другорядних етапів надання соціально-економічної допомоги;
- підтримання позитивного морально-психологічного мікроклімату в колективі;
- об'єктивна оцінка проблемних ситуацій;
- тощо.

В аналізі професійного рівня інспектора з соціальної допомоги використовують **процесуальні** (використання методів, прийомів, технологій) та **нормативно-етичні**

(засвоєння і дотримання норм, стандартів, принципів, еталонів професії) показники Не менш важливі при цьому його ставлення до професійного навчання (підвищення рівня кваліфікації, обмін досвідом з колегами, готовність вивчати фахові теоретичні та методичні аспекти, тощо), використання інновацій в професії (орієнтація на новаторство, пошук індивідуального стилю, творче використання інноваційних методів і прийомів, тощо).

Вибір професії інспектора з соціальної допомоги накладає на цей фах суспільну місію і моральну сутність через потрібність суспільству і категоріям людей, що опинились складних життєвих обставинах та чекають соціально-економічної підтримки. Професійна діяльність з надання соціальної допомоги потребує не тільки певних фахових знань, умінь використовувати найпродуктивніші для кожної конкретної ситуації форми, методи, технології соціальної підтримки, а й відповідних особистісних якостей – гуманістичної спрямованості, особистої і соціально-суспільної відповідальності, поваги гідності людей, що опинились в соціально-економічній скруті, терпимості, ввічливості, уважності, комунікабельності та доброзичливості.

Практична професійна діяльність інспектора з соціальної допомоги відбувається через інтеграцію фахових і моральних якостей адже використання своїх знань, навичок, цінностей, здібностей є одним із найважливіших інструментів соціальної допомоги.

11.5. Функціональні обов'язки та правовий статус інспектора з соціальної допомоги.

Будь яка професія визначається функціями, правовим статусом що формуються згідно чинного законодавства та нормативно-правових актів державного та галузевого значення в залежності від рівня займаної посади.

Інспектор з соціальної допомоги як посадова особа, що може працювати в Міністерства праці та соціальної політики, структурах різного рівня системи соціального захисту населення серед яких: департамент праці та соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, яка наділена повноваженнями щодо призначення державної соціальної допомоги та здійснення контролю за правильністю її призначення.

Інспектор у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України та іншими нормативно-правовими актами, а також рішеннями органів місцевого самоврядування з питань допомоги, прийнятими у межах їх повноважень.

Функціональні обов'язки соціального інспектора:

- призначення державної соціальної допомоги особам чи групам осіб, що опинились в складних життєвих обставинах;
- перевірку достовірності та повноти подання інформації про доходи та майновий стан громадян, що претендують на призначення допомоги;
- консультування громадян про право на отримання допомоги;
- аналіз причин порушення законодавства про допомогу;
- підготовку потрібних документів та подання до судів та арбітражних судів позовів стосовно підприємств, організацій, установ і громадян про стягнення до відповідних бюджетів сум незаконно отриманої допомоги;
- представництво інтересів держави при вирішенні виняткових і спірних питань;
- роз'яснення населенню, зокрема в засобах масової інформації, відомостей щодо права, форм та методів отримання допомоги.

Соціальний інспектор за дорученням безпосереднього керівника наділяється **правом:**

- проводити обстеження вдома (за погодженням заявника) для визначення складу сім'ї та ступеня нужденності сім'ї шляхом опитування заявника, родичів, інших осіб, які проживають спільно з заявником, у разі потреби уточнення обставин, що стосуються справи;
- відвідувати місце роботи заявника з метою проведення перевірки інформації, що зазначена в довідках про доходи, а також запитувати необхідну інформацію щодо його доходів від бухгалтерії підприємства, установи, організації;

- робити запити та безоплатно одержувати від органів державної податкової адміністрації та інших міністерств і центральних органів виконавчої влади (за їх згодою) інформацію, потрібну для проведення перевірки достовірності даних, отриманих від заявника;

- одержувати усні та/або письмові пояснення громадян щодо інформації і документів про доходи, що враховуються при визначенні права на призначення допомоги та обчисленні її розміру;

- готувати матеріали щодо застосування до громадян, які надали недостовірну інформацію про доходи та майновий стан, що враховуються при визначенні права на призначення допомоги і обчисленні її розміру, санкції у вигляді припинення надання допомоги та позбавлення права на її призначення протягом наступного терміну. Сума надміру одержаної допомоги внаслідок подання громадянами документів із свідомо неправильними відомостями повертається ними за вимогою органів, що призначають допомогу, у подвійному розмірі, якщо інше не передбачено законодавством.

Правовий статус інспектора з соціальної допомоги передбачає ряд вимог та обмежень. Зокрема, інспектором з соціальної допомоги призначається особа, що має **вищу професійну освіту** і яка здатна за своїми особистими, діловими, моральними якостями виконувати покладені обов'язки.

Прийняття на роботу супроводжується випробувальним терміном до шести місяців.

Заборонено чинним законодавством **прийняття на посаду інспектора осіб**, які:

- визнані у встановленому порядку недієздатними;
- мали судимість, що є несумісною із заняттям посади;
- у разі безпосереднього підпорядкування близьким родичам чи своякам;
- в інших випадках, установлених законами України.

Інспектор з соціальної допомоги **підлягає професійній атестації**. Атестація інспекторів здійснюється у відповідності до чинного законодавства.

Для проведення перевірок поза межами робочого місця інспектору з соціальної допомоги видається службове посвідчення тою структурою, в якій він працює або іншою яка наділена такими повноваженнями. Документ завіряється гербовою печаткою.

При виконанні відповідних функцій інспектор зобов'язаний дотримуватися чинного законодавства України не обмежуючи законних прав та інтересів громадян (або установ, підприємств, організацій) і не перешкоджати їх реалізації.

За невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків, перевищення повноважень або зловживання службовим становищем інспектор **може бути притягнутим до дисциплінарної, адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності**, що передбачені чинним законодавством.

Рішення, дії або бездіяльність соціального інспектора можуть бути оскарженими громадянами та організаціями, установами та підприємствами у вищестоящих посадових осіб відповідного органу виконавчої влади, або в суді. Право звернення до суду з оскарженням рішень, дій або бездіяльності інспектора з соціальної допомоги може бути реалізоване незалежно від подання скарги до вищестоящих посадових осіб відповідного органу виконавчої влади, якому він підпорядковується.

Перевірка правильності призначення допомоги може проводитися за рішенням організації в якій працює інспектор або за приписом установ які наділені таким правом згідно чинного законодавства. При проведенні перевірки інспектор зобов'язаний пред'явити громадянину, керівному складу організації, підприємства, установи документ на право проведення перевірки.

12. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЯКОСТІ ФАХІВЦЯ У ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ/СОЦІАЛЬНОГО ІНСПЕКТОРА

План

- 12.1. Клієнти соціальної допомоги.
- 12.2. Моральні цінності соціального інспектора.
- 12.3. Принципи соціальної допомоги.
- 12.4. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України.

12.1. Клієнти соціальної допомоги.

Головними показниками професіоналізму інспектора з соціальної допомоги (соціального інспектора) є не тільки високий рівень знань, вмінь та навичок, а також дотримання певних етичних норм поведінки, які складають професійні цінності. Вони формуються на основі матеріальних, соціально-політичних і духовних цінностей.

Дотримуючись системи цінностей соціальна допомога зайняла активну позицію у визначенні потреб клієнтів і виступає на його соціальноекономічний захист та підтримку.

Клієнт соціальної допомоги – це особа, група людей, громада, які не можуть самостійно подолати соціально-економічні проблеми та відновити життєзабезпечення власними ресурсами без сторонньої допомоги.

Клієнтами чи потенційними клієнтами соціальної допомоги найчастіше вважають представників вразливих категорій, груп населення, що зазнають чи мають ризик зазнати негативних впливів соціальних, економічних, екологічних чинників.

До клієнтів соціальної допомоги відносять наступних громадян суспільства:

- малозабезпечені сім'ї;
- сім'ї, що виховують дитину інваліда;
- діти, та повнолітні громадяни без певного місця проживання;
- діти, та повнолітні громадяни що повернулись з місць позбавлення волі;
- люди похилого віку;
- ветерани війни та жертви нацистських переслідувань;
- постраждалі від техногенних та екологічних катастроф;
- безробітні;
- безпритульні;
- інваліди;
- наркозалежні;
- мігранти та біженці;
- діти-сироти;
- діти, що залишилися без батьківського піклування;
- інші.

Здійснюється обслуговування клієнтів через державну, комунальну мережу служб, установ та організацій системи соціального захисту населення, а також громадськими організаціями та благодійними фондами. Ключовим суб'єктом з надання соціальної допомоги являється інспектор, який в своїй діяльності повинен керуватися етичними принципами професійної діяльності.

12.2. Моральні цінності соціального інспектора.

Соціальна допомога як особливий вид професійної діяльності **має специфічну систему цінностей**, що сформувалися в процесі становлення моральних принципів і норм поведінки фахівців.

Моральні цінності виникають у процесі соціальної допомоги як сукупність залежностей і зв'язків між інспектором і клієнтом. Міжнародна та національні асоціації соціальних працівників, соціальні служби прагнуть врегулювати ці відносини через ухвалення вимог щодо професійних обов'язків; меж втручання і дистанції між фахівцями і клієнтами; дотримання низки моральних принципів. Проте проблема етичних взаємин між клієнтами та

інспектором з соціальної допомоги лежить в площині, коли він сприймає свою діяльність з точки зору не тільки загальнолюдських чи професійних цінностей, а на основі своїх власних норм, що може призвести до виникнення труднощів у виборі адекватного професійного рішення.

Соціальні інспектори у своїй професійній діяльності дуже часто зіштовхуються з **складними моральними проблемами**, що змушує їх діяти відповідно до власних моральних переконань, оскільки в більшості випадків такі проблеми недостатньо врегульовані законодавством. Саме на цій підставі **актуалізується значущість етики в соціальній допомозі**.

У практичній діяльності інспектора дуже часто виникають **моральні дилеми** – *необхідність вибору між двома, як правило неоднозначними і складними рішеннями*. Особливість етики соціальної допомоги полягає в тому, що її норми поширюються не тільки на діяльність інспекторів, але і на їхню позаслужбову поведінку. *Моральні норми поведінки фахівців системи соціального захисту стосовно клієнтів фіксують посадові інструкції та міжнародні і вітчизняні етичні кодекси*.

Сприйняття людини як найвищої цінності, сприйняття іншої людини такою, якою вона є, визнання того, що всі люди різні і саме в цьому їх самоцінність, слугують моральними орієнтирами для інспекторів. Для них важливо глибоко усвідомлювати універсальні та особливі, у контексті їхньої професійної діяльності, моральні цінності клієнтів. Саме на цьому формуються їх життєві орієнтири та професійна філософія.

Застосовуючи норми професійної етики окреслюють певні межі діяльності інспектора, сприяють усвідомленню того, що дозволено і чого не можна робити при наданні соціально-економічної допомоги клієнтам. При виконанні професійних обов'язків інспектор повинен використовувати ряд *важливих моральних якостей таких як: особиста відповідальність за наслідки роботи, врівноваженість, ввічливість, тактовність, толерантність, доброзичливість, емпатія, повага власної гідності і гідності клієнта та ін.*

Визначаючи моральні цінності інспектора з соціальної допомоги ми орієнтувались на думки науковців стосовно соціальної роботи, яка має більшу історію розвитку, але тим не менше, працює в одній галузі знань та соціальній системі з соціальною допомогою. Орієнтуючись на думку професора Брістольського університету **Ф. Парслоу**, який визначив найважливіші для соціальної роботи цінності, ми вважаємо, що вони в основному притаманні і соціальній допомозі, особливо:

- віра у цінність кожної особистості;
- віра у право кожного індивіда на самостійний вибір у житті;
- віра у можливість індивіда змінюватись.

Видатний британський науковець **Ш. Рамон** вважає, що в роботі з клієнтами, фахівці повинні дотримуватись цінностей:

- насамперед людина. Кожній людині повинні бути гарантовані гідність і права, навіть якщо вона в силу різних обмежень не може цілковито використовувати їх, усі люди є однаково цінними для суспільства і для себе;
- повага до особистості. Належне соціальне обслуговування має відповідати потребам кожної людини, її почуттю власної гідності;
- право на самовизначення (право кожного розв'язувати власні проблеми, приймати раціональні та доцільні рішення, визнання того, що людина глибше за інших знає себе і має право на помилку);
- право на незалежність (жоден індивід не може бути цілком самодостатнім, взаємозалежність людей є позитивним і цілком нормальним станом);
- наснаження (робота з клієнтами соціальних служб повинна вселяти їм віру в себе і свої можливості, прагнення відновити та використовувати свої особисті громадські і людські можливості);

У професійній діяльності інспектора з клієнтом великого значення набувають цінності:

- конфіденційність у відносинах із клієнтами;

- здатність відокремлювати особисті почуття і потреби від професійних відносин;
- прагнення соціальних змін, подолання соціальних проблем;
- готовність до передавання знань і вмінь іншим;
- повага до індивідуальних і групових відмінностей;
- прагнення до розвитку здатності у клієнта допомагати самому собі;
- готовність діяти від імені клієнта, незважаючи на можливу його фрустрацію;
- прагнення до високих стандартів особистої моралі та професійної етики;
- прагнення до справедливості, соціально-економічного, фізичного і розумового благополуччя клієнтів.

Адаптовуючи рекомендації професійної роботи з клієнтами, розроблені для соціальних працівників ми вважаємо, що вони притаманні і для соціальних інспекторів, адже вони обслуговують тих же клієнтів, що є клієнтами соціальної роботи, серед яких:

- не нашкодити;
- утримуватись від критичних зауважень;
- віра у здатність клієнтів до змін;
- підтримка доброзичливих стосунків з клієнтами;
- відкритість, толерантність, гнучкість;
- орієнтація на позитивні прагнення клієнтів;
- спонукання клієнтів до добровільності в діях;
- об'єктивність, щодо оцінки можливостей клієнта;
- обговорення варіантів вибору для клієнта щодо рішення проблеми;
- не перебільшення ролі допомоги;
- тощо.

12.3. Принципи соціальної допомоги.

Науковці розглядаючи професійні аспекти діяльності соціального працівника з клієнтом говорять не про фахові цінності, а принципи соціальної роботи. Синтезувавши різноманітні професійні кваліфікації можна стверджувати, що соціальна допомога з клієнтами повинна відповідати **принципам**:

- *принцип універсальності*. Вимагає недопущення дискримінації при наданні соціальної допомоги за ознаками соціального статусу, національності, раси, релігійних переконань, віку, статі, стану здоров'я, політичних та ідеологічних переконань, тощо і передбачає нероздільність економічних, соціальних, культурних, політичних та інших прав людини;
- *принцип охорони соціальних прав*. Одним із пріоритетних завдань діяльності в сфері соціального забезпечення є повага і збереження соціальних прав клієнтів. Забезпечуючи обслуговування клієнтів, фахівці не повинні супроводжувати їх вимогами щодо відмови від соціальних прав в цілому чи певної їх частини. Дотримання цього принципу пов'язане з протиріччям між функцією контролю і функцією турботи;
- *принцип соціального реагування*. Визначається необхідністю вжиття заходів щодо розв'язання соціально-економічних проблем, діяти відповідно до обставин соціальної ситуації клієнта і не обмежуватися запланованими заходами, які орієнтуються на стандартне надання соціальної допомоги;
- *принцип клієнтоцентризму*. Його суть полягає у визнанні пріоритету прав клієнта у всіх випадках, крім тих, що суперечать правам та інтересам інших людей;
- *принцип опори на внутрішні сили клієнта щодо розв'язання власних проблем*. Він акцентує увагу та тому, що ніхто окрім самої людини, не може вирішити її життєві соціально-економічні проблеми, усунути конфліктну ситуацію, тощо;
- *принцип профілактичної спрямованості*. Запобігання виникненню соціально-економічних проблем і життєвих труднощів клієнтів або ускладненню наявних;
- *принцип активізації*. Сприяє посиленню влади і прав клієнтів, потенціал цього посилення залежить від культурного, політичного, економічного контексту;
- *принцип толерантності*. Обслуговуючи клієнтів фахівці мають справу з особами, чії

погляди в політичному, релігійному, національному та інших напрямках мають свої особливості, які не завжди можуть знаходити відгук чи підтримку, але необхідно їх сприймати такими як вони є, застосовуючи терпимість та професійну толерантність;

– *принцип конфіденційності*. Інформація отримана від клієнтів не підлягає розголошенню, окрім вимог чинного законодавства у випадку: загрози життю клієнта, можливістю насилля, завдання шкоди, тощо.

– *принцип максималізації соціальних ресурсів*. На обслуговування клієнтів держава виділяє мінімум засобів, реальний обсяг яких залежить від соціально-економічних можливостей держави. Використовуючи цей принцип фахівці повинні залучати додаткові можливості, звертаючись до благодійних фондів, неурядових організацій, спонсорів приватних структур, використовуючи інші джерела не заборонені чинним законодавством.

Вищезазначені принципи в основному ґрунтуються на ціннісно-моральному вимірі взаємовідносин «інспектор з соціальної допомоги – клієнт».

Діяльність соціального інспектора регламентується **посадовою інструкцією**. Визначення таких обов'язків є основою адекватних відносин між ним та клієнтами. Стосунки між інспектором і клієнтом мають не тільки формалізовану частину відносин, а й варіативну, наприклад: коли він самостійно визначає як звертатися до клієнта, визначає його настрій та адекватність сприйняття інформації, тощо.

Виконання службових обов'язків з обслуговування людей, що знаходяться в складних життєвих обставинах межує з прийняттям рішення морального вибору зважаючи на те, як це позначиться на клієнтові, його оточенні та професійних обов'язках. Це стосується ситуацій коли необхідно брати до уваги інтереси клієнта, інтереси родини, власні професійні інтереси та соціальної служби яку він представляє щодо їх сумісності з фаховими та суспільними цінностями. Усунення сумнівів, щодо побудованих відносин між інспектором та клієнтом можна шляхом консультацій з колегами по роботі, або фахівцями різного профілю, в компетенції яких входить розгляд цих питань.

Виконання професійних обов'язків передбачає пояснення клієнтові кола обов'язків та ролі інспектора у їх вирішенні, щоб у нього не виникало необґрунтованих очікувань, а відповідно і претензій.

Говорячи про етичні принципи роботи з клієнтами необхідно згадати такий важливий документ як **«Етика соціальної роботи: принципи і стандарти»**, схвалений **Міжнародною федерацією соціальних працівників (МФСП)** у 1994 р., де обґрунтовано важливість етики як складової частини професійної діяльності соціальних працівників, а також **«Міжнародної Декларації етичних принципів соціальної роботи»** і **«Міжнародних етичних стандартів соціальних працівників»**, які ми беремо за основу для інспекторів з соціальної допомоги, які працюють в площині обслуговування майже одних і тих же клієнтів.

У **«Міжнародній Декларації етичних принципів соціальної роботи»** чітко сформульовано наступні **етичні принципи професійної діяльності**:

– «Кожна людина є унікальною цінністю, на яку слід зважати і ставитися до неї з повагою». Саме на цьому імперативі акцентував філософ І. Кант, який наполягає на тому, щоб ставитися до людини як до мети, а не як до засобу;

– «Кожна людина має право на самореалізацію такою мірою, щоб це не утискало таке саме право інших людей, і зобов'язана робити внесок у добробут суспільства».

– «Кожне суспільство, незалежно від устрою, повинно функціонувати так, щоб забезпечити максимальні блага для всіх людей»;

– «Соціальні працівники покликані присвятити здобуті знання і навички наданню допомоги окремим особам, групам людей, громадам і суспільствам в їхньому розвитку та розв'язанні конфліктів між собою, у відносинах із суспільством, а також у подоланні наслідків конфліктів»;

– «Соціальні працівники мають надавати якомога кращу допомогу, поради будь-кому, хто їх потребує, не маючи несправедливих упереджень щодо статі, віку, непрацездатності, расової належності, соціального класу, походження, релігії, мови, політичних переконань або

сексуальної орієнтації»;

– «Соціальні працівники поважають права людини та груп відповідно до Міжнародної Декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних конвенцій, що впливають з цієї Декларації».

– «Соціальні працівники ставляться з повагою до принципів приватного життя, конфіденційності та відповідального використання інформації у своїй професійній роботі. Соціальні працівники поважають виправдану конфіденційність навіть тоді, коли законодавство країни суперечить цій вимозі»;

– «Заохочення клієнтів до співпраці, інформування їх щодо переваг і можливих ризиків від обраного напрямку дій»;

– «Спільна відповідальність соціального працівника та клієнта за визначення плану дій, спрямованих на зміну його життя. Цей принцип визначає можливість використання примусу, який може бути необхідним для розв'язання проблем однієї сторони за рахунок інтересів іншої, але тільки після ретельного оцінювання претензій конфліктуючих сторін. Попри те, соціальні працівники повинні звести до мінімуму застосування узаконеного примусу»;

– «Соціальна робота несумісна з прямою або не прямою підтримкою осіб, груп людей, політичних сил або силових структур, які використовують тероризм, тортури та інші заходи, спрямовані на пригноблення людей»;

– «Соціальні працівники повинні приймати етично обґрунтовані рішення і дотримуватись їх, віддаючи належну повагу положенням Міжнародної Декларації етичних принципів МФСП, Міжнародних етичних стандартів соціальних працівників».

Міжнародна Декларація етичних принципів соціальної роботи також окреслює проблемні сфери і ситуації, які залежать від відмінностей політичного устрою, культурних цінностей та інших аспектів суспільного життя. Такі ситуації можуть викликати конфлікти інтересів соціального працівника та клієнта; окремих клієнтів та інших людей; між конфліктуючими інтересами груп клієнтів і рештою суспільства; закладів роботодавців і соціальних працівників; закладів і груп населення; різних груп професійних соціальних працівників.

12.4. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України.

Норми та принципи зазначені в міжнародних документах носять загальний характер і не завжди враховують національні особливості, але вони є основою для розвитку власних етичних принципів та стандартів у тих країнах які можуть скористатися ними як орієнтиром.

Українська асоціація соціальних педагогів і працівників соціальної сфери ухвалила **Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України** (затверджений наказом Мінмолодьспорту 09.09.2005 № 1965), в ньому сформульовані положення, які є дороговказом професійної діяльності.

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України орієнтує на дотримання наступних **етичних принципів**:

- *повага до гідності кожної людини;*
- *пріоритетність інтересів кожної людини;*
- *толерантність;*
- *довіра і взаємодія у розв'язанні проблем клієнта;*
- *доступність послуг;*
- *конфіденційність;*
- *дотримання норм професійної етики.*

Кодекс містить норми етичної поведінки стосовно клієнтів, що зобов'язують:

– поважати особистість клієнта, гарантувати захист його гідності та прав незалежно від походження, статі, віку, внеску в суспільний і соціальний розвиток;

– намагатися зрозуміти кожного клієнта, з'ясувати всі чинники, що спричинили його проблеми, пропонувати оптимальні види професійної діяльності або соціальних послуг;

– дбати про безпеку клієнтів, яка є першою умовою діяльності спеціалістів із соціальної роботи;

- однаково допомагати всім клієнтам, брати на себе відповідальність за особисті дії;
- підтримувати право клієнта на взаємодію, яка ґрунтується на довірі, конфіденційності та співчутті;
- визнавати право клієнта на зміну власних переконань і життєвих вподобань без будь-якого тиску з боку соціальних працівників, крім тих, коли клієнти не усвідомлюють небезпеки для себе та оточення;
- визнавати і поважати наміри та відповідальність клієнтів щодо прийнятих рішень;
- повідомляти клієнтам про неможливість надання певної соціальної послуги, що залишає за ним право на свободу дій.

Всі зазначені вище позиції з певним коригуванням на професійну специфіку можуть використовуватися діяльності інспектора з соціальної допомоги. Займаючись професійним обслуговуванням клієнтів через надання соціальної допомоги інспектор повинен орієнтуватися на етичні принципи та норми етичної поведінки. Зважаючи на невеликий термін існування на пряму професійної підготовки з надання соціальної допомоги в Україні можна сподіватися, що наступне доопрацювання Етичного кодексу буде в собі містити і аспекти професійної діяльності інспекторів з соціальної допомоги як спільної з соціальною роботою спеціальності 232 «Соціальне забезпечення».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Баранник Л. Б. Соціальний захист громадян : навчальний посібник. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2017. 246 с.
2. Докаш В. І. Вступ до спеціальності «Соціальне забезпечення»: навчальний посібник. Чернівці, Львів: Видавництво «Новий Світ – 2000», 2021. 352 с.
3. Дубич К. В. Вступ до соціальної допомоги: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2015. 224 с.
4. Соціальне забезпечення в Україні : навчальний посібник / кол. авторів; за ред. А. Я. Кузнецової, З. Е. Скринник, Л. К. Семів. Львів : Університет банківської справи, 2021. 547 с.
5. Утвенко В. В. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки: навчальний посібник. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 248 с.

Додаткова

6. Безкровний О. В., Аранчій В. І., Лихопій В. І. Соціальне страхування : навчальний посібник. Полтава : ПДАА, 2016. 219 с.
7. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 447 с.
8. Ганслі Теренс М. Соціальна політика та соціальне забезпечення ринкової економіки: пер. з англ. К.: Основи, 2016. С. 130.
9. Докаш В. І. Вступ до спеціальності «Соціальне забезпечення»: навчальний посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2016. 352с.
10. Журба І. О. Соціальне забезпечення в контексті вступу в ЄС: монографія. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2017. 192 с.
11. Кириленко О. П., Толуб'як В. С. Соціальне страхування : підруч. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2016. 516 с.
12. Колосок А М. Актуальні аспекти соціального захисту населення. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2021. № 2 (26). С. 16-23. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2021-02-16-23>
13. Назарова Г. В., Гончарова С. Ю., Сотникова Ю. В., Аграмакова Н. В. Соціальна економіка : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 275 с.
14. Шаповалова Т. М. Економічні основи соціального забезпечення: навчальний посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. 128с.
15. Ярошенко О. М. Право соціального забезпечення : підручник. Харків : Право, 2019. 376 с.
16. Katja Hujo Social protection and inequality in the global South: Politics, actors and institutions. *Critical Social Policy*. 2021. 41(3). P. 344-363. DOI: <https://doi.org/10.1177/02610183211009899>
17. Social protection systems. URL: <https://socialprotection-humanrights.org/key-issues/social-protection-systems/> (дата звернення: 07.05.2022).

Інтернет-ресурси

18. Державна служба України з питань праці. URL: <https://dsp.gov.ua/> (дата звернення: 07.05.2022).
19. Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/> (дата звернення: 08.05.2022).
20. Законодавство України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/zak> (дата звернення: 07.05.2022).
21. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/> (дата звернення: 06.05.2022).
22. Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/> (дата звернення: 02.05.2022).

23. Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/> (дата звернення: 04.05.2022).
24. Фонд соціального страхування. URL: <http://www.fssu.gov.ua/> (дата звернення: 04.05.2022).

Навчальне видання

Укладач **Колосок** Андрій Мирославович

Вступ до спеціальності

Конспект лекцій

Друкується в авторській редакції